

BORIS GOLEC

NEDOKONČANA KROATIZACIJA DELOV VZHODNE SLOVENIJE

med 16. in 19. stoletjem

Izr. prof. dr. Boris Golec (1967) je zaposlen kot znanstveni svetnik na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani. Leta 2000 je doktoriral na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, kjer odtlej tudi predava. Pretežno se ukvarja z zgodovino zgodnjega novega veka, predvsem z razvojem urbanih naselij, z nekaterimi vprašanji iz slovenske kulturne zgodovine, kot so starejša slovenska uradovalna besedila in identitete, in z biografiko, zlasti z Janezom Vajkardom Valvasorjem. Njegova znanstvena bibliografija obsega več tiskanih oziroma elektronskih monografij ter številne razprave in članke v domači in tuji periodiki in zbornikih.

Kranjski uskoški in hrvaški par po B. Hacquetu (1782)

(detajl z zemljevida *Mappa Lithographica Nationis Slavicae Ad occidentem Solem sitae*, 1782, v: Balthasar Hacquet, *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogtums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Laender. Dritter Theil*. Leipzig, 1784, s. p.)

Thesaurus memoriae

Opuscula 3

Thesaurus memoriae

Opuscula 3

Uredniki zbirke Boris Golec, Katarina Keber, Miha Kosi

Boris Golec Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem.

Po sledih hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji.

© 2012, Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa

Recenzenta Vasko Simoniti, Hrvoje Petrić
Jezikovni pregled Jožica Narat, Jakob Müller
Prevod povzetka Tina Bahovec (nemščina), Manca Gašperšič (angleščina)
Kartografija Mateja Rihtaršič
Oblikovanje in prelom Brane Vidmar

Izdajatelj Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Za izdajatelja Petra Svoljšak
Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik

Tisk Littera picta, d. o. o.

Naklada 400

Izid knjige sta podprla Javna agencija za knjigo Republike Slovenije in Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.

Slika na naslovnici: Kranjska Uskoka in Hrvata po B. Hacquetu (1782)
(Vir: Baltasar Hacquet, *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogtums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Laender. Dritter Theil.* Leipzig: Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1784, zemljevid *Mappa Lithographica Nationis Slavicae Ad occidentem Solem sitae*, 1782)

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.42373.23(497.41/.43)

GOLEC, Boris

Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem : po sledih hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji / Boris Golec ; [prevod povzetka Tina Bahovec, Manca Gašperšič] ; [izdajatelj] Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012. - (Thesaurus memoriae. Opuscula, ISSN 2232-3430 ; 3)

ISBN 978-961-254-383-9
262959360

BORIS GOLEC

NEDOKONČANA
KROATIZACIJA DELOV
VZHODNE SLOVENIJE
MED 16. IN 19. STOLETJEM

PO SLEDEH HRVAŠKEGA LINGVONIMA
IN ETNONIMA V BELI KRAJINI, KOSTELU,
PREKMURJU IN PRLEKIJI

19255/3

D 18 -10- 2012 / 562

KAZALO

UVOD	7
BELA KRAJINA	11
»Beli Krajinci« med Gorjanci in Savo	72
KOSTEL	81
PREKMURJE	93
PRLEKIJA	121
SKLEP	137
Viri in literatura	139
Zusammenfassung	151
Summary	163
Kazalo slikovnih prilog	174

UVOD

V vseh nacionalnih zgodovinopisjih obstajajo prezrte teme, ki ostajajo neobdelane bodisi spričo skope dokumentiranosti bodisi zaradi »politične korektnosti«, kar lahko v skrajnem primeru privede celo do tabuiziranja. Neredko se med nezadostno obravnavanimi vprašanji znajdejo poimenovanja za jezik, ozemlje ali skupine ljudi, če motijo uveljavljeni koncept etnogeneze in oblikovanja določenega modernega naroda. Za nacionalno zgodovino je še posebej »nehvaležno« obravnavati tiste pojave na lastnem ozemlju in v delu narodovega telesa, ki so se v preteklosti imenovali enako kakor prostor, jezik in ime katerega drugega modernega naroda, zlasti sosednjega in po jeziku sorodnega, pa najsi gre za še tako časovno oddaljen ali minoren pojav.

Slovenci in Hrvati v tem pogledu nismo izjema. V hrvaški historiografiji ostajata potisnjena na rob samopoimenovanje Slovenci za prebivalce zgodovinske Slavonije s središčem v Zagrebu in ime njihovega jezika, ki se je še globoko v novi vek imenoval slovenski; vprašanje so doslej obravnavali predvsem kot knjižnojezikovno in ga repuščali zgodovini hrvaškega jezika, še vedno pa pogrešamo temeljito raziskavo o kompleksnosti širšega pojava, ki vključuje tudi etnonim in samoidentifikacijo t. i. »Slovencev«.¹ S podobnim, čeprav po geografskem obsegu manjšim pojavom se srečujemo tostran Sotle in Kolpe. Če je, denimo, za slovensko zgodovinopisje še

¹ Prim. zlasti Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 209–215, 218 (bibliografija); Petrić, O Kranjcima i »Slovincima«, str. 36–46. – Hrvaške humanistične znanosti neredko uporabljajo termin *slovenski* namesto *slovenski* tudi, ko je v virih evidentno *slovenski* (prim. Velagić, Razvoj hrvatskog etnonima).

sprejemljiva navzočnost nekakšnih Hrvatov v majhem delu Karantanije pred koncem prvega tisočletja,² pogrešamo na drugi strani sistematično obravnavo ne pomembnega vprašanja, od kdaj in zakaj se je prebivalstvo dveh obkolpskih pokrajin, Bele krajine in Kostela, v zgodnjem novem veku samo označevalo za Hrvate in svoj jezik imenovalo hrvaški, o čemer je že v 17. stoletju pisal polihistor J. V. Valvasor.³ Dobiti je mogoče vtis, da slovenska humanistična znanost vprašanje v zadregi preprosto prezre ali pa se ga dotakne zgolj na deskriptivni ravni kot nekakšne valvasorjevske predmoderne etnografske kuriozitet, čeprav so že dolgo na voljo viri, tudi objavljeni, ki dokazujejo, da kranjski Hrvati niso bili polihistorjev akademski izum. Še več, v drugi polovici 20. stoletja so objave virov prinesle podatke o razširjenosti hrvaškega imena še v dveh slovenskih vzhodnih obrobnihih pokrajinah – kot lingvonima in etnonima v Prekmurju in samo kot lingvonima v Prlekiji –, a je trajalo precej časa, preden sta pojava doživela prvi razlagi za svoj nastanek. Vprašanja Hrvatov in hrvaščine v Prekmurju se je leta 2008 dotaknil etnolog G. Makarovič v monografiji *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke*,⁴ ne da bi se na enak način lotil tudi bistveno dlje odprtega vprašanja »hrvaštva« Belokranjcev in Kostelcev. Sam sem naslednje leto na simpoziju in v zborniku ob 800-letnici Varaždina obravnaval problem hrvaškega lingvonima v Prlekiji,⁵ glavne ugotovitve tedaj še nedokončane raziskave o hrvaškem lingvonimu in etnonimu v celotnem obravnavanem prostoru pa nato predstavil na simpoziju o 18. stoletju v Ljubljani (2010); v zborniku simpozija sem objavil samo prispevek o Prekmurju (2011).⁶

Pričujoča razprava skuša s primerjalnimi metodami in pritegnitvijo najširšega spektra virov osvetliti razloge za pojavitev in ugasnitev hrvaškega imena v štirih slovenskih obmejnih pokrajinah. Doslej nepovezana in v znatni meri neznana dejstva so potrdila predpostavko, da sta bila hrvaški lingvonim in etnonim povsod sekundarna in da sta se prehodno uveljavila namesto prvotnega slovenskega imena, tedaj imena s »prednacionalno« vsebino in lastnega tudi dobršnemu delu dana-

² O t. i. Hrvatskem okraju v Karantaniji prim. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 409–411; isti, *Samova »država«*, str. 114–115.

³ Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske* (1689) namenja kranjskim Hrvatom celo posebno poglavje (Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 302–305), jezik, nošo in navade ljudi v Beli krajini in Kostelu pa označuje kot hrvaške tudi na več drugih mestih (npr. *Die Ehre II*, str. 217–220; *XI*, str. 147, 148, 217, 248, 383, 602).

⁴ Makarovič, *Ko še nismo bili Slovenci*, str. 69–72.

⁵ Golec, *So bili štajerski Prleki*. – Besedilo je bilo za objavo oddano septembra 2008 in je izšlo sočasno s simpozijem decembra 2009.

⁶ Golec, *Hrvaški etnonim*. – Simpozij »Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem« je potekal decembra 2010, zbornik je izšel v elektronski obliki decembra 2011.

šnjih Hrvatov. Razširitev hrvaškega imena na obrobne slovenske pokrajine je bila sestavni del širšega in dolgotrajnega procesa imenske kroatizacije srednjeveške Slavonije in njenega prebivalstva, to pa so sprožile tektonske geopolitične spremembe kot posledica osmanskih ozemeljskih osvojitvev na Balkanu in v Panonski nižini v 15. in 16. stoletju.

Območja razširjenosti hrvaškega lingvonima na Slovenskem

BELA KRAJINA

Hrvaški lingvonim in etnonim v pokrajini na skrajnem jugovzhodu nekdanje Kranjske in danes Slovenije je v slovenskem zgodovinopisju še nedotaknjeno vprašanje, ki se ga niso problemsko lotevale niti druge humanistične vede, kot sta etnologija in jezikoslovje. Razlog za takšno stanje je na eni strani vsekakor kočljivost samega vprašanja, na drugi pa pomanjkanje virov, saj o »hrvaštvu« Belokranjcev in tudi Kostelcev razen v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) dolgo nismo imeli drugih dovolj povednih in zanesljivih sočasnih zapisov, preko katerih bi bilo mogoče prodirati v ozadje problema, vključno z iskanjem odgovora, kdaj in zakaj je hrvaško ime ugasnilo. Tako so lahko raziskovalci preteklosti deloma celo upravičeno gledali na Valvasorjeve »kranjske Hrvate« kot na nekakšno polihistorjevo akademsko iznajdbo oziroma kot na nepomemben kratkotrajen pojav. Ni dvoma, da je Valvasorjeve trditve dobro poznal pripovednik in zgodovinar Janez Trdina, ki pa je v svojem literarnem delu *Izprehod v Belo Krajino* (1873) navedbe kranjskega polihistorja iz 17. stoletja preprosto zamolčal. Upoštevanje Valvasorja bi namreč močno omajalo Trdinovo argumentirano zavračanje hrvaškosti Belokranjcev, pri katerem je sicer posegel globoko v preteklost, daleč pred Valvasorjev čas.⁷ Šele več kot tristo let po izidu *Slave vojvodine Kranjske* je vprašanje belokranjskih Hrvatov problematiziral hrvaški publicist M. Majstorovič, na znanstvenem simpoziju v Zagrebu, posvečenem Hrvatom v Sloveniji (1996). Majstoroviču je treba priznati prvenstvo pri obravnavi in upoštevanju njegova spoznanja, ne glede na to, da neka-

⁷ Trdina, *Izprehod v Belo Krajino*, str. 140–144.

terih svojih trditev ni podkrepil z viri in da je prispevek že v naslovu tendenciozen – *Izgubljena Hrvatska: Bela krajina – hrvaški povijesni teritorij*. Dokazuje namreč, da je Bela krajina hrvaško zgodovinsko ozemlje, katerega prebivalstvo naj bi se v dolgotrajnem procesu večidel poslovenilo.⁸

Za izhodišče naše obravnave bomo vzeli Valvasorjevo *Slavo*, ki ostaja za vprašanje belokranjskih pa tudi kostelskih Hrvatov in hrvaščine do danes najboljše in najpovednejši vir. Pojavo bomo po virih sledili od Valvasorja v preteklost in nato od konca 17. stoletja v novejši čas. Ključno vprašanje, ki se pri tem poraja, je Valvasorjeva verodostojnost ali povedano drugače: je kranjski polihistor pri poudarjanju hrvaškega značaja Bele krajine in Kostela pretiraval in torej ti dve obmejni pokrajini v njegovem času nista bili nič bolj »hrvaški« kakor prej in pozneje ali pa je Valvasor res živel v času, ko je bilo čutenje Belokranjcev in Kostelcev najbliže »hrvaštvu« njihovih sosedov onstran Kolpe? Presojanje bomo oprli na »nevtralne« sočasne vire, ki tako ali drugače govorijo o različnih imenih za pokrajino, njene prebivalce in njihov(e) jezik(e), pri čemer bomo Kostel zaradi njegovih specifičnosti obravnavali posebej.

Po zadnjih dognanjih, ki jih prinaša pričujoča razprava, Valvasor ni mogel biti daleč od resnice: hrvaško etnično in jezikovno ime je bilo v njegovem času v Beli krajini močno zasidrano, ni pa bilo tudi staro, kar je nakazal že polihistor sam. Postavili bomo tezo, da je šlo za prehod, zgodovinsko pogojen pojav: hrvaški etnonim in lingvonim se tu nista mogla pojaviti pred 16. stoletjem, že v drugi polovici 18. stoletja pa sta močno nazadovala, ne da bi se medtem bistveno spremenila demografska in jezikovno-etnična slika pokrajine. Menjavala so se predvsem pokrajinska imena – Metlika, Slovenska marka, »Hrvaška« in končno Bela krajina – ter z njo povezana identiteta in poimenovanje prebivalstva in njegovega jezika, pri čemer so različna imena določen čas soobstajala, ne da bi se izključevala.

Problema belokranjskega »hrvaštva« ni mogoče razumeti zunaj konteksta etnogeneze Slovencev in Hrvatov. Pri zadnjih je bila ta zaradi tektonskih geopolitičnih in demografskih premikov zelo specifična, tako da sta hrvaški etnonim in lingvonim med 15. in 19. stoletjem radikalno spremenila vsebino. Pojmi hrvaški, Hrvati in Hrvaška so na prelomu iz srednjega v novi vek pomenili nekaj povsem drugega kot tri ali štiri stoletja pozneje, razširjenost hrvaškega imena pa se je tedaj samo v manjši meri pokrivala z narodnim prostorom novodobnih Hrvatov. Premik težišča hrvaškega imena proti severu je zajel tudi Belo krajino, katere imensko kroatizacijo lahko pravilno razložimo le kot del tega zapletenega procesa.

⁸ Majstorović, *Izgubljena Hrvatska*, str. 95 sl.

Hrvatska in Slavonija konec 15. stoletja

Izključujoče, bipolarno gledanje na Belo krajino – slovenska ali hrvaška? – je šele plod 19. stoletja oziroma dobe oblikovanja modernih narodov. J. Trdina nam je, četudi sam otrok te dobe, v svojem obsežnem spisu o Beli krajini zapustil dokaj objektivno pričevanje o stanju v prvi polovici 70. let in v desetletjih pred tem: sosednji Dolenjci pravijo Belokranjcem Hrvati in jih imajo v vsem za inferiorne.⁹

⁹ Trdina, *Izprehod v Belo Krajino*, str. 142, 201.

oni sami »se zdaj ne imenujejo niti Kranjce niti Hrvate«, njihovo »staro narodno ime« – slovensko – pa je začelo »zbujati iz groba šele naše slovensko gibanje poslednjih let«. ¹⁰ Kot zgodovinar je Trdina argumentirano zavrnil trditve nekaterih svojih hrvaških sodobnikov, da je imela Bela krajina prvotno hrvaški značaj in da se je sčasoma slovenizirala, zaradi česar naj bi tudi dobila svoje novo (umetno) ime »Bela Kranjska«. Trdina je priznaval utemeljenost trditve, da je pokrajina delila del svoje srednjeveške zgodovine z deželami hrvaške krone, a je poudaril, da je imela skupno preteklost le z enim njenim delom, s Slavonijo, kjer pa v visokem srednjem veku še ni bilo sledu o hrvaškem imenu. Po njegovem niso mogli spremeniti »slovenskega obraza« Bele krajine niti poznejši migracijski valovi priseljencev z juga, prebeglih pred Turki. Prvotni jezik Belokranjcev naj bi bila sicer gotovo kajkavščina, kakršna se po Trdini »čuje še zdaj pri njihovih sosedih preko Kolpe« in ki v jezikoslovnem pogledu ni hrvaščina. ¹¹

Toda Trdina, ki svojega *Izprehoda* sicer ni pisal kot zgodovinsko razpravo, je kljub mnogim trdnim argumentom očitno zavestno prezrl dejstva, ki ne bi šla na roko njegovim »obrambni tezi«. Na več mestih zapiše, da Belokranjcem njihovi sosede Dolenjci pravijo Hrvati, ¹² nikjer pa, da bi kdo v sami Beli krajini kdaj tudi zase uporabljal hrvaški etnonim ali lingvonim, le prebivalci semiške župnije naj bi vse ostale Belokranjce imenovali Hrvati. ¹³ A enkrat se mu vendarle zareče, ko pravi: »Belokranjci sami se *zdaj* [!] ne imenujejo niti Kranjce, niti Hrvate«. ¹⁴ Težko je tudi verjeti, da ne bi vedel, da je v južnem delu Bele krajine prebivalstvo ponekod še v njegovem času uporabljalo za svoj govor hrvaški lingvonim. ¹⁵ Kako neugodno bi šele bilo, ko bi Trdina potegnil na plano Valvasorjeve opise Belokranjcev kot Hrvatov. A ker hrvaški zagovorniki teze o zgodovinski hrvaškosti Bele krajine očitno niso posegli po Valvasorju kot zelo pripravnem orožju, jim ga tudi Trdina ni ponujal, ampak ga je iz previdnosti raje zamolčal. Tako kot ni omenil Kobetovega etnografskega spisa o »belih Krajncih« (1845), Czoernigove »etnografske karte« (1855), izdelane na podlagi jezikovne ankete iz leta 1846, in Kozlerjevega zemljevida »slovenske dežele in pokrajini« (1853). Po Czoernigu se namreč južno od Črnomlja končuje slovenščina in začenja srbohrvaščina, ki zajame tudi Poljansko dolino ter zgornjo dolino Kol-

¹⁰ Prav tam, str. 142.

¹¹ Prav tam, str. 141–142.

¹² Prav tam, str. 140, 142, 199, 200.

¹³ Prav tam, str. 143.

¹⁴ Prav tam, str. 142.

¹⁵ Tako naj bi Viničani še v 30. letih 20. stoletja govorili »hrvatski«, Nerajčani pri Dragatušu pa »debelo hrvatski« (Ramovš, *Historična gramatika*, str. 136).

pe do Grintovca pri Osilnici. Njegova delitev Bele krajine na pol je precej podobna Logar-Riglerjevi razmejitvi med severnobelokranjskim in južnobelokranjskim narečjem, vendar sežejo Slovenci po Czoernigu še na del južnobelokranjskega narečja, obenem pa isti avtor poudarja, da kaže hrvaške jezikovne poteze tudi območje okoli Metlike.¹⁶ Na Kozlerjevem zemljevidu je Hrvatom implicitno prepuščena sploh vsa Bela krajina vključno z zgornjo dolino Kolpe, in sicer kot ozemlje že onstran slovenske etnične meje, na katerem živijo »beli Krajnci«, ki govorijo »slovensko-hervaško narečje«. Severno od Gorjancev je mejo med »črnimi« in »belimi Krajnci« potegnili sredi Krškega polja.¹⁷ Pri takšni razmejitvi se je P. Kozler nedvomno oprl na feljton narodopisca J. Kobeta »Beli Krajnci unikraj Kerke in Save od Kostanjevice do Jesenic«, ki je leta 1845 izhajal v *Novicah*. Že Kobe je namreč poleg prebivalcev (današnje) Bele krajine označil kot »bele Krajnce« – za razliko od ostalih, »črnih Krajncev« – tudi prebivalce vzhodnega roba Dolenjske severno od Gorjancev. Ločil jih je sicer od Hrvatov (»našiga soseda Hrovata«), a je zapisal, da »govorijo hrovaško narečje«, in verjetno sploh prvi ponudil razlago za nastanek njihovega imena: »Ti Krajnci, od svoje bele oprave (obleke) beli Krajnci imenovani«.¹⁸

Prav Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske* (1689) in Kozlerjev zemljevid (1853) predstavljata dva mejnika obdobja, v katerem so kranjski avtorji vprašanje etnično-jezikovne pripadnosti Bele krajine obravnavali neobremenjeno, brez nacionalnih aspiracij in potrebe po kakršni koli »obrambi« tega ozemlja, najsi bo v kranjsko deželno ali slovensko nacionalno korist.

Vrnimo se k **Valvasorju kot izhodišču**. V zvezi z njegovim pojmovanjem Bele krajine gre poudariti dvoje: 1) pokrajino nedvoumno označuje kot hrvaški naseliteni prostor, kranjske Hrvate in njihov jezik pa enači s t. i. pravimi Hrvati na drugi strani Kolpe; in 2) jasno nakazuje, da hrvaško ime za ozemlje, prebivalce in njihov jezik ne more biti staro, saj živijo kranjski Hrvati v tistem delu Kranjske, ki se je nekoč imenoval Slovenska marka.

Preden se bomo posvetili komentiranju in dokazovanju (ne)ustreznosti Valvasorjevih trditev, si te поблиže oglejmo. V drugi knjigi *Slave vojvodine Kranjske*, v poglavju o prebivalcih Srednje Kranjske – tj. v grobem južnega dela današnje Dolenj-

¹⁶ Czoernig, *Ethnographische Karte*; opis jezikovne meje v: isti, *Ethnographie*, str. 55. – Czoernigova karta označuje z isto barvo hrvaško in srbsko jezikovno ozemlje, pri tem pa prebivalce severnega dela naslavlja kot *Sloveno-Kroaten* in južnega kot *Serbo-Kroaten*; prim. Zajc, *Kje se slovensko neha*, str. 106. – Logar - Rigler, *Karta slovenskih narečij*; prim. *Slovenija. Karta slovenskih narečij*.

¹⁷ Kozler, *Zemljovid slovenske dežele*; isti, *Kratek slovenski zemljopis*, str. XX; prim. Zajc, *Kje se slovensko neha*, str. 100–101.

¹⁸ Kobe, *Beli Krajnci*, str. 7, 19.

ske med Kolpo na jugu in Krko na severu ter vzhodnega dela Notranjske – našteva Valvasor štiri »ljudstva« (*Volk*): Kočevarje (*Gottscheer*), Uskoke ali Vlahi (*Uskokken oder Walachen*), Hrvate (*Krabaten*) in šele na zadnjem mestu »prave Kranjce« (*rechte Crainer*).¹⁹ Naselitveni prostor Hrvatov trdno umešča v Belo krajino, ne da bi mu sicer določil povsem natančne meje: »živijo pri Metliki, Pobrežju, Vinici, Črnomlju in okoli teh krajev« (*welche bey Möttling, Freyen Thurn, Weinitz, Tschernembl und derer Orten herum leben*). O njihovih etnoloških potezah zapiše naslednje pomenljive besede: »Ti se spet oblačijo na poseben način, namreč kot pravi Hrvati, pa tudi njihov jezik je prava hrvaščina [!]« (*nemlich als rechte Krabaten: gleich wie ihre Sprache recht Krabatisch ist*).²⁰ Malo prej pa, pri obravnavi žumberških Uskokov ali Vlahov, ob jasni ločnici med slednjimi in Hrvati navede tudi podobnosti obeh »ljudstev«: Uskoki ali Vlahi (*die Uskokken oder Walachen*) živijo na Gorjancih oziroma v Žumberku (*in Uskokken= oder Usgoken=Berge*) med Novim mestom in Metliko, imajo lastno vero, malodane enako grški, in se naslavlajo kot staroverci; njihova obleka je nekoliko podobna hrvaški, a ne povsem, govorijo tudi lasten vlaški jezik, ki se ne razlikuje prav veliko od hrvaškega.²¹

V isti, drugi knjigi ima Valvasor pri obravnavi posameznih delov Srednje Kranjske – njenih ravnin in dolin – še nekoliko natančnejše, med seboj zelo podobne opise prebivalcev. Okoli Krupe in Vinice govorijo hrvaško (*Croatisch*) in se oblačijo na hrvaški način, na Črnomaljskem sta noša in jezik »kroatizirana« (*Der Einwohner Tracht und Zunge krabatisiert*), torej pod močnim hrvaškim vplivom, najbolj podrobno pa spregovori o prebivalcih na Metliškem: »hodijo oblečeni po hrvaško in tudi svoj govor ovijajo s hrvaškimi besedami, kajti njihov jezik je hrvaščina« (*Die Einwohner gehen Krabatisch gekleidt, bekleiden auch ihre Rede mit Krabatischen Worten, denn sie gebrauchen sich der Croatischen Sprache*). Na območju Krupe, Vinice in Črnomlja je celo zrak hrvaški, kar pomeni neugoden za zdravje in nevajenega tujca. Prebivalci Gorjancev oziroma Žumberka (*Usgoken=Boden, Viskoska gora*) govorijo hrvaščini precej soroden jezik, njihova noša je skoraj enaka hrvaški, različna pa je vera.²²

Po vsebini tako rekoč enaka, sicer precej obsežnejša opisa Hrvatov in Uskokov kot v drugi knjigi, ima Valvasor v šesti knjigi *Slave*, posvečeni jeziku, običajem in

¹⁹ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 210. – Navedki iz Valvasorjevega dela v slovenščini so samo deloma vzeti iz integralnega prevoda z naslovom *Čast in slava vojvodine Kranjske*, ki ga od leta 2009 izdaja Zavod Dežela Kranjska.

²⁰ Prav tam, str. 211.

²¹ Prav tam, str. 210.

²² Prav tam, str. 217–218 (Krupa), 219 (Metlika), 220 (Črnomelj, Gorjanci, Vinica).

navadam Kranjcev. Pri obravnavi Hrvatov sta v zvezi z imenom in jezikom nova le podatka, da se v kranjščini imenujejo *Hèruate oder Cheruate* in da se njihov jezik, ki je *prava hrvaščina*, nekoliko razlikuje od kranjskega. Njihova noša, upodobljena na bakrorezu, naj bi bila znana skoraj povsod. Domala povsem identično kot v drugi knjigi je, z navedbo štirih ključnih krajev, tu opredeljen naseljitveni prostor kranjskih Hrvatov: »živijo ob Kolpi med mesti Metliko, Vinico, Pobrežjem, Črnomljem in na tistem koncu« (*an dem Culp=Fluß zwischen den Städten Möttling (oder Medling) und Weiniz, Freyenthurn, Tschernembl und selbiger Enden*).²³ Takoj zatem pritegne pozornost Valvasorjevo razlikovanje med »našimi kranjskimi Hrvati« (*von diesen unsren Crainerischen Krabaten; diese unsre Crainerische Crabaten*) in prebivalci Hrvaške, ki jih imenuje »njihovi sosedje in rojaki, prebivalci Hrvaške« (*ihre Nachbarn und Nation=Verwandte die Einwohner Croatiens*), oboje pa hvali kot izvrstne in pogumne vojake.²⁴ Četudi govori o dvojih Hrvatih, »kranjskih« to stran in »pravih« onstran Kolpe, jih torej v vsem enači; rojaki (*Nation=Verwandte*) se ločijo med seboj le po politični pripadnosti, medtem ko se eni in drugi zlasti po veri razlikujejo od jezikovno sorodnih Uskokov oziroma Vlahov. Te prav tako omenja v enajsti knjigi *Slave*, kjer pri opisu »kranjske Hrvaške« pravi, da živi na njenih tleh »tudi veliko pravih Vlahov in Uskokov« (*hieselbst auch viel rechte Walachen und Uskoken wohnen*).²⁵

Takšne distinkcije med skupinami prebivalcev so lepo vidne tudi v sočasnih virih, predvsem v urbarjih gospostva Pobrežje ob Kolpi iz prve polovice 18. stoletja. Iz perspektive obmejnega pobreškega gradu je bila s Hrvaško razumljivo mišljena politična Hrvaška na drugi strani reke, zato govori urbar iz let 1715–1720 o »hrvaških imenjih onstran Kolpe« (*Vrbarium der Crabatischen Güldt, Jehnerseiths der Culpp Sthrom*),²⁶ o pravoslavnem prebivalstvu v Marindolu in onstran Kolpe pa je v urbarjih govor kot o Vlahih (*Wallachen*).²⁷ Podobno je črnomaljsko mestno predstojništvo okoli leta 1714 razlikovalo med (čekzkolpskimi) Hrvati in Vlahi, ko je zapisalo, da ne eni ne drugi (*khein Khrabath nob wallob*) nočejo plačevati mitnine za blago, ki ga tovorijo skozi Črnomelj.²⁸

²³ Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 302.

²⁴ Prav tam, str. 303.

²⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 147.

²⁶ ARS, AS 749, Gospostvo Krupa, Pobrežje in Pusti Gradec, knj. 5, urbar Mrzljaki 1715–1720, s. p.

²⁷ Prav tam, knj. 3, urbar Pobrežje 1718–1722, s. p., na koncu prepisi listin marindolskim Uskokom; knj. 8, urbar Pobrežje 1737, s. p., Prilissier Wallachen.

²⁸ ARS, AS I, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 279, 1/142, lit. T II–4, s. d. (okoli 1714), Berichts Copia etc.

O naselitvenem prostoru Hrvatov na Kranjskem je pomenljiv in zgovoren Valvasorjev opis »kranjske Hrvaške« v enajsti knjigi *Slave*. Grad Pobrežje stoji po njegovih besedah na območju, ki »ga mi na Kranjskem danes na splošno imenujemo "Hrvaška", čeprav leži že na Kranjskem, tostran Kolpe, prava Hrvaška pa je pravzaprav na drugi strani reke« (*diese Lands=Gegend ist eben diejenige, welche wir in Crain insgemein heut Crabaten nennen: ob es schon in Crain, auf dieser Seiten der Kulp, hingegen auf jener Seiten eigentlich das recht Croatien (oder Krabaten) ligt*). Valvasor se prav tu spusti v razlago, zakaj se uporablja ime »Hrvaška« za obmejni pas ozemlja na Kranjskem (današnja Bela krajina in Kostel): »Pobrežje, Vinica, Kostel, Črnomelj, Metlika in sploh vsi kraji povsod tod okoli, kot jih kaže risba Kolpe, imajo hrvaški jezik, nošo, običaje in navade, zato imajo tudi ime Hrvaška skupno s pravo, dejansko Hrvaško, na katero deloma tudi neposredno mejijo [v Žumberku], deloma pa jih od nje ločuje Kolpa.« (*Weil aber Freyenthurn, Weinitz, Costl, Tschernembl, Möttling und sonst alle die Oerter überall da herum, so dieser Abriß deß Kulpstroms vorweist, die Krabatische Sprache, Tracht, Sitten und Gebräuche führen, haben sie auch den Namen Croatiens oder Crabatens mit dem recht=eigentlichen Krabaten gemein: als mit dem auch theils derselben unmittelbar zusammen stossen; theils aber von der Kulp zwar davon geschieden werden, doch gleichwol nichte destoweniger mit demselben grenzen.*)²⁹

Valvasor pri razlagi pokrajinskega imena »Hrvaška« – za kranjsko stran Kolpe – ne zapiše brez razloga, da območje tako imenujejo *danes (heut)*. Potem ko utemelji izvor imena in njegovo identičnost z imenom prave Hrvaške, namreč poudari, da je imela pokrajina nekoč drugačno ime: »Pred časom se je to ozemlje imenovalo Slovenska marka« (*Vorzeiten hat man diesen Land=Streich Vindorum Marcham, die Windische March genannt*), kar v literaturi pogosto zamenjujejo s Slavonijo. Mnogi pisci naj bi namreč zatrjevali, »da Slovenska marka (*die Windische March*) ne pripada Kranjski, temveč Štajerski ali Hrvaški, vendar ne vedo ali pa se morda ne spomnijo, da obstaja razlika med Slovensko marko in Slavonijo (*Sclavonia*) in da ima vsaka od njiju tudi lastni grb«. Zgodovinsko pokrajino Slovenska marka postavi Valvasor v naslednji kontekst: »Prava Slovenska marka je bilo to območje ob Kolpi, ki spada

²⁹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 147. – Z risbo Kolpe (*dieser Abriß deß Kulpstroms*) je mišljen bakrorez, na katerega se je Valvasor skliceval v prejšnjem odstavku: »Jetztberührten Kulpstrom samt der zu dieser Herrschaft gehörigen und in Croatien liegenden Landschafft, wird dem freundlichen Leser beygefügetes Kupffer vorstellig machen.« Zagotovo je mišljen bakrorez »Der Culpstram in Crain« v III. knjigi *Slave* (*Die Ehre III*, med stranema 304 in 305), saj edini prikazuje gospostvu Pobrežje pripadajoče kraje na Hrvaškem – *Koziniz, Trebuhouizy, Hlapniz* (Hlapnik), *Stankouizi* (Stankovci) – o katerih govori Valvasor pri opisu tega gospostva.

zdaj k Spodnji Kranjski, zato se tudi pri vseh dednih funkcijah dodaja *Slovenska marka*; dedni maršal, na primer, se naslavlja kot dedni maršal Kranjske in Slovenske marke in enako opazimo pri drugih dednih funkcijah. « *(Die rechte Windische March (oder Marck) war diese Gegend am Kulpstrom, welche jetzo zu Unter=Crain gehört. Weßwegen auch allen Erbland=Marschall die Windischmark mitbeygetitelt wird; als zum Exempel der Erbland=Marschall schreibt sich Erbland=Marschall in Crain und Windisch=March. Welches eben so bey den andren Erb=Aemtern auch beobachtet wird.)*³⁰ Podobno razlago tedanjega imena Bele krajine in (nekdanjega) pojma Slovenska marka ponudi polihistor pri opisu mesta in gospostva Metlika. O imenu »Hrvaška« pravi: »Območje tod okoli se na splošno imenuje "Hrvaška", ker uporabljajo prebivalci nasploh hrvaški jezik in nošo pa tudi vse njihove navade so hrvaške« (*Dieser umher ligende Boden wird insgemein Croaten genannt: weil die Einwohner sich insgemein der Croatischen Sprache und Tracht bedienen, auch alle ihre Gebräuche auf Crabatisch führen*); in nadaljuje: »Ko pa [stvar] prav raziščemo, bomo našli tu prav staro Slovensko marko; zlasti tisto, kar leži med Kolpo in Krko, so prej imenovali Slovenska marka« (*Wann wir es aber recht untersuchen, so findet sich allhier die rechaltte Windisch=Marck (Vindorum Marchia:) sintemal was zwischen der Culp und Gurck ligt, ehedessen die Windisch=Marck (Vindorum vel Vindorum Marchia) benennet worden*).³¹

Hrvaško prebivalstvo, jezik in navade omenja Valvasor v enajsti knjigi *Slave* še pri opisih več drugih krajev, tako Črnomlja, Gradca, Krupe in Dominič. Za Črnomelj, ki »leži v Slovenski marki (*in der Windischen=March*), to pa zdaj prištevamo k Srednji Kranjski« (*zu Mitter=Crain rechnet*), pravi, da »so prebivalci oblečeni hrvaško in tudi govorijo hrvaško kot sicer povsod tod okoli v Slovenski marki« (*Ihre Einwohner gehen Krabatisch gekleidt und reden auch Krabatisch, wie sonst da herum in der Windischen=March überall geschieht*).³² Podoben opis najdemo pri Gradcu, le da je Slovenska marka tu navedena kot pojem iz preteklosti, kot tedaj živi pokrajinski imeni pa Srednja Kranjska in Hrvaška: »Pred časom so ta kraj šteli k Slovenski marki, zdaj spada k Srednji Kranjski, na splošno pa ga prištevajo k Hrvaški, ker sta jezik in noša hrvaška« (*Vorzeiten rechnete man dieses Ort zu der Windischen March, jetzo gehört es zu Mittel=Crain, insgemein aber rechnet mans*

³⁰ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 147.

³¹ Prav tam, str. 383. – Valvasor v nadaljevanju zavrne napačno razlago svojega sodobnika nemškega pesnika Sigmunda von Birkna (1626–1681) o legi Slovenske marke, ki jo omenjeni avtor zamenjuje s Slavonijo (*Slavonien*), pokrajino med Savo in Dravo v Ogrskem kraljestvu (prav tam, str. 383–384).

³² Prav tam, str. 602.

zu Krabaten, weil die Sprache und Tracht Krabatish ist).³³ Pri sosednji Krupi – njena nekdanja pokrajinska pripadnost je opredeljena enako kot pri Gradcu – naj bi okoliški kmetje (samo) govorili hrvaško in se oblačili kot Hrvati (*Der hie herumwohnende Land= und Bauersmann redet Krabatish und geht auch in Kleidern daher wie der Krabat*).³⁴ Podobne besede srečamo v zvezi z gradičem Dominiče pri Krasincu: »Tu sta govor in tudi obleka že povsem hrvaška« (*Allhie fällt die Rede und auch die Kleidung schon gantz Crabatish*),³⁵ medtem ko je pri novozgrajenem dvorcu Krasinec navedeno zgolj njegovo hrvaško ime (*Krasinicha auf Krabatish*) poleg nemškega in kranjskega.³⁶

Čeprav so glede hrvaškega značaja krajev med posameznimi opisi malenkostne razlike v diktaciji, je sporočilo enako in povsem ustreza Valvasorjevim splošnim opisom kranjskih Hrvatov, živečih vzdolž hrvaške meje. Nekoliko preseneča, da *Slava* ne omenja Hrvatov in hrvaščine pri opisu Vinice,³⁷ saj je ta eden od štirih krajev (poleg Metlike, Črnomlja in Pobrežja), s katerimi Valvasor okvirno razmejuje življenjski prostor kranjskih Hrvatov tako v drugi kot v šesti knjigi *Slave*.³⁸ Toda opis Vinice v enajsti knjigi je med vsemi opisi navedenih štirih krajev najkrajši in ne vsebuje niti besede o prebivalcih in jeziku. Ta vidik pogrešamo tudi pri razmeroma kratkih opisih drugih belokranjskih gradov in dvorcev, ki pa so vsi manjši in manj pomembni, razen gradov Smuk pri Semiču in Poljane ob Kolpi, ki leži v najzahodnejšem in najbolj odmaknjenem koncu Bele krajine.³⁹

V zvezi z Valvasorjevim pokrajinskim imenom »Hrvaška« za Belo krajino (*Croaten, Crabaten*) se poraja vprašanje, kako so ga na Kranjskem, v Beli krajini in onstran Kolpe dejansko izgovarjali: kot »Hrvaška«, »Hrvati«, »v Hrvatih«, »pri Hrvatih«? Sicer pa nič ne kaže, da bi bila med imenoma Valvasorjeve »prave Hrvaške« in »kranjske Hrvaške« kakšna distinkcija. Čeravno imenuje čezkolpsko Hrvaško *Croatien*, uporablja zanjo tudi sinonim *Krabaten*.

Ko imamo pred seboj celoto Valvasorjevih zapisov o belokranjskih Hrvatih in hrvaščini, odpadejo dvomi, da polihistor pokrajine, njenih prebivalcev in jezika ne bi imenoval z imeni, ki so jih v njegovem času uporabljali sami, torej »Hrvaška«,

³³ Prav tam, str. 212.

³⁴ Prav tam, str. 322.

³⁵ Prav tam, str. 118.

³⁶ Prav tam, str. 114.

³⁷ Prav tam, str. 639–641.

³⁸ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 211; *VI*, str. 302.

³⁹ Gl. opise za Semič (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 529–530), Smuk (str. 538–539), Pungrt pri Semiču (str. 563–564), Pusti Gradec (str. 430–431), Turn v Brezniku (str. 583–584) in Poljane (str. 449–450).

Hrvati in hrvaški jezik. Ne nazadnje je skušal vselej karseda natanko dognati dejansko stanje stvari, zato zagotovo ne bi samovoljno rabil poimenovanj, ki za prizadete ali sploh za kogar koli ne bi bila sprejemljiva. Njegova navedba, da to območje »mi [!] na Kranjskem danes na splošno imenujemo Hrvaška«,⁴⁰ nikakor ne izključuje Belokranjcev, saj so tudi oni prebivali v kranjskem deželnem okviru. Hrvaški etnonim in lingvonim za prebivalce Bele krajine živita torej v Valvasorjevem času tako med njimi samimi kot med njihovimi sodeželani. V isti trditvi je pomenljivejši izraz *danes*: območje ob Kolpi je nekoč spadalo k Slovenski marki in šele pozneje dobilo ime »Hrvaška«. V zvezi s tem se neizogibno postavlja vprašanje, kdaj se je ime pokrajine spremenilo oziroma od kdaj so Belokranjci veljali za Hrvate. Pri iskanju odgovora bomo našli v *Slavi* zelo malo opore, razberemo lahko le, da je hrvaško ime novejše. Prav tako ne ponuja Valvasor nobenih indicev, od kod je ime prišlo: se je med Belokranjci udomačilo tako, da so jim ga zaradi sorodnosti s Hrvati nadeli kranjski sodeželani, ali pa so ga prebivalci Bele krajine, zgodovinske Metlike, sami »uvozili« čez Kolpo iz Valvasorjeve »prave« Hrvaške?

Pred obravnavo drugega vprašanja, tj. o izvoru imena, si oglejmo **nabor drugih znanih podatkov o razširjenosti hrvaškega etnonima in lingvonima** v Beli krajini ter časovni okvir, v katerem ju srečujemo. Ločevati gre opisne vire domoznanske narave na eni strani od »nevtralnih« pričevanj, v katerih se etnične in jezikovne značilnosti pokrajine ali njenih delov pojavljajo nehoteno.

Domoznanskih opisov zelo dolgo po Valvasorju nimamo. Šele slabo stoletje po izidu *Slave* je Bretonec B. Hacquet (1739–1815) na zemljevidu z letnico 1782, objavljenem v tretji knjigi svojega obsežnega dela o Kranjski (1784), upodobil med štirimi pari v nošah tudi t. i. Hrvata in Hrvatico (*Horvát, Horvatiza*).⁴¹ Kot ugotavlja etnolog G. Makarovič, risar ni poznal belokranjske hrvaške noše in najbrž tudi ne kočevarske, saj je upodobitvi Kočevarja in Hrvaticice prerisal iz *Slave*.⁴² Njegova anahronistična neizvirna upodobitev t. i. hrvaškega para torej nima prave vrednosti, priča pa, da je poimenovanje Hrvati za Belokranjce v njegovem času še živelo. Toda, so se tako imenovali tudi sami, v enaki meri in z enakim pomenom kot v Valvasorjevem času?

Nekaj let za Hacquetom in skoraj natanko sto let po Valvasorju, okoli leta 1790, je nekatere belokranjske kraje opisal z domoznanskega vidika topograf in leksiko-

⁴⁰ Prav tam, str. 147.

⁴¹ Hacquet, *Oryctographia Carniolica*, s. p., zemljevid Mappa Lithographica Nationis Slavicae Ad occidentem Solem sitae.

⁴² Makarovič, *Ko še nismo bili Slovenci*, str. 110, 114.

graf F. A. pl. Breckerfeld (1740–1806). Čeprav se je opiral na Valvasorja, se zdi pri navajanju etnografskih značilnosti izviren; o hrvaškosti Belokranjcev je – kar je posebej pomembno – pisal manj decidirano kot stoletje prej njegov predhodnik. V opisu Metlike pravi le, da se tamkajšnji prebivalci po noši in jeziku razlikujejo od Kranjcev in da je oboje videti hrvaško (*beydes läßt kroatisch*), kot tudi ves njihov način življenja in vera. Pri tem se naveže na njihove sosede pravoslavne Uskoke, katerih narečje naj bi bilo bliže ilirskemu jeziku kot katero drugo na Kranjskem.⁴³ Podobno formulacijo srečamo pri Breckerfeldovem opisu gradu Krupa: »Jezik, noša in običaji so videti dokaj hrvaški« (*Sprache, Tracht und Sitten lassen sich ziemlich kroatisch*).⁴⁴ In tudi pri Pobrežju Breckerfeld – drugače kot Valvasor – običajev, navad, obleke in jezika prebivalcev ne enači s hrvaškimi, ampak pravi zgolj, da »so zelo skladni z onimi pri Hrvatih onstran Kolpe« (*auch sind Sitten, Gebräuche, Kleidertracht und Sprach hier mit den Kroaten jenseits der Kulp sehr übereinstimmend*).⁴⁵ V opisu Pobrežja vzbuja pozornost neki drug Breckerfeldov zapis, da so namreč grofje Purgstalli s svojim zgledom opogumljali »številne tod okoli naseljene hrvaške (!) plemiče in viteze« (*viele hier herum ansässige kroatischen Edelleute und Ritter*). Takšna navedba bi se lahko nanašala tudi samo na politično Hrvaško onstran Kolpe, ko Breckerfeld v nadaljevanju ne bi zapisal, da sta bila med temi, torej med hrvaškimi plemiči in vitezi, brata Franc in Heinrich Plasman.⁴⁶ Brata sta sredi 17. stoletja živela v Pustem Gradcu pri Dragatušu, o njunih junaštvih pa je pri opisu tega Plasmanovega rodbinskega dvorca obširno pisal Valvasor.⁴⁷ Resda sta se Plasmana bojevala na Hrvaškem, a ju ni mogoče imeti za hrvaška plemiča, saj je njun poplemeniteni oče izviral s Kočevskega.⁴⁸ Se je torej Breckerfeldu na tem mestu zapisalo nekaj, kar je v njegovem času spadalo že v zgodovino: »hrvaško« plemstvo v »hrvaški« Beli krajini?⁴⁹

V primerjavi z Breckerfeldom ima nekaj manj trditev o hrvaških potezah Belokranjcev domoznanska topografija Kranjske, ki jo je leta 1808 izdal nemški po-

⁴³ ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 123, Topografija Kranjske I, pag. 437.

⁴⁴ Prav tam, pag. 241.

⁴⁵ Prav tam, pag. 216.

⁴⁶ Prav tam, pag. 215.

⁴⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 430–431.

⁴⁸ Golec, Trgi, ki jih ni bilo?, str. 615.

⁴⁹ Breckerfeld navaja tudi kitico iz balade o bratih Plasman, ki jo je napisal njegov sodobnik štajerski pesnik Johann von Kalchberg (1765–1827) (ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 123, Topografija Kranjske I, pag. 215). Odstavek o »hrvaških plemičih in vitezi« in Kalchbergovo kitico je po Breckerfeldu leta 1808 dobesedno povzel H. G. Hoff (*Historisch-statistisch-topographisches Gemaelde*, str. 105–106).

lihistor H. G. Hoff (ok. 1739–1809). Opise navad prebivalcev okoli Metlike, Pobrežja in Kostela je avtor prepisal iz Breckerfeldovega rokopisnega dela, vendar je pri Metliki izpustil predhodnikovo opažanje, da sta noša in jezik videti hrvaška.⁵⁰ Pri Črnomlju, kjer se je naslonil na Valvasorja, je dobrih sto let stare polihistorjeve trditve o hrvaškem prebivalstvu – ob očitno dobrem poznavanju razmer – ustrezno svojemu času predrugačil. Valvasorjeve besede, da se prebivalci črnomaljskega mesta »oblačijo hrvaško in tudi govorijo hrvaško kot sicer povsod tod okoli v Slovenski marki«,⁵¹ je tako zreduciral zgolj na obleko: »*Die Einwohner dieser Stadt und Gegend gehen allda Kroatisch gekleidet, so wie es in der windischen Mark überall geschieht*«. ⁵² Pomembna razlika med Valvasorjem in Hoffom je tudi pri obravnavanju jezikovne raznolikosti. Hoff navaja za Dolenjsko (Novomeško okrožje) od jezikov le še slovenščino ali kranjščino (*Wendisch, oder Krainerisch*) ter nemško narečje Kočevarjev, ne pa tudi hrvaščine.⁵³ Pri tem je pomenljivo, da v odstavku o verah vendarle omenja »vlaško narečje« (*einen wallachischen Dialekt*) pravoslavnikov (Uskokov), naseljenih med Novim mestom in Metliko.⁵⁴

Sodeč po Breckerfeldu in Hoffu torej konec 18. in v začetku 19. stoletja na Kranjskem ni več Hrvatov in hrvaščine, ampak obstajajo zgolj večje ali manjše jezikovne in etnografske podobnosti obkolpskega kranjskega prebivalstva s čezkolpskim hrvaškim.⁵⁵ Oba pisca se v tem občutno razlikujeta od Valvasorja, ki je zelo

⁵⁰ Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemaelde*, str. 84–91, 104–112.

⁵¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 602.

⁵² Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemaelde*, str. 91–92.

⁵³ Prav tam, str. 1.

⁵⁴ Prav tam, str. 2.

⁵⁵ Še manj je prisotnost hrvaških elementov zaznavna v gradivu »etnografske ankete«, ki jo je na Kranjskem in Koroškem leta 1838 pred nameranim cesarjevim obiskom izvedel gubernialni prezidij v Ljubljani (o anketi gl. Orel, Novo gradivo, str. 68–70). Vprašanja, na katera so odgovarjali okrajni uradniki, se sicer niso nanašala na jezik, temveč na nošo, plese in zabave ter na poljedelske in druge pridelke, izdelke itd. Na podlagi zbranih podatkov okrajev je novomeško okrožje poročalo, da so v oblačenju zelo posebni prebivalci okrajev Kočevje, Poljane in Krupa (Bela krajina). Iz poljanskega okraja so poročali o plesanju kola, ki ga spremlja monotono hrvaško petje (*monotonen kroatischen Gesang*). V poročilu iz Krupe je govor o podobnosti ljudske noše s hrvaško in o tem, da je najbolj posebna noša pravoslavnikov Bojančank (*nicht unirt Grichinnen Bojanzer*). Pojem hrvaški so uporabili tudi uradniki treh drugih obmejnih okrajev. V poročilu iz Kočevja je omenjen hrvaški ples (*kroatischer Tanz*) Kostelcev in Osilničanov, na Šrajbarskem turnu pri Krškem – tako so zapisali – pa je noša na ravnini med Krškim, Krško vasjo in Kostonjevcu »bolj hrvaška« (*eine mehr kroatische Tracht*) in takšno je najti tudi v okraju Krupa. V sosednjem okraju Kostonjevica so zaznali podobnosti med ljudsko nošo v glavni občini Čatež in na Civilnem Hrvaškem; sem in tja naj bi v omenjeni občini posnemali tudi hrvaški ples. – Prepis gradiva prezidialnega gradiva v: SEM, Dokumentacijski oddelek, AR, mapa 79, Prezidialni arhiv, fasc. VI, 1516.

decidirano govoril o pokrajinskem imenu »Hrvaška«, o prebivalcih kot Hrvatih in o njihovem hrvaškem jeziku. Kdo je imel potemtakem prav oziroma kdo je bil bliže resnici – Breckerfeld in Hoff ali Valvasor? Relevanten odgovor lahko ponudi le soočenje vseh treh avtorjev s sočasnimi »nevtralnimi« viri, ki ime pokrajine, prebivalcev ali jezika omenjajo zgolj mimogrede kot odsev dejanske rabe pojmov, in ne z namenom opisovati jezikovno-etnične razmere.

Struktura ohranjenih tovrstnih virov je sicer vse prej kot ugodna, saj pisni viri v tem času le izjemoma govorijo o etnični pripadnosti in jezikih prebivalcev manjših območij. Toda kljub temu imamo o razširjenosti hrvaškega imena v Beli krajini za čas pred Valvasorjem in po njem zanesljive dokaze, in to iz časovnega razpona skoraj poldruga stoletja od srede 17. do poznega 18. stoletja. Največkrat gre za primere, ko je posameznik zunaj domačega okolja etnično oziroma pokrajinsko opredeljen kot Hrvat – o tem več v nadaljevanju –, izpričana pa sta tudi hrvaški lingvonim in etnonim za prebivalstvo kot takšno. Novomeški zdravnik Franc Ksaver Zalokar v svojem zdravstvenem poročilu o epidemiji leta 1725 Bele krajine sicer ni opredelil s skupnim imenom kot »Hrvaško«, ampak kot »Metliško, Črnomaljsko in Semiško« (*in den Mottlinger Tschernempler und Schemitscher Poden*), po obisku vseh njenih petih župnij na jugu do Vinice pa je, pomenljivo, zapisal, kako pravijo posameznikom ob mrličih tamkajšnji prebivalci – Hrvatim (*die Croäthen*).⁵⁶ Nekaj več pričevanj imamo o tem, kako se v 18. stoletju imenuje jezik Belokranjcev, a so vsa parcialna. Nanašajo se namreč le na košček pokrajine, na mesto Metlika in župnijo Vinica, pri čemer samo eno od obeh viniških tudi eksplicitno poimenuje jezik lokalnega prebivalstva. V mestnih zapisnikih Metlike za obdobje 1706–1744 je na mnogih mestih zapisano, da so to ali ono raztolmačili po kranjsko (*auf crainerisch expliciert und ausgelegt worden*).⁵⁷ Na podlagi take formulacije še ni mogoče z gotovostjo trditi, da so Metličani svoj govor sami označevali kot kranjski, tem manj, ker ne vemo, kdo in od kod so bili mestni pisarji, morda celo en sam pisar, ki je te besede zapisal. A takšno poimenovanje jezika ne preseneča glede na sočasno pešanje samooznake Hrvatim pri intelektualcih metliškega rodu, o čemer bo še tekla beseda. Drugačni sta pričevanja o viniškem govoru, ki poudarjata njegovo bližino oziroma identičnost s hrvaščino. Obe sta s konca stoletja, iz leta 1795, in zadevata zasedbo dveh kaplanskih mest na Vinici. Metliški prošt, sicer Belokranjec iz Semiča,⁵⁸ je o

⁵⁶ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 689, fasc. 393, Sanitätsbericht aus der Bela Krajina 1725, 26. 2. 1725.

⁵⁷ Svetina, *Metlika*, str. 16.

⁵⁸ Jakob Anzl, prošt nemškega viteškega reda, župnik in dekan v Metliki, rojen okoli 1735 v Semiču, umrl 1801 (*Pokorn, Šematizem duhovnikov*, str. 96).

dveh kandidatih, obeh rojenih v viniški župniji, zapisal, da sta »vešča njenega jezika, ki se zdi bolj hrvaški kot kranjski« (*folglich derselben sprach kündig, die mehr kroatisch als krainerisch zu seyn scheint*),⁵⁹ novonastavljeni drugi viniški kaplan, doma z Gorenjske, pa je že po nekaj mesecih prosil za premostitev in kot razlog navedel »nerazumevanje hrvaškega jezika, ki se na splošno govori na Vinici« (*der Unverstand der kroatischen sprache, die in der Weiniz allgemein gesprochen wird*).⁶⁰

Zlasti južni del Bele krajine se je zaradi jezikovnih posebnosti sicer še dolgo čutil bližje Hrvatom kakor Kranjcem. Po vključitvi pokrajine v ljubljansko (nad)škofijo (1787) imamo v škofijskih virih kar nekaj pričevanj o jeziku njenih župnij, vendar nikjer več ne zasledimo izrecne navedbe, da bi se tamkajšnji jezik imenoval hrvaški, potem ko je viniški govor leta 1795 tako označil omenjeni Gorenjec, tamkajšnji kratkotrajni kaplan. Podobno kot je navedenega leta metliški prošt poudaril za jezik Viničanov njegovo večjo bližino s hrvaščino kakor s kranjščino, so deset let pozneje, leta 1805, izpovedali za svoje narečje predstavniki viniške lokalije Preloka: »naš jezik ima veliko bolj hrvaški kot kranjski naglas« (*unsere Sprache, die vielmehr kroatischen als krainerischen Akzent hat*).⁶¹ Tako kot v primeru Gorenjca je bil jezik tudi eden od argumentov za sprejetje oziroma nesprejetje novega duhovnika. Tisti duhovniki, ki jih je v Belo krajino pošiljal ljubljanski (nad)škof in niso bili večči belokranjskega »naglasa«, so pri prebivalcih hitro naleteli na odklonilen odnos. V Podzemlju so župljani leta 1796 zavračali pomožnega duhovnika zaradi njegove »tukaj povsem nerazumljive kranjščine z ljubljanskim naglasom« (*einer nach dem Laibacher Accent üblichen hier aber ganz unverständigen Krainerischen Sprache*).⁶² Zelo pa so se desetletje pozneje, leta 1805, zavzeli, naj ostane v župniji dotedanji kaplan Dalmatinec, ker med drugim govori »tukajšnjemu ljudstvu dobro razumljiv jezik« (*eine der hiesigen Volksmasse wohl begreiflichen Sprach*).⁶³ Kaplan sam, doma iz splitske škofije, je v prošnji, da bi še naprej ostal v Podzemlju, kot razlog navedel zadovoljstvo župljanov in poudaril, da v ljubljanski nadškofiji le ljudje ob meji s Hrvaško razumejo njegov rodni hrvaški jezik (*meine mir angebohrne kroatische Sprachart*).⁶⁴ Potemtakem ni naključje, da je na prehodu iz 18. v 19. stoletje službovalo na belokranjskih obmejnih župnijah toliko Hrvatov iz južnih krajev.⁶⁵

⁵⁹ NŠAL, NŠAL 10, ŠAL/Ž, fasc. 442, Vinica 1765–1860, 1795, 2. 1. 1795.

⁶⁰ Prav tam, 24. 4. 1795.

⁶¹ Prav tam, fasc. 259, Preloka 1803–1960, 1805, 28. 3. 1805.

⁶² Prav tam, fasc. 242, Podzemelj 1795–1870, 1796, predstavljeno 10. 6. 1796.

⁶³ Prav tam, 1805, 25. 4. 1805.

⁶⁴ Prav tam, 24. 4. 1805.

⁶⁵ V Podzemlju sta bila leta 1805 takšna oba kaplana, prvi doma iz škofije Krk in drugi iz splitske

Ljubljanska škofija je belokranjske govore še leta 1823 percepirala kot »hrvaški dialekt«. Ob nastavitvi novega kaplana v lokaliji Preloka, po rodu Gorenjca, je ordinariat v dopisu ljubljanskemu guberniju navedel, da se je prosilec v osmih letih kaplanske službe v Črnomlju imel priložnost naučiti »hrvaškega dialekta« (*sich den kroatischen Dialect eigen zu machen*), kar se za opravljanje dušnega pastirstva v obmejni lokaliji Preloka kaže kot potrebno.⁶⁶ Med jeziki, ki jih je kandidat obvladal, je v službeni tabeli na zadnjem mestu navedena tudi hrvaščina (!), čeprav je celoten študij končal v Ljubljani.⁶⁷ Ker se je torej hrvaščine naučil v Črnomlju ali pa je bil vsaj prepričan, da sta črnomaljščina in hrvaščina eno in isto, ni izključeno, da so Črnomaljci svoj govor tedaj še označevali kot hrvaški. Temu na rob povejmo, da so Viničani imenovali svoj govor »hrvatski« še v polpretekli dobi, v prvi polovici 20. stoletja.⁶⁸ Drugo vprašanje pa je, kdaj so se ljudje v različnih delih Bele krajine prenehali imeti za Hrvate. Za Črnomaljce je potrjeno, da so vsaj že leta 1826 občutili naslavljanje s Hrvati kot nekaj negativnega. Tedaj so pri ljubljanskem škofijskem konzistoriju pisno nasprotovali nameri, da bi postal njihov novi župnik katehet iz Ljubljane, ki jim svojčas kot kaplan v Črnomlju ni bil prav nič pogodu, med drugim zato, ker jih je imenoval Hrvati (*uns als Croaten titulierte*).⁶⁹

Dolgo ni bilo znano, da obstaja iz 17. in 18. stoletja toliko pričevanj o označevanju oziroma samoopredeljevanju posameznikov iz Bele krajine kot Hrvatov. Gre za oznake za izobražence, ki so se znašli zunaj domačega okolja. Največ je znanih prav iz Valvasorjevega časa, kar neposredno potrjuje upravičenost polihistorjevega decidiranega označevanja Belokranjcev s Hrvati. Vprašanja se ni nihče loteval sistematično, čeprav že zelo dolgo vemo, kje bi podatke lahko iskali: predvsem v univerzitetnih matrikah, cerkvenih vizitacijah in škofijskih ordinacijskih zapisnikih. Ob manj ugodnih možnostih za tovrstne raziskave v preteklosti je bilo tedaj zanje tudi (pre)malo oprijemljivih spodbud – le redke znane naključne najdbe omemb belokranjskih intelektualcev kot Hrvatov. V zadnjih desetletjih pa so objave dunajskih (od 1377) in zlasti graških univerzitetnih matrik (od 1586)⁷⁰ navrgle lepo število

škofije (prav tam, 1805, 6. 8. 1805), v odcepljeni župniji Adlešiči pa župnik, rojen v Prezidu v senjski škofiji, ki je znal kranjsko in hrvaško (prav tam, fasc. 1, Adlešiči 1796–1919, 1805, 6. 12. 1805).

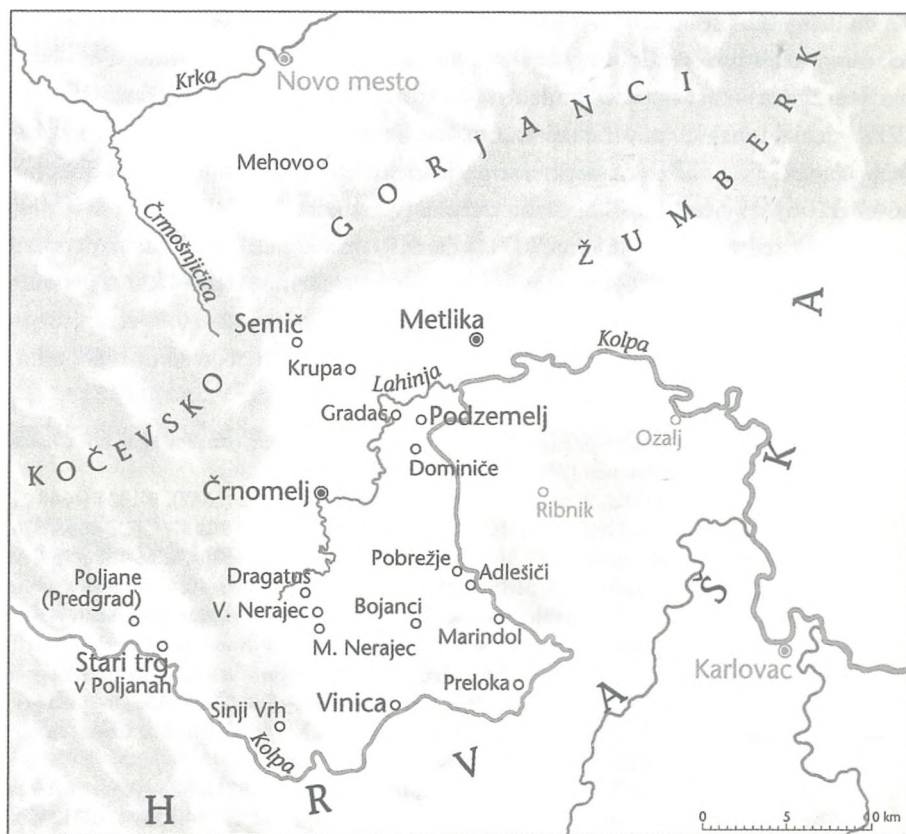
⁶⁶ Prav tam, fasc. 259, Preloka 1803–1960, 1823, 23. 12. 1823.

⁶⁷ Prav tam, 24. 12. 1823.

⁶⁸ Ramovš, *Historična gramatika*, str. 136.

⁶⁹ NŠAL, NŠAL 10, ŠAL/Ž, fasc. 48, Črnomelj 1766–1874, 1826, 28. 12. 1826.

⁷⁰ *Die Matrikel, I.–VI. Bd*; Andritsch, *Die Matrikeln, Bd. 1–4*. – V univerzitetnih matrikah so zajete tudi nižje stopnje izobraževanja, ki so jih izvajali v okviru obeh univerzitetnih ustanov, v Gradcu v določenem času celo že pripravnica za gimnazijo (*parva schola*).

Bela krajina in njena sosesčina

takšnih primerov, največ iz 17. in nekaj še iz 18. stoletja. Kvantitativna primerjava med belokranjskimi študenti, označenimi kot Hrvati (*Croata*), in drugimi, navedenimi predvsem kot Kranjci, daje zanimive in dovolj relevantne ugotovitve. Vseh v matrike vpisanih Belokranjcev sicer ni mogoče identificirati, saj so v univerzitetne evidence včasih vpisovali le posameznikovo deželno ali etnično pripadnost, kar je med drugim vzrok za vzpone in padce števila ugotovljenih belokranjskih študentov. Potem ko je bila koncentracija študentov iz Bele krajine v drugi polovici 15. in na začetku 16. stoletja velika (32 študentov med letoma 1451 in 1516), je sledilo polstoletno nazadovanje (samo 12 do leta 1567), nato pa lahko v razponu skoraj sedmih desetletij med letoma 1567 in 1634 z gotovostjo prepoznamo le enega samega Belokranjca. Tej sušni dobi sledi ponovno obdobje številnih študentov, ki traja od srede

17. do drugega desetletja 18. stoletja, in za tem do konca istega stoletja spet doba z relativno majhnim številom ugotovljivih belokranjskih univerzitetnikov. V obdobju drugega množičnega vala študentov – razmejimo ga lahko z letnicama 1643 in 1712 – je na dunajski univerzi izpričanih šest Belokranjcev, na graški pa 28, skupaj 34.⁷¹ Največ, 19 ali blizu tri petine, se jih je identificiralo s Črnomljem (v obdobju 1643–1706),⁷² z Metliko 10 ali slaba tretjina (v razponu 1652–1712)⁷³ in z Vinico pet ali vsak sedmi (med 1665 in 1707).⁷⁴ Za našo problematiko je ključna ugotovitev, da jih je kar 30 (88,2 %) označenih kot *Croata* in le štirje (11,8 %) kot *Carniolus*, pri čemer je razmerje pri vseh treh krajih podobno (od 10,5 do 20 % Kranjcev in od 80 do 89,5 % Hrvatov). Edini Kranjec med Metličani se pojavi leta 1658, edini

⁷¹ Sodeč po priimku je iz Bele krajine izviral vsaj še en dunajski študent, označen zgolj kot *Croata*, in sicer Marko Plut, izpričan leta 1710 (*Die Matrikel*, VI. Bd., 1710/236).

⁷² Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 2, M 1643/168, P 1090 (1645), P 1212 (1647), P 1335 (1648), P 2613 (1662); Bd. 3, P 1664/110, P 1664/195, P 1665/266, P 1666/315, P 1667/477, P 1668/576, M 1676/198, M 1682/64, M 1682/97, M 1682/111, M 1683/81, M 1685/74, M 1686/184, M 1687/213, M 1694/174, M 1697/125, M 1698/121, M 1698/141, M 1706/70. – Vpisov je skupno 24, ker so trije Črnomaljši v matrikah zabeleženi po dvakrat in eden trikrat. Mednje ni prištet Bernard pl. Palmburg, označen leta 1659 kot *Carniolus*, saj ga na osnovi navedbe rodbinskih gradov Loško, Črnomelj in Klevevž (*Dominis in Turnlack, Zernembl et Clingenfels*) ni mogoče imeti za Črnomaljšca (Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 2, P 2358). – Prvi Črnomaljšec in sploh prvi Belokranjec, opredeljen kot Hrvat, je bil Jernej Perše, naveden leta 1643 zgolj kot *Croata pauper* in nato v letih 1647 in 1648 tudi kot Črnomaljšec.

⁷³ *Die Matrikel*, IV. Bd., 1652 II 182; V. Bd., 1675/50, 1676/21; VI. Bd., 1712/88. – Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 2, P 2236 (1658), Bd. 3, M 1673/50, M 1679/31, M 1679/41, M 1703/123, M 1703/158.

⁷⁴ *Die Matrikel*, V. Bd., 1665/414; VI. Bd., 1706/151. – Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 3, M 1707/18, M 1707/29, M 1707/66. – Ker se Vinica imenuje tudi kraj pri Varaždinu, je bilo za vsakega študenta, opredeljenega kot Viničana, najprej potrebno ugotoviti, v katero Vinico sodi glede na priimek. Obe Vinici je mogoče nedvoumno razlikovati pri treh zgodnejših imatrikulacijah na dunajski univerzi: *de Vinitza dioecesis Sagrabiensis* (*Die Matrikel*, II. Bd. Text, 1514 I H 38), *de Weynitzs Carniolanus* (*Die Matrikel*, III. Bd., 1528 I A 18) in *Vinacensis Carniolus* (*Die Matrikel*, V. Bd., 1665/414). Od skupno 11 študentov med letoma 1675 in 1800 (dva na Dunaju, devet v Gradcu) jih je deset označenih kot *Croata* in eden (1778) kot *Dalm(ata)*. S pomočjo referenčnih virov je bilo nazadnje mogoče za vse ugotoviti, iz katere Vinice so izvirali. Raziskava se je oprla na analizo matičnih knjig belokranjske in varaždinske Vinice, ki se pri obeh župnijah začnajo v osemdesetih letih 17. stoletja, na primerjavo razširjenosti priimkov v prvi polovici 20. stoletja, na objavljene belokranjske urbarje in hrvaške davčne popise: NŠAL, ŽA Vinica, Matične knjige, R 1679–1685, R 1709–1722, R 1750–1757, R 1757–1784, R 1784–1804; HDA, Zbirka matičnih knjiga, M 389, Vinica, matična knjiga rodenih 1681–1756; Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*; Putanec - Šimunović (ur.), *Leksik prezimena*; D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*; Adamček - Kampuš, *Popisi i obračuni*. Nekaj dvoma je ostalo le pri Nikolaju Stanku, imatrikuliranem leta 1707 v Gradcu, ker je njegov priimek razširjen tudi po varaždinski okolici, a ga – drugače kot v matičnih knjigah belokranjske Vinice – v maticah varaždinske Vinice ni najti.

med Viničani 1665, dva črnomaljska pa v letih 1687 in 1694, vsi razen viniškega v graških matrikah. Ni dvoma, da so se belokranjski študentje na daljnem Dunaju in v Gradcu ob vpisu v univerzitetne matrike sami opredelili kot Hrvati ali Kranjci.

Precej drugačne ugotovitve je prineslo spremljanje Belokranjcev po dunajskih in graških univerzitetnih matrikah v času pred obdobjem 1643–1712 in po njem do konca 18. stoletja. Do leta 1643 ni noben Belokranjec opredeljen kot Hrvat, a tudi število belokranjskih Kranjcev je nizko, o čemer bomo še govorili. Pri tem ne smemo prezreti, da je med letoma 1567 in 1634 samo eden označen z imenom kate-rega od belokranjskih krajev⁷⁵ in da je ugotovljivih Belokranjcev tudi po letu 1712 tja do leta 1800 relativno malo, na dunajski univerzi 12 (med 1726 in 1793) in eden več na graški (med 1719 in 1799). V Gradcu številčno prevladujejo Semičani (pet študentov med 1746 in 1799),⁷⁶ sledijo Viničani (štirje med 1722 in 1783),⁷⁷ dva

⁷⁵ Na graški univerzi je leta 1616 študiral Črnomaljec (*Chernomlensis*), naveden brez katere koli druge oznake (Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1, 1616/40). Na njej je med letoma 1612 in 1637 izpričanih sicer tudi šest Viničanov, označenih kot *Croata*, med njimi trije plemiči (*nobilis*). Njihovi priimki so: *Knezich, nobilis* (Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1, M 1612/89), *Radlich, nobilis* (M 1612/116), *Boschnich* (M 1617/148), *Padaroviz* (M 1622/32, P 1251, P 1323 in F 1165), *Kezer, nobilis* (M 1628/44) in *Fadiegha* (Bd. 2, M 1637/142). Očitno so res vsi izvirali iz Vinice pri Varaždinu, kot so opredeljeni v kazalnih k objavama najstarejših graških matrik 1586–1630 in 1630–1662 (Bd. 1, str. 430; Bd. 2, str. 510). Njihovih priimkov namreč ni najti v matičnih knjigah belokranjske Vinice in v urbarjih za Belo krajino (gl. prejšnjo opombo). V drugi četrtini 20. stoletja (1931–1948) sta na Slovenskem izpričana le Knezič, in sicer v okrajih Murska Sobota, Ljutomer in Brežice (Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 271), ter Keser v okraju Brežice (str. 261). Konec 16. stoletja srečamo priimka Knezič in Bosnič kot priimka malih fevdalcev prav v okolici hrvaške Vinice (Adamček - Kampuš, *Popisi i obračuni*, str. 540, 581), priimek Keczer pa je bil tedaj v varaždinski županiji razširjeno rodbinsko ime tako podložnikov kot malih zemljiških gospodov (prav tam, npr. str. 321, 330, 348, 352, 356, 448, 558). Na drugi strani pa navedene priimke v širšem zaledju hrvaške Vinice sredi 20. stoletja (1948) po večini pogrešamo. Nikjer na Hrvaškem ni bilo priimka Bošnič, ampak le Bosnič, vendar ne v varaždinskem okraju (Putanec - Šimunović (ur.), *Leksik prezimena*, str. 63 in 64), povsem neznana sta bila priimka Radlič (str. 545) in Padarović (str. 475), Kneziće najdemo tedaj v Hrvaškem Zagorju in Medžimurju (str. 302), Keczer je bil en sam (str. 292), Keserje srečamo raztresene marsikje, najbliže Vinici so živeli v Krapini (str. 291), medtem ko je bil priimek Fadiga daleč najbolj razširjen v dveh vaseh pri varaždinski Vinici (str. 160).

⁷⁶ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 4, 1746/1; UBG, Ms. 58-2, fol. 16 (1774), 33' (1780), 58' (1791), 99 (1799).

⁷⁷ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 4, 1722/7, 1737/12; UBG, Ms. 58-2, fol. 27' (1778), 42' (1783). – Identificiranje belokranjske in varaždinske Vinice po enaki metodi kot za zgodnejši čas, tj. z uporabo referenčnih virov (gl. op. 74), je med petimi osebami ugotovilo belokranjski izvor za štiri. Zadnji Viničan, ki je leta 1800 na graškem liceju naveden z oznako *Croata*, pa je bil Franjo Dragović (UBG, Ms. 58-2, fol. 103), krščen 18. maja 1778 kot sin učitelja v Vinici pri Varaždinu (HDA, Zbirka matičnih knjiga, M 389, Vinica, matična knjiga rođenih 1757–1802, s. p.).

Metličana (1750 in 1764/65)⁷⁸ ter po en Črnomaljec (1719) in Pobrežan (1746).⁷⁹ Razmerje med opredeljenimi kot Kranjci in Hrvati je zdaj precej drugačno kot v prejšnjem obdobju 1643–1712, saj jih je kot Hrvati označenih le pet (38,5 %), od tega trije Viničani (1722, 1737 in 1783), en Pobrežan (1746) in Metličan pl. Erber (1750), en Viničan je leta 1778 imenovan Dalmatincec,⁸⁰ preostalih sedem ali dobra polovica (53,8 %) pa Kranjci, med njimi eden ob drugi pojavitvi (1765) pokrajinsko: iz Slovenske marke (*ex Marchia Vindorum*).⁸¹ Brez Viničanov bi bilo Kranjcev že nad dve tretjini (7 od 10). Na dunajski univerzi so po letu 1712 sploh vsi ugotovljivi belokranjski študenti (12) navedeni le kot Kranjci. Do konca 18. stoletja se jih je zvrstilo pet iz Črnomlja (1731–1772), po trije iz Semiča (1726–1776) in Metlike (1744–1793) ter eden iz Krupe (1737); vsi so označeni kot *Carniolus*, le pri zadnjih dveh (1792 in 1793) srečamo pokrajinski oznaki *Unter Krain* in *Krain*.⁸² Od skupno 25 belokranjskih študentov na obeh visokošolskih ustanovah v obdobju 1719–1800 je tako Hrvatov le še petina (pet ali 20 %), skupaj z »Dalmatincec« z Vinice pa slaba četrtnina (šest ali 24 %). Kot Dalmatincec (*Dalm. Vinicensis*) je leta 1778 označen teolog Jurij Mihelič, sicer rojen v Dragatušu.⁸³ Oznaka je povsem akademska; med Dalmatince so se namreč šteli izobraženci iz senjsko-modruške škofije,⁸⁴ ki je le malo zahodno od Vinice mejila na Kolpo, Mihelič pa je s takšno oznako očitno hotel poudariti navezanost na čezkolpski prostor. Enako se je dve leti pozneje (1780) opredelil graški študent Martin Maverč iz Kostela (*Dalmata Kostalensis*).⁸⁵

V časovnem razponu 140 let, v katerem srečujemo belokranjske študente, opredeljene kot Hrvate – od leta 1643 do 1783 –, znaša število potrjenih Belokranjcev

⁷⁸ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 4, 1750/3, 1764/114, 1765/30.

⁷⁹ Prav tam, 1719/45, 1746/1.

⁸⁰ UBG, Ms. 58-2, fol. 27'.

⁸¹ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 4, 1765/30.

⁸² AUW, Codex M 9 (1716–1746), fol. 128r (1726), 179v (1731), 231r (1734), 264v (1737 – dvakrat), 272r (1738), 335v (1744); M 10 (1747–1778), pag. 473 (1770), 475 (1772), 482 (1776), 585 (1751); M 11 (1779–1833), pag. 402 (1793), 700 (1792). – Za podatke o belokranjskih študentih na Dunaju med letoma 1715 in 1800 se iskreno zahvaljujem kolegu Alojzu Cindriču.

⁸³ UBG, Ms. 58-2, fol. 27'. – Jurij Mihelič je bil krščen 3. januarja 1754 (NŠAL, ŽA Vinica, Matične knjige, R 1750–1757, s. p.).

⁸⁴ Leta 1769 je, denimo, kot *Dalmata* označen graški študent iz Gerovega (UBG, Ms. 58-1, fol. 303), leta 1771 pa njegov kolega iz Broda na Kolpi (UBG, Ms. 58-2, fol. 6'). – Po samem Senju se leta 1753 v ordinacijskih zapisnikih goriške nadškofije imenuje *Dalmata Segniensis* (AAG, Protocollum confessorum ordinationum a die 1. septem. anni 1750 usque ad 22. december 1764, Nr. 1, pag. 348). – Posnetke ordinacijskih protokolov iz AAG mi je prijazno odstopil v uporabo kolega Jure Volčjak.

⁸⁵ UBG, Ms. 58-2, fol. 30.

na obeh univerzah skupaj 56. Od tega predstavlja 35 opredeljenih kot Hrvati skoraj dve tretjini (62,5 %), 20 ali dobra tretjina (35,8 %) jih je označenih kot Kranjci in eden (1,8 %) kot Dalmatinec. Toda v razmerju med Kranjci in Hrvati je v drugem desetletju 18. stoletja močno opazna prelomnica: medtem ko je v razponu 1643–1712 Hrvatov kar 88,2 % (30 od 34),⁸⁶ jih je v obdobju 1719–1783 le še slaba četrtina – 22,7 % (pet od 22), pri čemer se oznaka Hrvat po letu 1750 ohranja izključno pri Viničanih.

Nadaljnje raziskave so v tem pogledu pokazale še izrazitejšo prelomnico sredi 18. stoletja. Ordinacijski zapisniki oglejskega patriarhata, njegove naslednice goriške nadškofije ter ljubljanske in zagrebške škofije so namreč privedli do ugotovitve, da med posvečenimi kleriki po letu 1758 noben Belokranjec ni več naveden kot Hrvat, potem ko hrvaško identitetno oznako že pred tem izpodriva in slednjic povsem zamenja kranjska.

Najmanj zgovorni so ordinacijski zapisniki zagrebške škofije, ki se začnejo leta 1668, a so v njih kakršne koli geografske opredelitve posvečenih klerikov silno redke.⁸⁷ Koliko Belokranjcev je prejelo posvečenje v Zagrebu, ostaja odprto vprašanje, saj bi bilo o belokranjskem izvoru posameznikov preveč tvegano sklepati zgolj na podlagi priimkov. Izrecne zapise o Belokranjcih iz vrst svetnega klera srečamo samo med letoma 1672 in 1680, in sicer o dveh Metličanih in enem Črnomaljcu, ki so vsi opredeljeni le po kraju oziroma pokrajini izvora (*Metlicensis natione, ex Chernoulie, Mekliczensis, ex partibus Mekliczensibus et Chernoulie oriundi*).⁸⁸ V 18. stoletju je nato med številnimi v Zagrebu posvečenimi redovniki iz slovenskih dežel poimenovanih po domačem kraju le še nekaj redovnikov iz Bele krajine, enako kot vsi drugi pa so navedeni brez priimka (*Viniczensis, Metlicensis, Tschernomliensis, Chernoblensis*).⁸⁹

⁸⁶ A. Cindrič, ki je analiziral dunajske in graške matrice do leta 1715, je v njih naletel na nekaj manj Belokranjcev z oznako *Croata* – 23, pojav pa pospremil z bežno pripombo: »kar si lahko razlagamo s stališča mejnega področja« (Cindrič, Matrice kot vir, str. 511).

⁸⁷ NAZ, *Protocola Varia* – Zapisnici različni, knj. Protokoli Br. 9a, *Varia* (knjiga rednika 1668–1751); knj. Protokoli Br. 9b, *Varia* (knjiga rednika 1752–1830).

⁸⁸ NAZ, *Protocola Varia* – Zapisnici različni, knj. Protokoli Br. 9a, *Varia* (knjiga rednika 1668–1751), pag. 23, 54, 58, 59. – Belokranjce, ki so po ugotovitvah J. Barleta kot duhovniki službovali v zagrebški škofiji (Slovenski duhovniki, str. 102 sl.), najdemo v ordinacijskih zapisnikih navedene brez kraja izvora, npr. Jurija Kočevarja iz Semiča v letih 1759–1761 označenega samo po pripadnosti goriški nadškofiji (NAZ, *Protocola Varia* – Zapisnici različni, knj. Protokoli Br. 9b, *Varia* (knjiga rednika 1752–1830, pag. 57, 59, 78).

⁸⁹ NAZ, *Protocola Varia* – Zapisnici različni, knj. Protokoli Br. 9a, *Varia* (knjiga rednika 1668–1751), pag. 185, 387, 398; knj. Protokoli Br. 9b, *Varia* (knjiga rednika 1752–1830), pag. 60, 122. – Pri Viničanu kapucinu, posvečenem leta 1704, ni jasno, ali se oznaka *Viniczensis* nanaša na belokranjsko Vinico ali na istoimenski kraj pri Varaždinu.

Med ordinacijskimi zapisniki so za našo problematiko temeljni vir zapisniki oglejskega patriarhata s sedežem v Vidmu,⁹⁰ pod katerega je Bela krajina spadala do njegove ukinitve leta 1751. Toda zapisniki dajejo vtis, kot da patriarh zelo dolgo, od konca 16. pa vse do druge četrtine 18. stoletja, ne bi bil krajevni škof te svoje najvzhodnejše obmejne pokrajine. V celotnem 17. stoletju najdemo namreč v zapisnikih le dva Belokranjca in še ta dva šele leta 1698. Ker pri posameznikih ni vedno naveden krajevni izvor, včasih pa so označeni samo po deželi (*Carniolus*, *Styrus*), lahko računamo sicer še s kakšnim neprepoznanim, a je vendar na dlani, da se belokranjski kleriki več kot eno stoletje (skoraj) niso posvečevali v Vidmu, ampak drugje, po večini očitno v Zagrebu in najbrž tudi v Senju. Dokler pa so do osemdesetih let 16. stoletja še izpričani v Vidmu, jih ordinacijski zapisniki označujejo le po kraju izvora, kot je bilo tedaj nasploh v navadi.⁹¹ Širša identitetna oznaka poleg navedbe kraja oziroma župnije je v oglejskih zapisnikih torej postala običajnejša prav v vmesnem obdobju, ki nas najbolj zanima. V prvi četrtini 18. stoletja so Belokranjci v Vidmu še izjema: v letih 1705 do 1712 najdemo vsega tri oziroma štiri, če jim prištejemo enega *ex Croatia* s tipično belokranjskim priimkom Panjan (1706). Število je zanemarljivo majhno glede na 50 nespornih oziroma skupno 55 Belokranjcev, izpričanih v drugi četrtini stoletja, med letoma 1727 in 1749. Trend posvečevanja v tujih škofijah se je namreč v drugi polovici dvajsetih let nenadoma spremenil. Odtlej pa do ukinitve patriarhata tako Belokranjce srečujemo v Vidmu množično, čeravno so tu le nekateri med njimi prejeli zadnje, mašniško posvečenje. Za naše vprašanje je ključno, da imajo skoraj vsi poleg navedbe krajevnega izvora še etnično oziroma pokrajinsko oznako. V celotnem polstoletnem obdobju 1698–1749⁹² jo pogrešamo le pri petih ali slabi desetini (9,1 %) od skupaj 55 krajevno opredeljenih oseb. Kranjci in Hrvati so med Belokranjci sicer dokaj uravnoteženi, a ob prevladi prvih. Kot Kranjci (*Carniolus*) jih je označenih 25 in trije po Spodnji Kranjski, skupaj 28 ali dobra polovica (50,9 %), kot Hrvati (*Croata*) pa 21 ter en Viničan pokrajinsko *in Croatia*, skupaj 22 ali natanko dve petini (40 %).⁹³ Če zadnjim prištejemo še štiri

⁹⁰ Kontinuirana vrsta oglejskih oziroma videmskih ordinacijskih zapisnikov se začneja z letom 1547. Zapisniki do ukinitve patriarhata: AAU, ACAU, Ordinanze sacre, busta 629–641. – Za podatke iz zadnjega obdobja 1732–1749 se iskreno zahvaljujem kolegu Juretu Volčjaku.

⁹¹ AAU, ACAU, Ordinanze sacre, busta 629. – Zadnji Belokranjec, posvečen v Vidmu, je bil *Georgius Textor de Metlika* leta 1589 (prav tam, busta 629, Ordinanze sacre 1547–1599).

⁹² Prav tam, busta 633, Ordinanze sacre 1691–1699; busta 634, Ordinanze sacre 1700–1711; busta 635, Ordinanze sacre 1712–1720; busta 636, Ordinanze sacre 1717–1741; busta 637, Ordinanze sacre 1721–1741; busta 638, Ordinanze sacre 1735–1745; busta 639, Ordinanze sacre 1742–1749.

⁹³ Za vse Viničane je bilo treba z enako metodo kot pri univerzitetnikih (gl. op. 74) preveriti, ali

Hrvate (*Croata, ex Croatia*), katerih krajevni izvor v zapisnikih ni naveden, a so bili skoraj zagotovo vsi iz Bele krajine,⁹⁴ predstavljajo Hrvati 26 ali slabo polovico (44,1 %) od skupno 59 oseb. Pri tem se pokažejo precejšnje razlike med severnim in južnim delom Bele krajine. Če izvzamemo desetino navedenih zgolj po kraju, so iz severnega dela pokrajine označeni kot Hrvati le maloštevilni – sedem od 33 ali dobra petina: vsak sedmi Metličan (eden od sedmih – v letih 1748 in 1749), vsak peti Črnomaljec (dva od desetih – v letih 1731, 1735 in 1736), vsak peti Semičan (trije od 15 – v letih 1735, 1736, 1749) in edini Podzemeljčan (1747). Nasprotno se je s Hrvati identificirala velika večina iz južne Bele krajine – 15 od 17 ali 88,2 %: skoraj vsi Viničani (11 od 13 v obdobju 1712–1749), vsi trije Poljanci (v letih 1748 in 1749) ter edini iz Pobrežja (1749). Pri tem kaže spomniti, da tudi oba Viničana »Nehrvata« (oba leta 1698) nista označena kot Kranjca, temveč opredeljena geografsko: iz Spodnje Kranjske (*ex Viniza inferioris Carniolae*). V videmskih zapisnikih sta prvič doslej zastopana s »Hrvati« skrajni severozahodni in jugozahodni del Bele krajine: Semič (prvič 1735) in Poljanska dolina (prvič 1748), vsak s tremi.

Po ukinitvi oglejskega patriarhata (1751) in vključitvi njegovega avstrijskega dela v novoustanovljeno goriško nadškofijo (1752), kar je zadevalo tudi Belo krajino,⁹⁵ se je marsikaj spremenilo. Ne le da so pokrajinske oznake v goriških ordinacijskih zapisnikih 1750–1788⁹⁶ redkejše, ampak Belokranjci, označeni kot Hrvati, iz njih v manj kot desetletju povsem izginejo. Etnično oziroma pokrajinsko oznako Kranjec ali Hrvat srečamo pri 28 Belokranjcih, skupno 34-krat, od česar je večina oznak (27) iz desetletja 1751–1761, druge (7) pa iz desetletja 1769–1779. Apelativ Hrvat

morda kateri ne izvira iz Vinice pri Varaždinu. Nekaj dvoma je ostalo le pri Martinu Malčeniču (1734, 1736) in Matiji Zdilovcu (1734), katerih priimka v Beli krajini za zdaj še nista potrjena, a ju ne srečamo niti drugje v Sloveniji in na Hrvaškem (prim. Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*; Putanec - Šimunović (ur.), *Leksik prezimena*). Ker pa v videmskih zapisnikih iz tega časa ne najdemo drugih Hrvatov iz zagrebške škofije, je Vinico pri Varaždinu mogoče izločiti.

⁹⁴ *Ex Croatia* je izviral Ivan Panjan (1706), kot *Croata* pa so opredeljeni Peter Gašparič (1732), Matija Flajnik (1732) in Jakob Cvetič (1732). Mednje nismo šteli petega identificiranega Belokranjca brez izpričanega krajevnega izvora, leta 1734 posvečenega subdiakona Janeza Beličiča, označenega kot *penes Croatiam*, ter Jakoba Kajfeža, zelo verjetno prav tako iz Bele krajine, ki je bil istega leta izprašan pred subdiakonskim posvečenjem in je označen kot *in confinibus Croatiae*. O Kajfežu gl. tudi op. 338. Referenca za belokranjski izvor navedenih oseb je razširjenost njihovih priimkov (prim. Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*; Putanec - Šimunović (ur.), *Leksik prezimena*; D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*).

⁹⁵ Ambrožič, *Cerkvenoupravna zgodovina*, str. 659.

⁹⁶ AAG, *Protocollum confessorum ordinationum a die 1. septem. anni 1750 usque ad 22. december 1764*, Nr. 1; *Protocollum ordinationum ab anno 1765 usque ad annum 1824*, Nr. 3. Prím objavo: Volčjak, *Ordinacijska protokola. 1. in 2. del*.

(*Croata*) je zastopan vsega petkrat (14,7 %) ali pri manj kot petini oseb (17,9 %): pri dveh Semičanih (1757), dveh Poljancih (1757), od katerih je eden leto prej naveden kot *Carniolus*, ter pri enem Črnomalju (1758).⁹⁷

Nasprotno ne zasledimo niti ene opredelitve Belokranjca kot Hrvata v ordinacijskih zapisnikih ljubljanske škofije, v katero je Bela krajina prišla šele leta 1787.⁹⁸ Do sedemdesetih let 18. stoletja je sicer le malo Belokranjcev prejelo kleriške redove od ljubljanskega škofa pa tudi pokrajinske in etnične oznake so v ljubljanskih zapisnikih tja do srede 18. stoletja redke.⁹⁹ Za Belokranjce jih najdemo šele od leta 1770 dalje, ko so vsi dosledno opredeljeni kot Kranjci (*Carniolus*), do konca stoletja skupno 13 oseb (po štiri iz Semiča in Črnomlja, tri iz Metlike ter po ena iz Podzemlja in Adlešičev).¹⁰⁰

V zadnjem času so prišli na površje tudi zapisi o pokrajinskem imenu »Hrvaška« za Belo krajino (*Krabaten* ipd.), ki pritrjujejo Valvasorju in so večinoma mlajši od *Slave vojvodine Kranjske* (1689). V cerkvenih virih tako naletimo na umeščanje belokranjskih krajev v Hrvaško, pri čemer ni opaziti razlike med poimenovanjema za pravo, politično Hrvaško in Belo krajino. Najzgodnejši primer je iz leta 1665, ko je v ordinacijskem zapisniku oglejskega patriarhata naveden Kranjec (*Carniolus*) Jakob Peterlin, posvečen na mizni naslov metliške komende »na Hrvaškem« (*mense Commendat(arie) Metlicen(sis) in Croatia*).¹⁰¹ In ko je Viničan Jurij Balkovec leta 1712 prejel v Vidmu od patriarha nižje kleriške redove, je postavljena na Hrvaško tudi Vinica: *Vinicen(sis) in Croatia*.¹⁰² V prvi polovici 18. stoletja najdemo v istih zapisnikih dva klerika označena brez kraja, zgolj kot *ex Croatia* – Janeza Panjana (dvakrat 1706) in Jakoba Lavrina (1735) –, a ju lahko glede na priimka z veliko verjetnostjo identificiramo kot Belokranjca. Enako – *ex Croatia* – je leta 1735 geografsko opredeljen tudi Matija Kajfež, drugje naveden kot Hrvat iz Kostela.¹⁰³

⁹⁷ Trije Poljanci, vsi navedeni kot *Carniolus*, so glede na priimek – Luznar, Rozman in Polenšek – izvirali iz Poljan nad Škofjo Loko (nekaj dvomov je ostalo le pri Rozmanu), iz belokranjskih Poljan pa so izšli kleriki s priimki Vugrin, Zeiser, Mohorič, Lavretič in Fric, zadnja dva označena kot *Croata*, Lavretič enkrat tudi kot *Carniolus*. Za določanje izvora glede na priimek prim. zlasti Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 69, 146, 147, 346, 369, 386, 523. Vugrin in Zeiser sta leta 1749 v Vidmu izpričana kot *Croata* (AAU, ACAU, busta 639, Ordinanze sacre 1742–1749).

⁹⁸ O škofijski pripadnosti gl. Ambrožič, *Cerkvenoupravna zgodovina*, str. 659.

⁹⁹ NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 383, Franc Pokorn, Ordinacijski zapisnik 1577–1824; NŠAL 99, Razno, fasc. 3, knj. 3, Ordinanze 1711–1756.

¹⁰⁰ NŠAL, NŠAL 99, Razno, fasc. 3, knj. 4, Ordinanze 1761–1824, pag. 59, 72, 74, 82, 129, 131, 132, 135, 137, 140, 144.

¹⁰¹ AAU, ACAU, busta 630, Ordinanze Sacre, 1664–1671, fol. 14r, 21. 3. 1665.

¹⁰² Prav tam, busta 635, Ordinanze Sacre 1712–1720, 12. 3. 1712.

¹⁰³ Prav tam, busta 1634, Ordinanze sacre 1700–1711, s. d. 1706, 29. 5. 1706; busta 638, Ordinanze sacre 1735–1745, 19. 6. 1735, s. d. 1735.

Medtem ko gre pri cerkvenih virih za zapise iz tujine, nastale na beneškem ozemlju, v Vidmu v Furlaniji, so nasprotno vsi znani svetni viri, ki Belo krajino označujejo kot »Hrvaško«, zagledali luč sveta v domači deželi, na Kranjskem. Pojem »Hrvaška« najdemo v več urbarjih gospostva Turjak, ugotovitev pa je tem bolj pomenljiva ob spoznanju, da sta se pokrajina oziroma belokranjski urad turjaškega gospostva v urbarialnih virih imenovala vse od 15. do začetka 18. stoletja samo Metlika (*Möttling*) in Metliško (*Möttlinger Boden*).¹⁰⁴ Ni zanemarljivo, da o pokrajini kot »Hrvaški« govorijo nevtralni zapisi, ki se nedvomno ravnajo po ustaljeni rabi, in da so vsi doslej ugotovljeni razen najzgodnejšega (1665) nastali v 18. stoletju, najmlajši med njimi, kot kaže, celo več kakor sto let po izidu *Slave*. Najzgodnejši urbarialni vir turjaškega gospostva, ki ima v naslovu hrvaško pokrajinsko ime in se nedvomno nanaša na Belo krajino, je znan le iz literature. Gre za urbarialni register z naslovom *Kroatische Steuer 1724–1726*, naveden v leta 1905 objavljenem seznamu arhivalij turjaškega arhiva.¹⁰⁵ Približno četrto stoletja za njim, v petdesetih letih 18. stoletja, sta nastala dva urbarja grofije Turjak, v katerih je turjaški belokranjski

¹⁰⁴ Naslovitve belokranjskega urada v urbarjih gospostva Turjak: urbar 1464: *des amptes aus der Metling* (ÖStA, HHStA, FAA, C-55-1, fol. 57'), urbar 1482: *in der Mettling* (C-55-2, fol. 60), urbar 1483: *Ambt in der Mettling* (C-55-3, fol. 63), urbar 1484: *Ambtt inn der Metling* (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 81u, pag. 114), urbar 1485: *Ambt in der Metling* (prav tam, 47u, pag. 96), urbar 1493: *Ambt in Mettlinger Poden* (ÖStA, HHStA, FAA, C-55-5, fol. 71), urbar 1499: *Ambt in Mettlinger Poden* (C-55-6, fol. 78), urbar 1501: *Ambt Mettlinger Poden* (C-55-7, fol. 91'), urbar 1503-4: *Ambtt in Mettlinger Poden* (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 82u, pag. 157), urbar 1506: *Ambt Möttlinger Poden* (ÖStA, HHStA, FAA, C-55-8, s. p.), urbar 1507: *Ambt Möttlinger Poden* (Biblioteka SAZU, R 95, III 5507, pag. 196), urbar 1508: *Ambt Möttlinger Poden* (prav tam, pag. 196), urbar 1509-10: *Ambt in Metlinger Poden* (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 44u, pag. 180), urbar 1511: *Ambt Mettlinger Poden* (Biblioteka SAZU, R 95, III 5507, pag. 216), davčni register 1511: *Metlinger Poden* (ÖStA, HHStA, FAA, C-55-9, s. p.), urbar 1517: *Ambt in Metlinger Poden* (C-55-10, s. p.), urbar 1524: *Ambt in Metlinger Poden* (C-55-12, s. p.), urbar 1527: *Ambt in Mettlinger Poden* (C-55-13, s. p.), urbar 1529-1530: *Ambt in Medtlinger Poden* (C-55-14, s. p.), urbar 1542-1545: *Mötlinger Poden* (C-55-15, s. p.), urbar pred 1547: *Ambt Metlinger Poden* (C-55-19, s. p.), urbar 1565-1567: *Ambt Mötlinger Poden* (C-55-21, s. p.), urbar 1576-1578: *Ambt Mötlinger Poden* (C-55-22, s. p.), urbar 1582-1585: *Ambtt Mettlinger Poden* (C-55-23, s. p.), urbar 1590-1593: *Ambt Mettlinger Poden* (C-55-25, s. p.), urbar malo pred 1614: *Ambt Möttlinger Poden* (C-55-26, s. p.), urbar 1615: *Ambt Möttling: Poden* (C-55-28, fol. 232), urbar 1644-1648: *Ambt Möttliger Poden* (C-55-30, s. p.), urbar 1660-1667: *Ambt Möttlinger Poden* (C-55-31, fol. 264), urbarialni register 1663-1668: *Ambt Möttlinger Poden* (C-55-32, s. p.), urbar 1668-1679: *Ambt Möttlinger Poden* (C-55-33, fol. 259), urbar 1668-1672: *Ambt Mötlinger Poden* (C-55-34, s. p.), urbar 1680-1689: *Ambt Möttlinger Poden* (C-55-38, fol. 144), urbar 1690-1708: *Ambt Möttlinger Poden* (C-55-41, fol. 194), urbarialni register 1701-1705: *Ambt Möttling* (C-55-43, s. p.). – O turjaških urbarjih in popravljenih datacijah gl. Golec, Kje na Rašici, str. 212-214.

¹⁰⁵ Komatar, Das Schloßarchiv in Auersperg (1905), str. 118.

urad enkrat označen kot »Hrvaško imenje« (*Crobathische Gültt*),¹⁰⁶ drugič pa kot »Hrvaška« oziroma »Hrvati« (*ausser der Herrschaft Nadlischegg, und Croaten*).¹⁰⁷ V nekaj let mlajšem štiftnem registru je Turjaku inkorporirana belokranjska posest imenovana z alternativno oznako kot »Metliško in črnomaljsko imenje« (*Mottling und Tschernempler Gült*).¹⁰⁸ Ime »Hrvaška« srečamo zanjo zadnjič v nedatiranem foliantu z naslovom *Croathen betreffend*, katerega čas nastanka je zelo verjetno isti kot pri registru turjaških urbarialnih dajatev iz let 1790–1793, ki mu je foliant priložen.¹⁰⁹ Ali se je oznaka »Hrvaška« obdržala v turjaških urbarialnih virih še po letu 1800, ostaja neznanka, ker je mlajše gradivo slabo ohranjeno. A kakor koli, pokrajinsko ime *Croat(h)en*, v pridevniški obliki *kro(b)atisch*, potrjuje Valvasorjeve besede, da so Belo krajino na splošno označevali kot »Hrvaško«, in priča hkrati o rabi tega imena vsaj do druge polovice 18. stoletja. Težko je soditi, koliko je bila raba tedaj res še živa in koliko posledica turjaške pisarniške tradicije. O moči tradicije namreč na drugi strani govori dejstvo, da se turjaško imenje v Beli krajini začne v urbarialnih virih imenovati »Hrvaška« šele več desetletij po Valvasorju, potem ko so ga od 15. stoletja vseskozi imenovali Metlika oziroma Metliško.

Staro pokrajinsko ime Metlika se ni sicer nikoli povsem umaknilo imenu »Hrvaška«. Videli smo, da je vsaj do srede 18. stoletja kontinuirano živelo v turjaških urbarjih kot oznaka za belokranjski urad oziroma imenje gospostva Turjak. V istem stoletju ga v poimenovanju »Metliško ozemlje« (*territorium Mettlicense*) srečujemo tudi v vizitacijah križniškega reda,¹¹⁰ še v drugi polovici stoletja pa kar nekajkrat naletimo na oznako Metličan za posameznikovo regionalno pripadnost. Tako je gornjeradgonski vikar leta 1773 označen kot »Kranjec, Metličan iz župnije Črnomelj« (*Carniolus Metlicensis ex parochia Tschernomel*).¹¹¹ S pokrajinskim imenom Metličan je potrjeno navedenih tudi več belokranjskih klerikov, posvečenih v pet-

¹⁰⁶ ÖStA, HHStA, FAA, C-55-47, Urbar Auersperg ca. 1750, s. p. – Urbar je dejansko nastal okoli leta 1755 (Golec, Kje na Rašici, str. 214).

¹⁰⁷ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, II/26u, priročni urbar grofije Turjak 1750–1760.

¹⁰⁸ Prav tam, III/2u, štiftni register grofije Turjak okrog 1750. – Nedatirani štiftni register je nastal v okviru terezijanskega katastra, najbrž sredi 50. let, saj ima povzetek dohodkov na koncu datum 12. 1. 1757 (s. p., Urbarialia).

¹⁰⁹ Foliant *Croathen betreffend*, s. d., v: ÖStA, HHStA, FAA, C-55-52, Auersperg Urbarialgabener Register 1790–1793.

¹¹⁰ Leta 1722 je o črnomaljskem izvoru metliškega kaplana zapisano: *ex territorio Metlicensi Tschernam*: (DOZA, BÖ, K 416/2, Visitation 1722, fol. 456), lega viniške župnije pa je leta 1766 opredeljena kot *Sancta Crucis Territorij Metlicensis* (prav tam, K 425/2, Relatio synodalis 1766, s. p., 22. 5. 1766).

¹¹¹ Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 295.

Omemba »kranjske Hrvaške« (Croaten) v naslovu turjaškega urbarja iz leta 1750 (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, II/26u)

desetih in šestdesetih letih v Gorici, pod katero je v tem času cerkveno sodila Bela krajina; kot Metličani so namreč v ordinacijskih zapisnikih med letoma 1751 in 1768 označeni Semičani, dva Viničana in Podzemeljčan, zelo verjetno pa še kdo.¹¹²

¹¹² Dokaze, da predstavlja oznaka Metličan pri štirih Belokranjcih pokrajinsko ime, ponujajo na drugih mestih v ordinacijskih zapisnikih oznake istih oseb s krajem izvora. Viničan Janez Krstnik Jaketič je leta 1751 pri prejemu prvega kleriškega reda naveden kot *Vinnicensis*, nato pa pri prejemu subdiakonata kot *Metlicensis* (AAG, Protocollum confessorum ordinationum a die 1. septem. anni 1750 usque ad 22. december 1764, Nr. 1, pag. 149). Semičan Matija Judnič je leta 1753 prejel prvi kleriški red kot *Carniolus Metlicensis*, naslednje tri pa v letih 1754 in 1755 kot *Schemitschensis* (prav tam, pag. 149, 150). Viničan Janez Pronel je leta 1753 pri prejemu prvega kleriškega reda označen kot *Vinicensis*, subdiakonata je leto zatem prejel kot *Metlicensis* in bil isto leto posvečen v mašnika kot *Carniolus Vinicensis* (prav tam, pag. 259, 260). Končno je Podzemeljčan Jurij Veselič leta 1768 prejel prvi kleriški red kot *Metlicensis*, druge tri pa v letih 1769 in 1770 kot (*Carniolus*) *Podsemliensis* (AAG, Protocollum ordinationum ab anno 1765 usque ad annum 1824, Nr. 3, s. p., 28. 9. 1768, 24. 2. 1769, 24. 8. 1769, 24. 2. 1770). Zelo verjetno se v ordinacijskih zapisnikih skriva med Metličani še kdo, ki ni izviral iz metliške župnije, temveč

Preden se posvetimo vprašanju o identiteti belokranjskega prebivalstva in o njenem spreminjanju, ne moremo mimo **zgodovinskega okvira**. Bela krajina, zgodovinska pokrajina Metlika,¹¹³ je doživljala poseben razvoj do druge polovice 16. stoletja, v širšem smislu pa vse do terezijansko-jožefinske centralizacije v drugi polovici 18. stoletja. S Kranjsko, kamor je spadala, je najmanj povezana njena zgodnje- in visokosrednjeveška zgodovina. Pokrajina ob Kolpi nesporno ni bila del katere od pokrajin, ki so po karolinškem obdobju in ustalitvi Madžarov v 10. stoletju nastale znotraj okvirov Svetega rimskega cesarstva. Od teh pokrajin so jo ločevale naravne ovire, medtem ko je bila odprta proti jugu in vzhodu – v srednjeveško Slavonijo. V pisnih zgodovinskih virih se prvič pojavi leta 1228 kot *regio* oziroma *provincia Metlica*, torej z že oblikovano identiteto in imenom.¹¹⁴ Kaj se je z redko poseljeno pokrajino dogajalo do 12. stoletja, je zaradi neohranjenih pisnih virov neznano, vsekakor pa je niso obšle temeljite politične spremembe v neposrednem sosedstvu, do katerih je prišlo konec 11. stoletja: podreditev Slavonije Ogrskemu kraljestvu, ustanovitev zagrebške škofije in ogrska osvojitve Hrvaške do morja. Z izoblikovanjem močnega in sodobno fevdalno organiziranega Ogrskega kraljestva v 12. stoletju je Bela krajina nedvomno postala del Slavonije, ki je imela status vojvodine (dukata) in bila razdeljena na kraljevske županije (komitate), cerkveno organizacijo te obmejne pokrajine pa je pogojevala bližina škofijskega središča v Zagrebu. Pokrajina Metlika je po M. Kosiju v cerkvenem pogledu sodila v goriški arhidiakonot in v političnem nesporno v goriško županijo, saj sta se ogrska cerkvena in politična organizacija v tem času teritorialno pokrivali.¹¹⁵ Obmejno Metliko in z njo vojvodino Slavonijo je od Svetega rimskega cesarstva ločevala naravna meja Kočevskega Roga in Gorjanecv; severno od tod se je na ozemlju nekdanje Savinjske marke, imenovane od začetka 13. stoletja preprosto Marka ali Slovenska marka (v grobem današnja vzhodna Dolenjska), v 12. stoletju izoblikovalo ogromno gospostvo grofov Višnjegorskih. Eden njihovih gradov, Mehovo, je na prelomu iz 12. v 13. stoletje odigral ključno

iz katere druge na belokranjskih tleh, a je bil vedno označen le kot *Metlicensis*. Prim. tudi objavo: Volčjak, *Ordinacijska protokola. 1. del*.

¹¹³ V slovenščini je pokrajinsko ime Metlika prvič izpričano v razglasu kranjskega deželnega upravitelja iz leta 1570, in to večkrat: »kateri so okolu Metlike, v Istri, na Krasu inu v Vipavi stanuči«, »v dolenski kranjski deželi ali okolu Metlike«, »v dolnjem Kranju svojim gorskim gospodom, okolu Metlike pak desetinskim gospodom«, »v Metličkoj/Metličkej pokrajini ino na Krasu«, »vi sugorniki okolu Metlike« (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 416, fasc. 285, 17. 10. 1570, pag. 1884, 1885, 1886, 1891, 1892, 1893; prim. objavo ene od dveh različic razglaš v: Jug, Slovenski »zapovedni list«, str. 79, 80).

¹¹⁴ Kosi, »Onstran gore, tostran Ogrske«, str. 119.

¹¹⁵ Prav tam, str. 120.

vlogo pri višnjegorski osvojitvi in poznejši upravi Metlike, najsi je šlo za pridobitev ozemlja z vojaško silo ali na miren način. V istem času je posest Višnjegorskih prešla s poroko na grofe Andeške. Višnjegorska ali že andeška osvojitev oziroma pridobitev pokrajine je bila privatna, povsem neodvisna od tedanjih ali poznejših kranjskih deželnih gospodov in tak status je Metlika ohranila še dolgo zatem. Nova meja dinastične posesti na Kolpi kot drugi naravni ločnici se je sčasoma ustalila kot meja Cesarstva proti Ogrski. Ko je Bertold Andeški novopridobljeno pokrajino leta 1228 vključil v oglejski patriarhat, torej v eno od škofij Cesarstva, je to pomenilo še *de facto* integracijo pokrajine v Sveto rimsko cesarstvo. Dokončno izločitev iz Ogrskega kraljestva po Kosiju najlepše ponazarja dejstvo, da je bila nadaljnja usoda Metlike najtesneje povezana z vodilnimi dinasti, ki so se v 13. stoletju bojevali za prevlado nad vzhodnoalpskimi deželami: z avstrijskimi Babenberžani, koroškimi Spanheimi, češkim kraljem Otokarjem in končno z Goriškimi grofi.¹¹⁶ V cerkvenem pogledu je drugi mejnik po vključitvi v oglejski patriarhat postavila izročitev pokrajine križniškemu ali nemškemu viteškemu redu, ki jo je leta 1268 izpeljal Ulrik Spanheimski. Križniki so dobili v upravo črnomaljsko župnijo z vsemi podružnicami, s tem cerkveno jurisdikcijo nad celotno pokrajino in postali eden njenih najmočnejših zemljiških gospodov.¹¹⁷ Ko je iz bojov za spanheimsko dediščino s češkim kraljem Otokarjem izšel kot zmagovalec novi cesar Rudolf I. Habsburški, se je Bela krajina leta 1277 kot posebna enota ločila od Kranjske z Marko, saj jo je Rudolf zastavil grofu Albertu Goriškemu. A ker ne on ne njegovi nasledniki niso nikoli izplačali zastavne vsote, je pokrajina z upravnim središčem na gradu Mehovo in nato v Metliki ostala v rokah Goriških skoraj celo stoletje, vse do izumrtja njihove istrske rodbinske veje leta 1374. Doba Goriških grofov je bila za Belo krajino čas prosperitete, relativni mir ob meji Cesarstva pa lepo odražajo tesni stiki, celo rodbinske povezave s slavonskim in hrvaškim plemstvom onstran meje – z Babonići, Frankopani ter Šubići Bribirskimi. Nedvomno lahko za glavni in največji uspeh Goriških štejemo dejstvo, da jim je uspelo svojo posest na Dolenjskem in v Beli krajini v ustavnopravnem oziru oblikovati celo v samostojno deželo, izločeno iz Kranjske. Tako se je okoli srede 14. stoletja za kompleks njihovih posesti uveljavilo ime »Grofija v Marki in Metliki«. Bistveni atribut, ki je ta teritorij opredeljeval za samostojno deželo, je bilo lastno deželno pravo, plemstvo grofije je priznavalo za svojega gospoda Goriškega grofa, njegov glavni organ v deželi pa je postal glavar, prvič omenjen leta 1322. Dokončni razvoj v samostojno deželo je kronala in zaključila podelitev

¹¹⁶ Prav tam, str. 121–124.

¹¹⁷ Prav tam, str. 125–126.

privilegija deželnemu plemstvu leta 1365, temeljnega ustavnega dokumenta Grofije, ki je ostal osnova za njen poseben status tudi pozneje, v času Habsburžanov kot deželnih knezov. Pod Habsburžane je Grofija prišla leta 1374 z dedovanjem, a ker zanje ni imela tolikšnega pomena kot prej za Goriške, so jo podeljevali naprej v zastavo. Kot zastavni imetniki so jo najdlje obvladovali Celjski, ki jim je edinole v tej deželici uspelo *de facto* uveljaviti deželnoknežjo oblast. Po izumrtju Celjskih (1456) in dokončnem prihodu pod Habsburžane se je za Belo krajino začelo vedno tesnejše navezovanje na Kranjsko, ki ga je pospeševalo tudi dejstvo, da je postala vpadna pot turških vojsk. Grofija zaradi svoje majhnosti oziroma majhnega števila plemstva ni imela lastnega deželnega zbora, ampak so se plemiči udeleževali kranjskega, leta 1518 pa je bilo ukinjeno še njeno dotlej samostojno plemiško ograjno sodišče v Metliki. Na vzhodni in južni meji je prišlo v naslednjih letih do tektonskih geopolitičnih premikov: porazu ogrske vojske proti Turkom (1526) sta sledila turška osvojitve glavnine Ogrske, Hrvaške in Slavonije ter izročitev ogrsko-hrvaške krone Ferdinandu Habsburškemu. Južna in vzhodna sosesčina Bele krajine onstran meje kranjske dežele in Cesarstva je s tem prišla v skupni dinastični okvir s Kranjsko in drugimi habsburškimi deželami, kar je za Belo krajino oziroma Metliko pomenilo dejanski konec stoletnega obmejnega položaja. Z izgubo lastnega glavarja (po 1563) in s prvo skupno deželnoknežjo potrditvijo deželnih privilegijev za Kranjsko, Istro ter Grofijo v Marki in Metliki (1593) se je Grofija do konca stoletja tudi formalno-pravno povsem zlila s Kranjsko.¹¹⁸ V 16. stoletju sta jo torej zaznamovali dve zelo pomembni politični spremembi: na eni strani se je v celoti vključila v Kranjsko in izgubila zadnje znamenje deželne samostojnosti, na drugi pa sta del širšega habsburškega dinastičnega okvira postali sosednji ogrski pokrajini Hrvaška in Slavonija, proti katerima je Bela krajina vseskozi geografsko težila.

V nadaljevanju si oglejmo, kaj je znanega o **identiteti prebivalstva zgodovinske Metlike**, preden sta se pokrajina in njeno prebivalstvo v 17. stoletju po imenu in tudi sicer istovetila s Hrvati in hrvaškim kulturnim prostorom. Pričevanja o identiteti predstavljajo (samo)označevanja Belokranjcev, poimenovanja za njihov jezik in od srede 16. stoletja poročila o tem, h kateremu jezikovno-kulturnemu krogu so Belokranjce in belokranjščino prištevali sodobniki. V tem kontekstu bomo iskali tudi razloge, kdaj in zakaj se zanje oziroma pri njih samih začeta uporabljati hrvaški etnonim in lingvonim.

Postavlja se vprašanje, kako so Belokranjci imenovali sebe in svoj jezik pred tem. Za zdaj vsa dejstva kažejo, da so bili prepoznavni po imenu svoje pokrajine Metlike,

¹¹⁸ Prav tam, str. 127–142; Štih, Dežela Grofija, str. 130–142.

njihov jezik pa se je imenoval slovenski, seveda v širšem pomenu od današnjega – kot skupno ime za govore današnjih Slovencev in prebivalcev sedanje severozahodne Hrvaške, zgodovinskih Slavoncev, ki so sami sebe še dolgo v novi vek prav tako imenovali Slovenci, svoj jezik pa slovenski.¹¹⁹ O spremembah (samo)identifikacije Belokranjcev oziroma Metličanov (v pokrajinskem pomenu besede) zelo nazorno pričajo dunajske in graške univerzitetne matrike. Preden sta bila prva Belokranjca sredi 17. stoletja na Dunaju in v Gradcu skoraj hkrati imatrikulirana kot Hrvata (*Croata*), so se največkrat opredeljevali samo po Metliki, najsi je bilo s tem mišljeno mesto, župnija ali celotna pokrajina. Takih je v matrikah dunajske univerze v 15. in 16. stoletju (med 1417 in 1567) velika večina med skupno 48 ugotovljenimi Belokranjci.¹²⁰ Le vsak šesti je označen še z imenom širše politične ali geografske enote – Sklavonije in Kranjske. Tako srečamo dvakrat umestitev Metlike v širši »slovenski« kontekst – leta 1461 v oznaki izvora študenta *de Medlico Sclauonie* in sto let pozneje, leta 1561, kot *Sclauus Metlicensis*¹²¹ –, pri šestih Belokranjcih med 1444 in 1567 pa kranjsko deželno ime (*Carniolanus, Carniola, Carnus*), in sicer pri štirih Metličanih, Semičanu in Viničanu.¹²²

Prve navedbe o jeziku Belokranjcev in njihovem imenu zasledimo šele v tretji četrtini 16. stoletja, v glavnem pri Primožu Trubarju, začetniku slovenskega knjižnega jezika. Toda o imenu jezika poznamo tudi zapisa v uradovanih dokumentih, ki predstavljata v našem primeru še posebno dragoceni »nevtralni« pričevanji. Trubar jasno ločuje belokranjščino od hrvaščine, Metličane – Belokranjce pa od Hrvatov, ko leta 1560 v pismu kralju Maksimilijanu pravi: »hvala Bogu razumem hrvaški jezik kakor vsi Kranjci in Metličani precej dobro« (*Gott lob, jch verstehe die crobatische sprach wie alle Cräiner vnd Mettlinger zimblich wol*).¹²³ Da govorijo Metličani slovensko, in ne hrvaško, povsem nedvoumno izhaja iz Trubarjevega predgo-

¹¹⁹ Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 214–215; isti, *Der Einfluss*, str. 10 sl.; prim. Rotar, *Viri Trubarjevega*, str. 337 sl.; Šišić, *Pregled povijesti*, str. 238, 242.

¹²⁰ Gl. krajevna kazala v: *Die Matrikel, I.–IV. Bd.* – Po Metliki (mestu oz. pokrajini) je označenih 43 študentov (1417–1562), po Črnomlju trije (1451, 1495 in 1518), po Vinici eden (1528) in po Semiču eden (1567). Le enkrat je mogoče z gotovostjo trditi, da je z Metliko mišljeno mesto oziroma župnija, ne pa pokrajina, in sicer pri Črnomaljcu Mihaelu Pergerju, ki je naveden kot *de Tscharnomel prope Metlicam* (*Die Matrikel, I. Bd.*, 1495 II A 22).

¹²¹ *Die Matrikel, II. Bd., Text*, 1461 II A 26; *III. Bd.*, 1561 I A 45. – Z oznako »Sklavonija« je z današnjega slovenskega ozemlja opredeljen tudi Celjan *Jacobus de Cilia in Slauonia* (prav tam, 1506 I A 57).

¹²² *Die Matrikel, I. Bd.*, 1444 II A 19; *III. Bd.*, 1518 II H 12, 1528 I A 18, 1543 I A 11, 1562 I A 17, 1567 I A 37.

¹²³ Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, str. 40, 43. – S hrvaščino je Trubar seveda mislil čakavščino, ne kajkavščino, tedaj še imenovane slovenski jezik.

vora v *Ta prvi dejl tiga noviga testamenta* (1557), kjer pove, da sta z Vergerijem našla v slovenskih in hrvaških deželah samo dva prevajalca: slovenskega (!) duhovnika iz Metlike (*Windischen Priester auß der Mettling*), imenovanega Klement Mali (*Clemens Maly genannt*), in nekega hrvaškega duhovnika iz Dalmacije (*einem Crobatischen auß Dalmatia*).¹²⁴ Metličane, implicitno zajete med prebivalce Slovenske marke (*die Windischen Märkheren*), uvrsti tri leta pozneje (1560) v okvir svojega, sicer neimenovanega »kranjskega slovenskega jezika«, ko v pismu vojvodi Krištofu Württemberškemu pravi, da hoče imeti za presojevalce in sodnike svojih spisov samo Kranjce, Spodnje Štajerce, Korošce, Istrane in tiste iz Slovenske marke (!), ne pa Bezjakov, Hrvatov, Čehov in Poljakov.¹²⁵ Prebivalci zgodovinske Metlike so torej pri Trubarju jezikovno jasno ločeni ne le od Hrvatov, temveč tudi od Slavoncev (Bezjakov) in njihovega »slovenskega« jezika. Jezik Metličanov je slovenski, a po drugi strani, kot smo videli zgoraj, Trubar vendarle vidi potrebo, da jih ne vključi preprosto med Kranjce, ampak jih ob teh navede posebej, četudi živijo v političnem okviru Kranjske: »Kranjci in Metličani«, »tisti iz Slovenske marke«. Svoje videenje prebivalcev Slovenske marke, v katero izrecno uvršča tudi Metličane, najbolj eksplicitno izrazi v posvetilu kralju Maksimilijanu v glagolskem *Prvem delu novoga testamenta* (1562), kjer opozori tudi na alohtono prebivalstvo pokrajine ob Kolpi: »Preprosto ljudstvo zgornjih slovenskih dežel, namreč tisti v Slovenski marki, ki živijo na Metliškem, okoli Novega mesta, Krškega in tam okoli, imajo skoraj značaj in običaje Hrvatov in Srbov, ki so pred Turki in iz Turčije pribežali k njim«. ¹²⁶ V istem besedilu tudi zelo jasno pove, kdo in kakšni so belokranjski sosede Slavonci in kakšno je njihovo razmerje do Hrvatov: »Slavonci, ki jim sicer pravijo Bezjaki, imajo skoraj ogrske in hrvaške navade in lastnosti, glede vere se v vsem vedejo kakor Hrvati, le da berejo njihovi duhovniki latinsko mašo in da daleč romajo.« ¹²⁷

¹²⁴ Sakrausky (ur.), *Primus Truber. Deutsche Vorreden*, str. 97; prim. slovenski prevod: Rupel (ur.), *Slovenski protestantski pisci*, str. 75. – Dalmacija je segala v predstava sodobnikov precej dlje na sever kot danes, do vključno senjsko-modruške škofije.

¹²⁵ Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, str. 55, 56.

¹²⁶ »Der obern Windischen Ländern / gemeines Volck / als die Windischen Märcker, die in Mätlinger Boden / vnnd vmb Newenstatt / Türckfeld [prav Gurckfeld] / vnnd in derselbigen Gegendt wonen / seind schier auch der Art vnd Sitten / wie die Crobaten vnd Sürffen / die vor den Türcken / vnd auß der Türckey zu jnen geflohen seind.« Po objavi v: Sakrausky (ur.), *Primus Truber. Deutsche Vorreden*, str. 210; prim. slovenski prevod: Rupel (ur.), *Slovenski protestantski pisci*, str. 124.

¹²⁷ »Die Sclauen die man sonst Bessiacken nennt / haben fast Vngerische vnd Crobatische Sitten vnd Eigenschafft / halten sich mit jrer Religion in allen dingen wie die Crobaten / allein das jre Priester lateinisch Meßlesen / vnnd gehen weit walfarten.« Po objavi v: Sakrausky (ur.), *Primus Truber. Deutsche Vorreden*, str. 210; prim. slovenski prevod: Rupel (ur.), *Slovenski protestantski pisci*, str. 124.

Ob povedanem je izključeno, da bi Trubar pri omenjanju Hrvatov mednje kdaj prišteval tudi Belokranjce, prebivalce pokrajine Metlike, ali da bi s Hrvati mislil sploh samo njih, »kranjske Hrvate«. Ne nazadnje je kaj takega nemogoče že zato, ker domnevnih belokranjskih Hrvatov pri naštevanju ljudi »slovenskega jezika« (1555) ne bi uvrstil čisto na konec, šele za Istrane, temveč bliže Kranjcem, če že ne takoj za njimi, saj jih je povezoval skupni deželni okvir.¹²⁸ Ob vseh podobnostih s prebeglimi Hrvati in Srbi ter avtohtonimi sosedi Slavonci (Bezjaki) so za Trubarja torej Metličani – Belokranjci nedvoumno govorci njegovega (knjižnega) jezika.

Kateri jezik so v 16. stoletju govorili v pokrajini Metliki oziroma kako so ga imenovali, pričata poleg nedomačina Trubarja le malo za njim dva nevtralna vira, ki bi jima težko pripisali kakršno koli pristranskost, saj gre za uradovalna zapisa s povsem drugačnim namenom, kakor da bi želela razpravljati o jeziku. Dokument deželnoknežje komisije o gospostvu Črnomelj, nastal med letoma 1564 in 1568, omenja med vasema Tribučje in Desinec neko lokev, ki se slovensko (!) imenuje Kalce (*windisch Khallze genandt*).¹²⁹ Mestno predstojništvo Metlike pa je leta 1598 zapisalo, da katoliškega učitelja nočejo sprejeti za mestnega pisarja, ker ne obvlada »našega slovenskega jezika« (*dann das er vnserer windischen sprach, so wol auch etwan teütsch schreiben auf windische sprach zuvertolmetschen nit wolkbündig*).¹³⁰ Najzgodnejša znana oznaka za belokranjščino je torej *windisch*. Kot bomo videli, je potrjena še leta 1640, pri tem pa je treba nujno povedati, da so »slovenski« (*windisch*) imenovali v 16. stoletju svoj jezik tudi belokranjski vzhodni sosede Slavonci, tedaj dejansko imenovani »Slovensci«, na katere se je v tem času postopoma že širilo hrvaško ime.¹³¹

Hrvaški jezik je bil tedaj v očeh Belokranjcev še vedno samo jezik, ki so ga govorili in pisali Hrvati, predvsem čakavci. Da se oznaka hrvaški resnično ni nanašala na njihov domači jezik, posredno dokazuje zapis iz leta 1562 v protokolih vicedomskih zaslišanj v Ljubljani: črnomaljski meščan je tožil gospoda Baltazarja pl. Lamberga in njegovega podložnika zaradi neresnične vsebine pisma, ki ga je dal omenjeni podložnik napisati nekemu hrvaškemu duhovniku v hrvaškem jeziku (*einem*

¹²⁸ Prim. Trubarjev predgovor v Matejev evangelij (1555): »... drigači govore z dostimi besedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci [Slavonci kajkavci] ter Bezjaki, drigači Krašovci inu Istrijani, drigači Krovati ...« ([Trubar], *Ta evangeli svetiga Matevsha*, 1555, str. A2b).

¹²⁹ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 279, I/142, lit. T II-3, s. d., Commission des städtchen Tschernembls etc., s. d. – O dataciji dokumenta gl. Golec, Črnomelj, str. 170, op. 62.

¹³⁰ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 261, I/135, lit. R XV-8, 7. 10. 1598.

¹³¹ Gl. op. 119.

khrabatischen Briester in khrabatischer Sprach).¹³² Podatek je pomenljiv, ker priča, da je bila pisana hrvaščina Belokranjcem bližja od nemščine in latinščine, v katerih se je pisalo na Kranjskem, in ker potrjuje zgodnjo prisotnost hrvaške pisarne na belokranjskih tleh. Iz druge polovice 16. stoletja imamo o navzočnosti hrvaškega pismenstva v pokrajini sicer še več drugih pričevanj. Ko je leta 1575 novi lastnik črnomaljskega gospostva hrvaški grof Nikola Frankopan posredoval pri kranjskih deželnih stanovih za pregnanega luteranskega učitelja, je med drugim zapisal, da mestni pisar v Črnomlju, ki je šolo prevzel za njim, ne obvlada »latinskega, cirilskega, glagolskega in podobnih tu potrebnih pisanj« (*in lateinischer, zirullischer, glagolischer vnnd dergleichen hie nottwendiger Schriften*);¹³³ mož je bil v pisni obliki očitno večš samo nemščine in je po lastnih besedah prevzel črnomaljsko nemško šolo.¹³⁴ Grofovo poudarjanje potrebnosti znanja naštetih »pisanj«, povezanih z latinskim, srbskim in hrvaškim jezikom, je lahko sicer nekoliko pretirano, a vendarle utemeljeno glede na rabo latinice – humanistike za latinski in hrvaški jezik, glede na soseščino pravoslavnih Uskokov¹³⁵ in prisotnost glagolske pisne prakse tudi v sami Beli krajini. Najstarejši znani hrvaški zapis v pokrajini je namreč prav glagolični, gre pa za kratek napis na kamniti plošči nad vhodom v kapelo viniškega gradu z letnico 1556.¹³⁶ Le malo zatem je v Črnomlju v letih 1559 in 1566 dokumentiran nastanek enega ali dveh t. i. turških glasov.¹³⁷

Prav kontinuirana prisotnost hrvaškega pismenstva, najsi mislimo z njim pisanje v latinici ali glagolici, v cerkvenoslovanskem jeziku čakavske redakcije, čaka-

¹³² ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 372, protokoli vicedomskih zaslišanj, fol. 373, 10. 12. 1562.

¹³³ Frankopan še piše, da je prejšnji učitelj Jernej Movrin poučeval v Črnomlju štiri leta, zdaj pa je grof zaradi novih okoliščin poslal domov nekaj fantov, ki jih je vzdrževal na črnomaljskem gradu in pošiljal v tamkajšnjo šolo (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 93, fasc. 54/9, snopič 4, 15. 11. 1575, pag. 1). – Netočna je Grudnova razlaga istega vira, da je Movrin – tega imenuje Mavrinec – »poučeval v črnomeljski šoli latinska, cirilska in glagolska pismena«, in še zlasti, da je Frankopan prosil stanove za njegovo ponovno nastavitve, »češ da je tak pouk na Kranjskem potreben, v Črnomlju pa že od nekdaj« (sic!) (Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 739–740). Prim. Weiss, Reformacija na Metliškem, str. 702–703.

¹³⁴ Weiss, Reformacija na Metliškem, str. 702.

¹³⁵ V Marindolu pri Adlešičih sta med letoma 1580 in 1587, približno štirideset let po naselitvi pravoslavnih Uskokov, nastala dva nagrobnika v bosančici, zahodni obliki cirilice (Weiss, Reformacija na Metliškem, str. 705).

¹³⁶ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 123, 126 (slika).

¹³⁷ Prvi turški glas, namenjen v notranjost Kranjske, je bil zanesljivo napisan v glagolici (podpisal ga je kranjski plemič Boltežar Kacijanar, poveljnik v Vojni krajini), drugega, verjetno prav tako glagoličnega, pa je neznani pošiljatelj sedem let pozneje poslal iz Črnomlja v Ogulin, od koder je prišel odgovor v glagolici ([Koblar], *Glagoliške listine*, sešitek 4, platnice).

vščini ali kajkavščini, je bila eden pomembnih dejavnikov za kulturno zблиžanje Bele krajine in čezkolpskega prostora. Pogoji za njegovo uveljavljanje v pokrajini pa so lahko nastali šele po vključitvi »ostankov ostankov Hrvaškega kraljestva« v habsburški politični okvir po letu 1526. Padcu državne meje na Kolpi je v 16. stoletju sledila močno povečana odprtost Bele krajine in zgornjega Obkolpja za vplive z druge strani Kolpe. Ko je Bela krajina v drugi polovici 16. stoletja postala domovanje močnih čezkolpskih plemiških rodbin (Erdödyjev, Frankopanov, Lenkovičev), je prišla z njimi v pokrajino tudi hrvaška pisarna. Frankopani so na črnomaljskem gradu gojili hrvaško pismenstvo v latinici, prvič izpričano okoli leta 1590,¹³⁸ hrvaška pisarna je konec 16. in v začetku 17. stoletja potrjena še na dveh pomembnih belokranjskih gradovih – na metliškem pod Erdödyji (1593)¹³⁹ in na Krupi pod Purgstalli (1606)¹⁴⁰ – neko hrvaško izročilno pismo za vinograd v posesti žumberških Uskokov pa je nastalo v neugotovljeni pisarni v Metliki že leta 1573.¹⁴¹ Za ta prostor imamo nato do konca zgodnjega novega veka še precej številna druga pričevanja o hrvaškem pismenstvu. Tako se je iz 17. in prve polovice 18. stoletja ohranilo 24 drugih hrvaško pisanih dokumentov v latinici, nastalih v Beli krajini, največ s preloma obeh stoletij in sestavljenih na Purgstallovem gradu Pobrežje.¹⁴²

Vse to je utrjevalo povezanost belokranjskih izobražencev s hrvaško pisno kulturo in njenim jezikom. Hkrati je pismenstvo v sorodnem jeziku dajalo Belokranjcem zgled za pisno izražanje v lastnem idiomu. Nikakor ne preseneča, da Bela krajina skupaj s prav tako obmejno Prlekijo izstopa po številnosti in še bolj po raznovrstnosti ohranjenih zgodnjenovoveških dokumentov v slovenščini. Ni dvoma, da je ravno pisna raba hrvaščine v pokrajini odločilno vplivala na nastanek belokranjskega pismenstva v domačem idiomu. To je v Beli krajini dokumentirano le nekaj desetletij za hrvaškim, od konca 16. stoletja, začenši z vpisi v sicer nemško vodeni

¹³⁸ Grof Jurij Frankopan je okoli leta 1590 v Črnomlju napisal osebno pismo, namenjeno na Hrvaško (Arhiv HAZU, Acta Croatica, DC II–84, s. d., ok. 1590).

¹³⁹ Iz leta 1593 se je ohranil hrvaško pisani urbar za gospostvo Metlika, nastal v času, ko je bilo gospostvo zastavljeno Erdödyjem (objava: D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 323–363). – Avtor kritične izdaje jezik urbarja sicer označuje kot kajkavščino (str. 24), vendar so v njem jasno prepoznavni elementi ikavske različice štokavščine (Golec, *Iz zgodovine uradovalne*, str. 145).

¹⁴⁰ Gospostvo Krupa je leta 1606 za svoje podanike onstran Kolpe izdalo hrvaško listino (Arhiv HAZU, Acta Croatica, DC IV–51, 26. 8. 1606, Krupa).

¹⁴¹ Umek (ur.), *Slovenščina v dokumentih*, str. 6, 23 (objava).

¹⁴² Arhiv HAZU, Acta Croatica, popis Acta II. – Navedeni dokumenti so nastali v Metliki (3), Črnomlju (3), Pobrežju (16) in Vinici (2). Kateri dokumenti, datirani v/na Vinici, izvirajo z belokranjske Vinice in kateri iz istoimenskega kraja pri Varaždinu, je pokazala analiza vsebine.

cehovski knjigi metliških čevljarjev (od 1599 do 1696).¹⁴³ Med izpričanimi slovensko oziroma belokranjsko pisanimi dokumenti izstopa tako glede na zvrst dokumenta kot poimenovanje jezika urbar gospostva Gradac iz let 1625–1629. Čeprav je znan le po naslovu – iz nekaj mlajše omembe v zapuščinskem inventarju (1640) –, je zelo pomemben podatek, da so ga popisovalci označili kot »slovenski urbar« (*ein windisches vrbari*).¹⁴⁴ Iz 17. stoletja je to edina navedba imena jezika kakšnega dokumenta, nesporno nastalega v Beli krajini, in posredni dokaz, da so Belokranjci svoj jezik še leta 1640 imenovali slovenski, čeprav se je v istem času zanj gotovo že uveljavljalo tudi hrvaško ime.

Samo tri leta pozneje (1643) je namreč v graški univerzitetni matriki prvi Belokranjec opredeljen kot Hrvat. S tem se začenja vrsta takšnih oznak za belokranjske študente, ki jo do začetka 18. stoletja prekinja le nekaj posameznikov, označenih kot Kranjci. Zelo zanimiva, za zdaj edina znana sestavljena oznaka je *Carniolo Croata* za Črnomaljšca Janeza Rudolfa Junakoviča, zapisana med letoma 1651 in 1662, ko je župnikoval v štajerski Radgoni.¹⁴⁵ Taisti je v letih 1634 in 1635 pri obeh promocijah na graški univerzi imenovan še *Carniolus de Cernomel*.¹⁴⁶ Junakovič je sploh zadnji Belokranjec na tej univerzi, označen kot Kranjec, preden nastopi dolga vrsta Belokranjcev – Hrvatov, najprej v Gradcu (1643) in nato še na univerzi na Dunaju (1652). A sklepanje, da je do preloma v (samo)označevanju prišlo prav okoli leta 1640, bi bilo vendarle preveč tvegano, še posebej zato, ker med letom 1567 in Junakovičevo promocijo leta 1634 ni mogoče na nobeni od obeh univerz ugotoviti niti enega Belokranjca. Prav mogoče je, da se je imel Junakovič bolj za Hrvata kot Kranjca že v času študija, pozneje kot župnik na Štajerskem pa se je odločil za še najbolj ustrezno formulacijo svoje identitete: »kranjski Hrvat« (*Carniolo Croata*).

Hrvaško ime je bilo lahko pri Belokranjcih samo etnično, šele pozneje tudi pokrajinsko, izpeljano iz etničnega. Podobno je imelo v 17. in 18. stoletju etnični predznak kranjsko ime zunaj Kranjske, ki se je kot lingvonim in etnonim širilo predvsem v zahodne slovenske pokrajine s šibko pokrajinsko identiteto – na ožje Goriško, Tolminsko, Idrijsko, Tržaško. Tako kot so študenti in duhovniki iz teh pokrajin v

¹⁴³ Objava: Golia, *Slovenica v spisih*, str. 215–221.

¹⁴⁴ Golec, *Iz zgodovine uradovalne*, str. 144.

¹⁴⁵ Radovanovič, *Duhovščina med leti 1645 in 1700*, str. 46.

¹⁴⁶ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 2, P/220, P/272.

kranjskim deželnim, pogojno tudi etničnim imenom na eni strani ter hrvaškim etnonimom na drugi. In vse kaže, da sta jim bila kranjski etnonim in lingvonim precej bolj tuja od kranjske politične pripadnosti. Če so se v kranjskem političnem imenu lahko prepoznavali kot v realni danosti (zgodovinska Metlika je bila del Kranjske), jim nikakor ni bilo blizu »novo« kranjsko ime, ki je kot poimenovanje za jezik in ljudstvo izpodrivalo prejšnje slovensko ime. »Kranjsko govoreči« Kranjci so bili zanje tisti onstran Gorjancev in z njimi so imeli manj skupnega kot s čezkolpskimi sosedi, pri katerih se je zdaj namesto prvotno slovenskega uveljavilo hrvaško ime.

Kdo je torej v Belo krajino **prinesel hrvaško ime, kdo ga je prvi sprejel, kdo širil in ohranjal?** Janez Trdina, ki je izhajal s stališča, da Belokranjce naslavljajo s Hrvati (samo) njihovi dolenski sosede, je bil mnenja, da prihaja takšno ime »od Uskokov, ki so se zvali Hrvate in so zasedli najbolj gosto Gorjance, tedaj tiste kraje, ki so bili Dolencem najbližji«. ¹⁴⁹ Nato pa pravi, da »so se morali hrvaški Uskoki, ki so pribežali med Slovence, pokatoličiti«, kakor tudi, da »so se ti Hrvati poslovenili«, in sicer tako, da se je po naravni poti »manjšina izgubila v večini«. Pri tem naj bi prebivalci semiške župnije »ostali od nekdanji čisti Slovenci in rimokatoličani«, ki da jih drugi Belokranjci zato šaljivo in posmehljivo imenujejo »šokci«; to ime pomeni v Vojni krajini rimokatoličana, Semičanom pa so ga po Trdini bržkone naredili pravoslavni Uskoki. ¹⁵⁰ Trdinova razmišljanja sicer najbrž niso povsem brez osnove, vendar je v njih povezal težko združljive pojme in predstave. Uskoki, ki naj bi se »zvali Hrvate« in se najgosteje naselili na Gorjancih oziroma v Žumberku (ta je postal del Vojne krajine), so bili v resnici pravoslavni Vlaha, ki so v začetku 17. stoletja prestopili v unijo, hrvaškega imena pa so se oprijeli šele veliko pozneje. ¹⁵¹ Z njimi hrvaško ime ni moglo priti v zgodovinsko Metliko in »hrvaški Uskoki« se tudi niso pokatoličani.

Trdinovo mnenje, da je hrvaško ime za Belokranjce nastalo pri dolenskih sosedih kot posledica migracij uskoškega hrvaškega prebivalstva, ni prepričljivo že zato, ker je zanemarljivo dejstvo, da so sebe in svoj jezik tako imenovali v 17. in 18. stoletju tudi Belokranjci sami. Vodi pa k vprašanju, ali so etnonim prinesli v pokrajino priseljenci, begunci pred Turki, in se je sčasoma prek njih oprijel avtohtonega prebivalstva. Migracijski valovi prebivalstva s hrvaškim etnonimom bi morali biti v takem

¹⁴⁹ Trdina, *Izprehod v Belo krajino*, str. 142.

¹⁵⁰ Prav tam, str. 142–143.

¹⁵¹ Holjevac - Močanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, str. 13, 16, 87–88; Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 53.

primeru resnično tako močni, da bi staroselsko prebivalstvo med njimi izgubilo identiteto. A kot kažejo dosedanje raziskave, ni mogoče govoriti o nikakršni kompaktni naselitvi hrvaških priseljencev na opusteli kmečki posesti. Priimek Hrvat je sicer posamič izpričan od konca 15. stoletja kot eden od priimkov, ki opozarjajo na priseljene begunce z juga. Toda opustelost zaradi turških vpadov na splošno ni bila tako velika, kot bi pričakovali na najbolj ogroženem koncu dežele in kot je svojčas menilo zgodovinopisje. Po D. Kosu Bela krajina in Žumberk nista doživljala stalnih pustošenj, razen v ozkem pasu ob turških vpadnih poteh. Priseljivanje z jugovzhoda se je tako do 30. let 16. stoletja omejevalo na posamezne družine, ki so se razpršeno naseljevale na kmetije belokranjskih zemljiških gospostev. Šele od približno leta 1530 so se v Žumberk in jugovzhodno Belo krajino priselile večje kompaktne skupine in dobile privilegije za svojo posest, neodvisno od katerega koli gospodstva, nato pa je bila zunanja migracija od konca 16. stoletja dalje izredno majhna.¹⁵² Glavno skupin priseljencev so predstavljali (pravoslavni) Uskoki ali Vlahi, ki sami sebe niso mogli imenovati Hrvati, ampak bi jih lahko tako naslavljali kvečjemu staroselci, a še to pogojno in neustrezno, kaj šele da bi se z njimi poistovetili. Vsi poznejši viri na čelu z Valvasorjem namreč belokranjske Vlahe, kot smo videli, po imenu decidirano razlikujejo od Hrvatov na obeh straneh Kolpe, četudi omenjajo jezikovne in etnološke podobnosti obojih.

Migracije so bolj kot za neposredni prenos hrvaškega imena iz južnih krajev s priseljenimi čakavci in štokavci zaslužne za približanje belokranjskih govorov današnji trodialektalni hrvaščini, kot se je izoblikovala pozneje. Za povrh se prav v neposredni sosesčini Bele krajine vsa tri hrvaška narečja srečujejo in prepletajo, kot bomo videli, pa je bližnji Ozalj postal v 17. stoletju prvo središče trodialektalne hrvaške književnosti (t. i. *ozaljski književni krug*).¹⁵³

Jasnih odgovorov, kakšno je bilo predmigracijsko jezikovno stanje v Beli krajini, ni mogla dati niti dialektologija. F. Ramovš, ki je od severa proti jugu razlikoval tri belokranjske govore, je ugotavljal, da je bil »prvotni razvoj belokranjščine isti kot hrvaščine onstran Kolpe«, da so »belokranjski dialekti nastali v sožitju redkih staroselcev s srbohrvaškimi begunci in slovenskimi priseljenci iz novejšje dobe«, pri tem pa »vpliv slovenskega jezika ni bil nikdar močan prav do 19. stoletja«. ¹⁵⁴ Drugače je belokranjske govore razvrstil T. Logar, in sicer na: 1) čiste ali vsaj pretežno slovenske v severnem delu pokrajine do vključno Črnomlja (črta Jelševnik

¹⁵² D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 49, 118–119, 125; isti, *Bela krajina*, str. 64.

¹⁵³ Moguš, *Povijest hrvatskoga*, str. 81–87.

¹⁵⁴ Ramovš, *Historična gramatika*, str. 136.

pri Dobljčah – Krasinec), 2) mešane slovensko-hrvaške južno od te črte in 3) čisto hrvaške oziroma srbske govore (Marindol, Bojanci, Tribučje).¹⁵⁵ Po M. Lončariću se je zaradi obsežnih migracij prekinila razvojna kontinuiteta belokranjskih govorov iz predmigracijskega obdobja. Vzajemno delovanje staroselskih in priseljenskih govorov je dalo nove govorne tipe in nove jezikovne procese, pri čemer je razporeditev govorov vendarle takšna, kot bi jo pričakovali ob normalnem razvoju: govori na območjih bliže slovenskih govorom (zlasti semiški – šokarski) imajo tipične slovenske značilnosti, bolj oddaljeni so nasprotno brez njih, ni pa gotovo, koliko je sedanja razporeditev odraz starejšega stanja in koliko posledica novejših priseljevanj tako z zahodnih slovenskih kot s hrvaških območij. Arealno so na belokranjske govore delovali tudi slovenski govori na zahodu in severu zunaj Bele krajine ter sosednji hrvaški govori na Hrvaškem, toda zadnji so bili po migracijah večinoma drugi in drugačni kot prej, bolj čakavski ali čakavsko-kajkavski, pred migracijami pa verjetno kajkavski.¹⁵⁶ Prav slednje je za našo problematiko zelo pomembno dejstvo. V premiku čakavščine na meje Bele krajine in deloma na njeno ozemlje lahko namreč vidimo tudi premik hrvaškega etnonima in lingvonima na območje, kjer je dotlej prevladovala kajkavščina, prepoznavna v slovenskem lingvonimu.

Bela krajina je torej z alohtonim elementom dobila v 16. stoletju svojo značilno multietnično in multikonfesionalno podobo, ki sprva sama po sebi sicer ni bila ugodna podlaga za razširitev hrvaškega imena na avtohtono prebivalstvo, a je hitro pokazala prednosti za njegovo sprejemanje. Da je hrvaško ime tu lahko pognalo korenine, so bili poleg migracij potrebni še drugi, odločilnejši dejavniki. Eden teh je proces spreminjanja vsebine pojmov Hrvat in hrvaški, ki se je začel ob koncu srednjega veka najprej odvijati prav v soseščini Bele krajine. Politična Hrvaška je konec 15. stoletja segala do Kolpe le v zgornjem toku reke in se je dotikala zgolj zahodnega roba Bele krajine, zlasti Poljanske doline.¹⁵⁷ S krepitvijo beneške, bosansko-humske in zlasti turške oblasti na južnih mejah takšne srednjeveške Hrvaške pa se je vzporedno s selitvami številnega hrvaškega plemstva in prebivalstva na ozemlje tedanje Slavonije začelo severno od Gvozda širiti tudi hrvaško geografsko-politično ime, še zlasti po porazu proti Turkom na Krbavskem polju (1493). Tako naj bi se poimenovanje Hrvaška (*Croatia*) v drugi polovici 15. in v začetku 16. stoletja razširilo na južni del zagrebške županije, v prostor med današnjim Karlovcem, Siskom in

¹⁵⁵ Logar, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*, str. 79 sl.

¹⁵⁶ Lončarić, *Hrvatsko-slovenski jezični odnosi*, str. 259, 261–262.

¹⁵⁷ Budak, *Hrvatska i Slavonija*, s. p., zemljevid Hrvatske zemlje i obrambeni sustav u doba Matije Korvina (oko 1480.).

Jasenovcem.¹⁵⁸ V kajkavski prostor so se začeli zgrinjati valovi sekundarne kolonizacije ljudi čakavskega in štokavskega narečja, prihajali so tudi živinorejski Vlahi tako katoliške kot pravoslavne vere.¹⁵⁹ Bela krajina se je s tem znašla v objemu treh narečij poznejšega (srbo)hrvaškega jezika, ki so jo oklepala vzdolž politične meje takole: z žumberške strani štokavsko narečje Vlahov ali Uskokov, južno od njega zoženi pas staroselskega kajkavskega narečja, v kolenu Kolpe z južne in vzhodne strani čakavsko, ob zgornji Kolpi, zahodno od Vinice, pa spet kajkavsko.¹⁶⁰ Da je hrvaško ime najpozneje sredi 16. stoletja seglo do belokranjskih meja, pričajo leta 1563 zapisane besede metliškega protestantskega predikanta Gregorja Vlahovića, rojenega leta 1523 v sosednjem Ribniku, ki samega sebe označuje za Hrvata (*weil ich ein geborner Crabat bin*).¹⁶¹

Ključni moment, brez katerega hrvaško etnično in jezikovno ime ne bi prestopilo Kolpe in tu tako dolgo obstalo, je predstavljala vključitev ostankov dežel ogrske in hrvaške krone v habsburški dinastični okvir, kar se je zgodilo pod kraljem Ferdinandom v letih 1526 in 1527. S prvo združitvijo slovenskih in hrvaških dežel pod enim vladarjem so med politično-upravno sicer še naprej ločenimi sosedi padle številne pregrade, saj je stoletna državna meja na Kolpi postala notranja meja. Spremembe je bilo čutiti še posebej v mejnih pokrajinah, kakršna je bila Bela krajina, ki je iz izrazito obrobnegega prostora postala stičišče in se je lahko na široko odprla proti svojemu geografskemu težišču na vzhodu, s katerim je dobra tri stoletja prej živela tudi v skupnem političnem okviru srednjeveške Slavonije. Zdaj prvič ni ležala na pravi državni meji, ampak je s čezkolpskim prostorom sestavljala neke vrste celoto, ki ji je pripadla funkcija zaledja neposredne protiturške obrambe v nastajajoči Vojni krajini.

Povezanost s prostorom onstran Kolpe, ki je medtem iz slavonsko kajkavskega postajal politično hrvaški in večdialektalni (kajkavsko-čakavsko-štokavski), se je zelo hitro odrazila v gospodarskem, prometnem, demografskem, cerkvenem, kulturnem, jezikovnem in drugih pogledih. V prvih letih in desetletjih po »odprtju« meje so se v pokrajini dogodile največje demografske in družbene spremembe od časa zgodnesrednjeveških selitev ljudstev, pokristjanjenja in uvedbe fevdalne orga-

¹⁵⁸ Šišić, *Pregled povijesti*, str. 238, 242.

¹⁵⁹ Rotar, *Viri Trubarjevega poimenovanja*, str. 320.

¹⁶⁰ Dialektološke karte čakavskega, štokavskega in kajkavskega narečja v: Brozović - Ivić: *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski*, med str. 70 in 71.

¹⁶¹ Weiss, *Reformacija na Metliškem*, str. 704; isti, Gregor Vlahovič, str. 261. – Gléde na to, da priimek Vlahovič leta 1518 v teh krajih še ni dokumentiran, je šlo po J. Weissu gotovo za katoliške pribežnike z juga (prav tam, str. 256).

nizacije. Naselitev južnoslovanskih prebegov na opustošeni zemlji je zaznamovala zlasti južni del pokrajine ter sosednji Žumberk, tedaj še del Kranjske. Zgodovinska Metlika je poleg kmečkega prebivalstva v občutni meri zamenjala tudi politično elito, katere sestavni del so postali hrvaški plemiči. V drugi polovici 16. stoletja srečujemo tu tri vplivne rodbine, ki so Beli krajini vsaka na svoj način udarile viden pečat: Erdödyje (slavonske plemiče), Frankopane in Lenkoviće. Pomenljiv je podatek, da je bil leta 1563 zadnji izpričani metliški glavar (na čelu Kranjski pridružene Grofije v Marki in Metliki) hrvaški ban Peter Erdödy, njegov upravnik glavarstva pa Ivan Drenoczi (Drinovački), prav tako plemič s Hrvaške.¹⁶² Glavarstvo funkcijo je Erdödy prevzel avtomatično kot zastavni imetnik deželno knežjega gospostva Metlika in njegovega deželskega sodišča, ki je tedaj obsegalo še vso Belo krajino.¹⁶³ Gospostvo je bilo v zastavnem imetništvu Erdödyjeve rodbine šest desetletij od leta 1561 do 1621, ko so ga kupili Wazni.¹⁶⁴ V času zastavnega imetništva Tomaža Erdödyja, Petrovega sina in prav tako hrvaškega bana (1584–1595), sta nastala dva urbarja metliškega gospostva, od katerih je prvi iz leta 1593 pisan v hrvaščini, kar je neposredni dokaz, da je v Metliki delovala hrvaška pisarna.¹⁶⁵ Druga hrvaška plemiška rodbina s hrvaško pisarno, grofje Frankopani, je prišla v pokrajino le malo za Erdödyji, in sicer leta 1564 z nakupom gospostva Črnomelj, ki je ostalo v njenih rokah do leta 1635.¹⁶⁶ Še pred Erdödyji in Frankopani se je v zgodovino Bele krajine zapisala rodbina Lenković. Krajiški poveljnik in žumberški glavar Ivan Lenković je za svoje Uskoke in obrambo pokrajine ustanovil gospostvo Pobrežje, enega večjih belokranjskih zemljiških gospostev s središčem v gradu Pobrežje; tega je začel graditi okoli leta 1549. V okolici je naselil Uskoke, ki sicer niso imeli statusa krajišnikov kakor v Žumberku in sosednjem Marindolu, ampak so se s starim prebivalstvom

¹⁶² V literaturi srečujemo kot letnico zadnje omembe metliškega glavarja (po Valvasorju) leto 1556 (npr. D. Kos, *Bela krajina*, str. 16; Štih, *Dežela Grofija*, str. 141). Na omembi zadnjega glavarja in njegovega upravitelja leta 1563, objavljeni že leta 1874, je šele pred kratkim opozoril J. Weiss (Reformacija na Metliškem, str. 686–687). Upravitelj Drenoczi se sicer omenja še konec istega leta 1563 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 372, protokoli zaslišanj 1560–1563, fol. 524–526, 5. 12. 1563).

¹⁶³ *Historischer Atlas*, Landgerichtskarte, Bl. 36.

¹⁶⁴ D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 46–48. – O točnem času prodaje Waznom gl. Smole, *Graščine*, str. 292. – Zmotne so Valvasorjeve navedbe, da so imeli gospostvo Metlika pred sto in več leti hrvaški plemiči Alapyji, za njimi Frankopani in nato pred Wazni (poznejšimi grofi Wazenbergi) zagrebški kapitelj (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 385; prim. Smole, *Graščine*, str. 292; D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 46).

¹⁶⁵ Objava urbarjev: D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 323–428.

¹⁶⁶ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 36; knj. 5 (1619–1662), fol. 19. Prim. tudi Golec, Črnomelj od nastanka, str. 171.

stopili v enoten sloj. Z Lenkovićevo kolonizacijo pravoslavnih Uskokov v Marindolu, ki je najbrž potekala v več valovih, je ta košček Bele krajine še v 16. stoletju »de facto« pripadel Vojni krajini.¹⁶⁷ Njegov sin Jurij pa je v drugi polovici stoletja naselil v Bojancih drugo kompaktno skupino pravoslavnih, ki se je tako kot v Marindolu obdržala do danes, je pa politično sodila pod Kranjsko.¹⁶⁸

Čeprav so rodbine Erdödy, Frankopan in Lenković ostale v Beli krajini le krajši čas, najdlje Erdödyji, se je tudi pozneje obdržala navezanost tukajšnjega plemstva in zemljiških gospodstev na hrvaški prostor, še zlasti na Vojno krajino. Posebej gre omeniti barone Purgstalle, poznejše grofe, ki so že leta 1564 kupili od Lenkovića gospodstvo Pobrežje in ostali z epizodno prekinitvijo njegovi lastniki vse do leta 1743.¹⁶⁹ Pod grofom Janezom Adamom, kapetanom v Ogulinu, je na gradu na prelomu iz 17. v 18. stoletje dokumentirana živahna dejavnost hrvaške pisarne.¹⁷⁰ Od dvajsetih let 17. stoletja so bili v pokrajini navzoči baroni Gusići (Gusići), sprva zakupniki in lastniki gospodstva Gradac, nato gospodje na Vinici,¹⁷¹ z manjšo posestjo pa so v Beli krajini izpričani še drugi hrvaški plemiči, denimo Sillyji¹⁷² in Hranilovići.¹⁷³ Ne nazadnje je metliško gospodstvo precej dolgo, od leta 1713 do 1792, pripadalo hrvaškemu cerkvenemu gospodu, zagrebškemu kapitulju.¹⁷⁴

Poleg tega nikakor ne smemo zanemariti neposredne hrvaške okolice Bele krajine, kjer so bili do sedemdesetih let 17. stoletja najpomembnejši zemljiški gospod-

¹⁶⁷ D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 74; Voje, *Slovenci pod pritiskom*, str. 132.

¹⁶⁸ Voje, *Slovenci pod pritiskom*, str. 132.

¹⁶⁹ D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 72; Smole, *Graščine*, str. 354.

¹⁷⁰ Znanih je 16 Purgstallovih hrvaških dokumentov iz obdobja 1699–1710 (Arhiv HAZU, Acta Croatica, popis Acta II).

¹⁷¹ Smole, *Graščine*, str. 168, 527; D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 71.

¹⁷² Sillyji so imeli v letih 1661 do 1677 v svoji posesti dvorec Pusti Gradec pri Dragatušu (Golec, Trgi, ki jih ni bilo?, str. 615, 618). Po terezijanskem katastru iz leta 1752 je na metliškem trgu stala razpadajoča hiša Nikolaja pl. Sillyja, dve srednje veliki hiši pa sta pripadali Ivanu pl. Sillyju (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 140, RDA, N 241, No. 8, 1. 8. 1752). Pet hrvaških plemičev Sillyjev se je v letih 1668 in 1731 šolalo na latinski šoli v Rušah, med njimi je obkraj izpričan tudi Ivan (Mlinarič, Seznam imen, str. 151, 234).

¹⁷³ V začetku 18. stoletja je v Črnomlju omenjena hiša neke gospe Hranilović (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 279, I/142, lit. T II–4, s. d. (okoli 1714), Berichts Copia etc.). Vse kaže, da je šlo za sestavni del imenja plemenitenega Mihaela Ingoliča, ki ga je Marija Elizabeta Hranilović, rojena pl. Edling, leta 1706 prodala Petru Jožefu Gatekanyju (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 276). Ista Marija Elizabeta je leta 1694 v Črnomlju v hrvaščini napisala zadolžnico oskrbniku gospodstva Severin na Hrvaškem, s katero je zastavila vas Kočevje pri Črnomlju, leta 1698 pa je dolg poplačala (Arhiv HAZU, Acta Croatica, DC XXI–45, 30. 6. 1694, Črnomelj).

¹⁷⁴ D. Kos, *Urbarji za Belo krajino*, str. 48.

je prav grofje Zrinski in Frankopani, vplivni nosilci hrvaške nadpokrajinske ideje. Posesti prvih so Belo krajino oklepale z vzhoda in jugozahoda, drugih pa z juga.¹⁷⁵ Po Ozlju ob Kolpi, gradu Zrinskih nedaleč od Metlike, se v strokovni literaturi imenuje ozaljski knjižni krog okoli Petra Zrinskega, katerega sodelavci so že v 16. in zlasti v 17. stoletju pisali v skupnem knjižnem hibridnem jeziku, ki je temeljil na čakavsko-štokavsko-kajkavski trodialektalnosti.¹⁷⁶

Kolikšen je bil torej delež hrvaškega plemstva in njegovega uradništva pri širjenju hrvaškega imena in identitete na Belo krajino? Ponuja se primerjava z vlogo hrvaškega plemstva in doseženimi rezultati »kroatizacije« v zmanjšani Slavoniji z Zagrebom, ki je v dobrem stoletju izgubila celo staro slavonsko – slovensko ime in postala Hrvaška, Zagreb pa iz glavnega mesta Slavonije (Slovenja) prestolnica Hrvaške. Enega najpomembnejših mehanizmov za tako radikalne spremembe je predstavljalo prav priseljevanje hrvaškega plemstva, ki je v Slavoniji dobivalo posesti ali stopalo v vojaško službo ob meji z Osmansko državo. Plemstvo je bilo namreč glavni nosilec hrvaške samoidentifikacije in z njegovo preselitvijo na sever so se vezi med Hrvaško in Slavonijo občutno okrepile. Kvantitativno zmanjšanje plemstva v obeh političnih enotah kot posledica osmanskih vojn je od srede 16. stoletja vsiljevalo potrebo po združitvi obeh saborov, slavonskega in hrvaškega, središče političnega življenja pa se je premaknilo v slavonski Zagreb. Kljub temu je bila hrvaška samoidentifikacija prodornejša od slavonske, in sicer zaradi premoči hrvaškega plemstva, najbrž pa tudi zaradi specifičnosti hrvaškega imena v primerjavi z bolj splošnim slovenskim imenom Slavoncev. Do konca 17. stoletja je hrvaška komponenta kljub določenemu odporu Slavoncev prevladala.¹⁷⁷

Hrvaško plemstvo v Beli krajini razumljivo ni imelo niti približno tolikšne moči, da bi v hrvaško »prednacionalno integracijo« (v političnem smislu) lahko pritegnilo tudi Grofijo v Marki in Metliki, saj je bila ta del Kranjske in Svetega rimskega cesarstva. Tudi dejstvo, da so bili v drugi polovici 16. stoletja med zemljiškimi gospodi vplivni grofje Frankopani in dva hrvaška bana Erdödyja (dejansko z nazivom hrvaško-slavonsko-dalmatinski ban), je zunaj meja Ogrskega kraljestva ostajalo brez učinka. Pri tem lahko močno dvomimo, da bi pri Erdödyjih in Frankopanih sploh obstajale tovrstne tendence. Še več, Bela krajina, politično Grofija v Marki in Metliki, se je prav v drugi polovici 16. stoletja tudi formalnopravno zlila

¹⁷⁵ Budak, *Hrvatska i Slavonija*, s. p., zemljevid Vlastelinstva u Hrvatskoj i Slavoniji (druga polovica XVI. st.).

¹⁷⁶ Moguš, *Povijest hrvatskoga*, str. 81–87.

¹⁷⁷ Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 210.

s Kranjsko. Funkcija posebnega glavarja v Metliki je nazadnje izpričana leta 1563 in je najverjetneje ugasnila s smrtjo njenega zadnjega ugotovljenega nosilca hrvaškega bana Petra Erdödyja leta 1567.¹⁷⁸ Potem ko je deželni knez istega leta 1567 še zadnjič ločeno potrdil deželne privilegije za Kranjsko in Grofijo (zdi se sicer, da je s to prakso hotel že tedaj prekiniti), je bila naslednja deželnoknežja potrditev leta 1593 že skupna, s tem pa je bilo formalno in simbolno odpravljen zadnje znamenje deželne samostojnosti Grofije,¹⁷⁹ torej prav v času, ko je imel metliško gospostvo v zastavi hrvaški ban Tomaž Erdödy. Hrvaškemu plemstvu skratka ni mogoče pripisati vloge neposrednega širitelja hrvaške politične ali etnične ideje na belokranjsko prebivalstvo, četudi bi bilo zlasti alohtono hrvaško prebivalstvo zanjo odprto. Ni pa dvoma, da je navzočnost tega plemstva, gosposčinskega uradništva in hrvaške pisarne delovala od srede 16. stoletja dalje kot eden od pomembnih dejavnikov, ki je belokranjskemu prebivalstvu, tako staroselskemu kot priseljenemu, dajal občutek večje povezanosti s hrvaškimi pokrajinami.

Hrvaško plemstvo in njegova gosposčinska uprava sta sicer nudila pomemben institucionalni okvir za kulturno zблиžanje Bele krajine s hrvaškimi pokrajinami, toda **glavna vloga v tem procesu je pripadla domači inteligenci**. V tem lahko vidimo najbližjo vzporednico z velikim pomenom izobražencev v integracijskem procesu in ustvarjanju nove hrvaške samoidentifikacije pri prebivalstvu Slavonije.¹⁸⁰

Tesni kulturni stiki med Belo krajino in čezkolpskim prostorom so izpričani od poznih petdesetih let 16. stoletja. Ni naključje, da je bila Metlika v dobi reformacije stičišče kranjskih in hrvaških reformatorjev. Leta 1559 so tu pregledovali Konzulov prevod dela Biblije v hrvaščino, pri čemer je bil eden od recenzentov metliški komtur Matija Zmajič, posebno angažiran recenzent pa metliški predikant Gregor Vlahović, rojen v sosednjem Ribniku. Štiri leta pozneje, leta 1563, so prav tako v Metliki opravili recenzijo hrvaškega prevoda Nove zaveze,¹⁸¹ do konca stoletja pa sta med metliškimi predikanti delovala vsaj dva iz hrvaškega Obkolpja, poleg Vlahovića še Petar Lukić iz Ozlja, ki je pred tem izpričan na gradu Krupa.¹⁸² Po J. Weissu je bil čezkolpski hrvaški jezik na Metliškem tretji jezik pridig poleg slovenščine in nemščine.¹⁸³ A glede na to, da je Hrvat Vlahović pridigal tudi po Dolenjskem in

¹⁷⁸ Takšno je o glavarški funkciji mnenje J. Weissa (*Reformacija na Metliškem*, str. 687).

¹⁷⁹ Štih, *Dežela Grofija*, str. 141–142.

¹⁸⁰ O vlogi inteligence za hrvaško integracijo gl. Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 211.

¹⁸¹ Weiss, *Reformacija na Metliškem*, str. 691.

¹⁸² Prav tam, str. 698–699, 704.

¹⁸³ Prav tam, str. 704.

Spodnjem Štajerskem, torej vsekakor slovensko,¹⁸⁴ ni razloga, da se v Beli krajini ne bi prilagodil jeziku domačinov. Pričakovati je torej, da je v pridigah tukajšnjim prebivalcem uporabljal mešanico kranjščine in hrvaščine, ki jo Weiss navaja poleg hrvaškega jezika.¹⁸⁵ Kot smo videli, je imel Trubar Metličane v istem času za govorce »kranjskega slovenskega jezika«, sami so svoj jezik imenovali slovenski, ni pa izključeno, da se je nekaterih belokranjskih govorov že v protestantski dobi začelo oprijemati hrvaško ime, zlasti južnih, obogatenih s čakavskimi in štokavskimi elementi priseljencev.

Uspešnega širjenja in ohranjanja hrvaškega imena med prebivalstvom Bele krajine si tudi v dobi katoliške prenovne ni mogoče predstavljati brez duhovnikov. Pri tem se kot temeljno postavlja vprašanje, kdo in od kod so bili tukajšnji duhovniki. Kot je znano, je vseh pet belokranjskih župnij (brez poljanske na zahodnem obrobju) vse od leta 1268 upravljal nemški viteški red – križniki, ki je v pokrajini deloval zelo avtonomno v odnosu do krajevnega škofa, oglejskega patriarha v Vidmu. Najpozneje v drugi polovici 15. stoletja je križnikom uspelo povezati svoje inkorporirane župnije v »samostojno« cerkvenoupravno enoto – arhidiakonat in ta je obstal tudi po ukinitvi patriarhata (1751) ter vključitvi Bele krajine v novoustanovljeno goriško nadškofijo.¹⁸⁶ Pod upravo križnikov so večino duhovniških mest na župnijah zasedali domačini Belokranjci, najsi so pripadali križniškemu redu ali ne. O močni zastopanosti domačih duhovnikov v pokrajini v 17. in 18. stoletju priča gradivo reda (vizitacije, poročila župnij), za drugo polovico 18. stoletja pa vizitacije goriške nadškofije in prvi šematizem ljubljanske nadškofije leta 1788. Tako je leta 1643 na štirih križniških župnijah (brez semiške, za katero ni podatkov) delovalo deset duhovnikov, od tega šest domačinov Viničanov in štirje iz drugih krajev Kranjske.¹⁸⁷ Leta 1722 je bil delež domačinov še nekoliko višji: od skupno 12 duhovnikov osem.¹⁸⁸ In vse kaže, da je trend ostajanja duhovnikov v domačem okolju v 18. stoletju samo še naraščal. Tako so po podatkih za tri najpomembnejše župnije – Metliko, Črnomelj in Vinico – leta 1766 na njih službovali izključno Belokranjci, od skupaj desetih pa je bilo kar sedem

¹⁸⁴ Prav tam, str. 704.

¹⁸⁵ Prav tam, str. 704–705.

¹⁸⁶ Ambrožič, *Cerkvenoupravna zgodovina*, str. 655, 660.

¹⁸⁷ DOZA, BÖ, K 411/6, *Visitation 1643*, fol. 223–232', 17. 10. 1643. – Od štirih Nebelokranjcev je eden označen samo kot Kranjec, drugi trije pa so bili doma iz Stične, Cerknice in Dolenjskih Toplic (?). – Viničani so bili posvečeni na Reki (3), tedaj v puljski škofiji, v Zagrebu (2) in Senju (1), trije so študirali v Zagrebu, drugi neznano kje.

¹⁸⁸ Prav tam, K 416/2, *Visitation 1722*, fol. 456–457', 460–461'. – Od 12 duhovnikov vseh petih župnij je bilo leta 1722 osem Belokranjcev: trije iz Črnomlja, po dva iz Metlike in z Vinice, eden iz Semiča; drugi štirje pa: dva Vipavca, Kočevcevec in duhovnik iz Rajhenburga na Štajerskem.

Semičanov, v vsaki župniji vsaj eden.¹⁸⁹ Med 38 duhovniki, ki so v petih belokranjskih križniških župnijah delovali med letoma 1753 in 1771, srečamo 27 Belokranjcev, kar pomeni 90 % od skupno 30, za katere je znan kraj izvora. Drugih osem brez izpričanega izvora je bilo prehodnih, med njimi trije grajski duhovniki – sacelani. Kar 14 duhovnikom ali več kot polovici domačih je tekla zibelka v župniji Semič, štirje so prišli na svet v viniški župniji, po trije pa v metliški, črnomaljski in podzemeljski.¹⁹⁰ Prvi šematizem ljubljanske nadškofije iz leta 1788 kaže le malenkost drugačno stanje. Razen semiškega župnika in treh grajskih duhovnikov so bili v ožji Beli krajini (brez župnije Poljane) v duhovniških službah sami domačini, skupaj 24 od 28 (85,7 %), od Belokranjcev spet kar polovica Semičanov (12). Prav tako so izvirali iz domačega okolja vsi duhovniki župnije Poljane (ob Kolpi) z vikariatom Sinji Vrh, ki je šele tisto leto prišla v metliško dekanijo in ni bila pod križniško upravo,¹⁹¹ tu so službovali sploh izključno domači župljani. Takšna politika je v tem času zaznavna tudi v petih belokranjskih križniških župnijah, kjer je, razen v župniji Podzemelj, večina duhovnikov prihajala iz domače župnije.¹⁹²

Duhovščina v Beli krajini je torej v obeh stoletjih po večini izvirala iz domačih vrst, kar je bila zasluga križniške politike kadrovanja in drugih cerkvenih patronov, ki jim je pripadala prezentacijska pravica na izpraznjena duhovniška mesta. Zaradi zadostnega števila domačih duhovnikov in prednostnega umeščanja pripadnikov križniškega reda ni bilo veliko potreb po nedomačinih. Med temi vse do osemdesetih let 18. stoletja izrazito pogrešamo ljudi iz hrvaških škofij. Znano je le, da so metliški meščani pred letom 1643 na beneficij zorničarja samovoljno umestili nekoga glagoljaša,¹⁹³ sicer pa sta leta 1788 med štirimi nedomačimi duhovniki izvirala iz hrvaških pokrajin grajska duhovnika v Črnomlju (doma z Reke) in na Krupi (iz senjske škofije).¹⁹⁴ Gotovo je torej nekaj: v Beli krajini ni mogoče govoriti o širjenju hrvaške liturgije s hrvaškimi duhovniki. Kolikor je bila ta prisotna, so bili njeni nosilci lahko le domači belokranjski duhovniki. Vprašanje, katero nabožno slovstvo so uporabljali, v slovenskem kranjskem jeziku ali v hrvaščini, je za zdaj še neraziskano. A vsekakor je mogoče predvideti, da so dajali prednost hrvaški pisani besedi, tudi

¹⁸⁹ Prav tam, K 425/2, Relatio synodalis 1766, s. p., 22. 5. 1766. – Drugi trije duhovniki so bili iz župnij Metlika, Vinica in Podzemelj, vseh deset pa je označenih kot *Carniolus*.

¹⁹⁰ Volčjak, Dušni pastirji, str. 754–763.

¹⁹¹ O pripadnosti župnije Poljane gl. Ambrožič, Cerkevnoupravna zgodovina, str. 658, 661.

¹⁹² Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 96–106.

¹⁹³ DOZA, BÖ, K 411/6, Visitation 1643, fol. 231, 17. 10. 1643.

¹⁹⁴ Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 99, 104.

zaradi tega, ker je dovršen del belokranjskih duhovnikov, kot bomo videli, študiral v Zagrebu.

O navezanosti na zagrebški kajkavski kulturno-jezikovni krog pričajo tesni stiki med belokranjskimi duhovniki in duhovščino zagrebške škofije. Kot je ugotavljal J. Barle, je iz nekaterih pisem v arhivu zagrebških škofov vidno, da so belokranjski župniki v 17. in začetku 18. stoletja »priznavali zagrebške škofe za svoje duhovne glavarje«. Nanje so se namreč obračali v vseh pomembnejših duhovnih opravilih, jih prosili za dispense in milosti »in s tem najboljše posvedočili mnenje, da spadajo v duhovnem oziru pod zagrebško diecezo«. To naj bi bilo tudi povod, da je v zagrebški škofiji pozneje službovalo toliko belokranjskih duhovnikov. Tudi odnosi med belokranjskimi in sosednjimi hrvaškimi župniki so bili po Barletu vedno prav prijateljski, hrvaški verniki pa redni romarji v belokranjskih romarskih središčih.¹⁹⁵ Prepiri med križniki in zagrebškim kapituljem o desetini v Beli krajini v novem veku niso kalili dobrega sožitja, saj so se polegli že v 14. stoletju. Četudi so zagrebški škofje in kapitelj stoletja ohranjali prepričanje, da spadajo belokranjske župnije od nekdaj pod Zagreb, ni dokazov, da bi Zagreb kdaj kršil juridično oblast oglejskih škofov, npr. z vizitiranjem župnij na drugi strani Kolpe.¹⁹⁶ Oglejski patriarh je bil pač daleč in njegova oblast šibka, Zagreb pa je navsezadnje za Belo krajino predstavljal najbližje škofijsko središče in bil pred letom 1228 tudi juridično njen cerkveni gospod.¹⁹⁷ Končno je bila Belokranjecem bližja kajkavščina zagrebških nabožnih del kot slovenščina kranjskih tiskov, kajkavska književnost in pismenstvo pa sta bila v 17. stoletju tudi precej močnejša in raznovrstnejša kot kranjska.

Pri tem sicer ne gre prezreti, da so zagrebška Cerkev in kajkavski pisci za poimenovanje svojega jezika pozno sprejeli hrvaški lingvonim namesto slovenskega. Kajkavščina se v tiskih, najprej svetnih, nato cerkvenih, začne imenovati s hrvaškim imenom šele postopoma od šestdesetih let 17. stoletja, prvič leta 1661, pri čemer sta bila leksema slovenski in hrvaški nekaj časa sinonima.¹⁹⁸ Sredi 17. stoletja, ko se prvi izobraženi Belokranjci že označujejo za Hrvate, imenuje zagrebški škof Petar Petretić (1651) svojo deželo še vedno »slovenski orsag«, škofijo »sveta cirkva zagrebečka slovenska«, jezik kajkavskega prevoda evangelijev pa »naše pravo slovensko zagrebečko slovo«.¹⁹⁹ Toda ime »slovenski« za jezik kajkavcev vendarle ni

¹⁹⁵ Barle, Nekoliko podatkov, str. 54.

¹⁹⁶ Prav tam, str. 52–54; prim. Ambrožič, Cerkvoupravna zgodovina, str. 655–657.

¹⁹⁷ Kosi, »Onstran gore, tostran Ogrske«, str. 120–123.

¹⁹⁸ Rotar, Viri Trubarjevega poimenovanja, str. 337–338; Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 215; Petrić, O Kranjcima i »Slovincima«, str. 40–46.

¹⁹⁹ Rotar, Viri Trubarjevega poimenovanja, str. 327; Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 214–215.

bilo v navzkrižju z njihovo hrvaško politično in tudi že etnično pripadnostjo, saj se Slavonci – kajkavci v univerzitetnih matrikah že od konca 16. stoletja označujejo skoraj izključno kot *Croata*, ne več kot *S(c)lavus*.²⁰⁰ Belokranjski univerzitetniki so jim sledili z nekajdesetletno zamudo, od srede 17. stoletja, pri čemer zaradi pomanjkanja virov (vpisov v univerzitetne matrike) ne vemo, ali se niso nekateri morda opredeljevali kot Hrvati že prej.

Tako kot prisotnost kajkavskega liturgičnega jezika v Beli krajini bo potrebno še natančneje raziskati tudi vprašanje izobraževalnih središč, kjer so se Belokranjci šolali. Glede na razpoložljive vire sicer ni prav veliko možnosti za določne odgovore. Zagrebški popisi bogoslovcev in ordinacijski zapisniki klerikov (ti se začnajo leta 1668) namreč skoraj nikoli ne navajajo krajev izvora posameznikov,²⁰¹ tako da bi se morali pri identificiranju Belokranjcev opreti na predhodno zbrane biografske podatke. Dragoceno zbirko takšnih podatkov je leta 1899 objavil J. Barle,²⁰² vendar omejeno na tiste slovenske duhovnike, ki so med prvo polovico 15. in koncem 19. stoletja službovali v zagrebški škofiji, pri čemer je lahko zbral le malo podatkov o redovnikih. Barletov prispevek je zelo pomemben tudi za našo problematiko, saj priča za zgodnji novi vek o zelo močni navezanosti duhovnikov, ki so bili po rodu iz Bele krajine, na Zagreb. Četudi je le za peščico med njimi znano, da so v Zagrebu študirali (trije) ali bili tam posvečeni (eden ali dva), lahko upravičeno sklepamo, da so vsaj del izobrazbe pridobili prav v tem mestu. Od skupno 130 ugotovljenih oseb iz slovenskega prostora jih je iz Bele krajine izviralo dobri dve petini (54–56), če pa se omejimo na 83 duhovnikov iz 17. in 18. stoletja (posvečenih pred 1800), znaša delež Belokranjcev skoraj dve tretjini (53–55). Pred letom 1650 ni znan niti eden, ker so Barletu manjkali podatki za celo 16. stoletje in za prvo polovico 17. stoletja. V 17. stoletju (od 1650 dalje) je dokumentiranih 12 belokranjskih duhovnikov, daleč največ v prvi polovici 18. stoletja (37) in kljub ugodnemu naboru virov precej manj v drugi polovici (16).²⁰³ Pomenljivo je, da so po letu 1800 izpričani le še trije Belokranjci, čeravno je množična navzočnost slovenskih duhovnikov značilna za zagrebško škofijo prav v 19. stoletju. Pozornost vzbudi tudi ugotovitev, da je bilo med Belokranjci iz 17. in 18. stoletja skoraj dve tretjini Viničanov (35), ki so jim z le dobro desetino vseh sledili Metličani (šest).²⁰⁴

²⁰⁰ Oznaka *Sclavus* se za študenta iz (Civilne) Hrvaške zadnjič pojavi leta 1659 v graški matriki. Prim. krajevna kazala v: Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1–4; *Die Matrikel*, I.–VI. Bd.

²⁰¹ NAZ, *Protocola Varia – Zapisnici različni*: knj. Protokoli Br. 9a, Protokoli Br. 9b.

²⁰² Barle, *Slovenski duhovniki*. O metodi dela gl. str. 102–104.

²⁰³ Trije so izpričani tako v drugi polovici 17. kot v prvi polovici 18. stoletja, devet pa v obeh polovicah 18. stoletja.

²⁰⁴ Po zastopanosti sledijo Črnomalci (štirje), trije so navedeni kot Belokranjci, po eden pa iz Semiča,

Kot rečeno, v zagrebških ordinacijskih zapisnikih skoraj ni podatkov o geografskem izvoru posvečenih klerikov. V 17. stoletju najdemo sicer dva svetna duhovnika iz Metlike in Črnomlja,²⁰⁵ vseskozi pa pogrešamo posvečenja križnikov. Teh v zapisnikih ni mogoče spregledati ob dejstvu, da je skrbno navedena pripadnost posvečenih cerkvenim redovom. Ker je Belokranjecv in križnikov zelo malo tudi v ljubljanskih ordinacijskih zapisnikih,²⁰⁶ bi bilo torej logično, da so se posvečevali pri svojem krajevnem škofu v Vidmu, vendar temu – kot smo videli – ni bilo tako. Kot tretja in četrta možnost ostajata Senj in Reka (v puljski škofiji), ki ju dosedanje raziskave še niso zajele.²⁰⁷ Toda kraj posvečenja pove pravzaprav malo, saj so se duhovniki pogosto šolali drugje.

Skoraj popolne podatke o krajih šolanja belokranjskih duhovnikov imamo za leto 1788, ko je v ljubljanski nadškofiji delovalo 40 duhovnikov iz Bele krajine (sedem doma iz Poljan), od tega več kot tri četrtine (31 ali 77,5 %) na belokranjskih župnijah (brez Poljancev 24 od 33 ali 72,7 %). Skoraj tri petine med njimi (23 ali 57,5 %) jih je študiralo v Zagrebu (šest deloma, 17 v celoti), poleg tega pa jih je bilo blizu tretjina (13 ali 32,5 %) posvečenih na mizni naslov kakšnega hrvaškega plemiča (med njimi le za dva ni podatkov, da bi kdaj študirala na Hrvaškem). Povprečje nižajo predvsem Semičani, ki so predstavljali več kot tretjino (15 ali 37,5 %) vseh duhovnikov belokranjskega izvora, a so bili le štirje zagrebški študenti. Nasprotno so v Zagrebu študirali domala vsi duhovniki z juga Bele krajine: vseh šest Viničanov, šest od sedmih Poljancev in pet od sedmih Črnomaljcev.²⁰⁸

Sklepati je mogoče, da pred tem ni bilo bistveno drugače, pri čemer se lahko opiramo predvsem na podatke o velikem številu belokranjskih duhovnikov, ki so delovali v zagrebški škofiji, med njimi zlasti Viničanov. Tudi Barle je imel vtis, da so se mnogi Belokranjci šolali v Zagrebu: »Bela krajina, katera je sicer spadala pod oglejsko škofijo, je bila po jeziku Hrvatom najbolj sorodna, zato so pa Beli Kranjci raje odhajali študirat v bližnjo Hrvaško, kakor drugam.«²⁰⁹

Številnost Belokranjcev, ki so v 17. in prvi polovici 18. stoletja postali duhovniki

Preloke, Podzemlja in Poljan; dva sta najbrž izviralala iz Bele krajine, eden je bil doma iz Starega trga (verjetno v Poljanah).

²⁰⁵ NAZ, *Protocola Varia* – Zapisnici različni, knj. Protokoli Br. 9a, *Varia* (knjiga rednika 1668–1751), pag. 23, 54, 58, 59.

²⁰⁶ NŠAL, NŠAL 572, *Zapuščina Franc Pokorn*, šk. 383, *Ordinacijski zapisnik 1577–1824*; NŠAL 99, *Razno*, fasc. 3, knj. 3, *Ordinacije 1711–1756*.

²⁰⁷ Gl. op. 187.

²⁰⁸ Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 96–106.

²⁰⁹ Barle, *Slovenski duhovniki*, str. 103.

ali študirali na univerzah v Gradcu in na Dunaju, narekuje vprašanje, v katerih izobraževalnih središčih so ti ljudje pridobili primarno in sekundarno izobrazbo. Beli krajini najbližja gimnazija je obstajala v Zagrebu, toda ohranjeni zagrebški viri za zgodnejša obdobja žal ne omogočajo natančne raziskave o geografskem izvoru tamkajšnjih gimnazijcev. Drugo bližnje gimnazijsko središče je bila Reka, do leta 1776 vrhu tega v avstrijskem delu monarhije, a za Belokranjce prometno teže dosegljiva kot Ljubljana. Zato je pomenljiva ugotovitev, da na ljubljanski jezuitski gimnaziji, katere študenti so poimensko dokumentirani vse od leta 1600 dalje,²¹⁰ zelo dolgo ni potrjen niti en Belokranjec. Resda so navedbe o krajevnem izvoru gimnazijcev v določenih obdobjih 17. in 18. stoletja precej pomanjkljive, a je odsotnost Belokranjcev le preveč očitna. Med ljubljanskimi gimnazijci se vse do leta 1803 prav tako ne pojavlja nobeno ime katerega od belokranjskih študentov, izpričanih na univerzah v Gradcu in na Dunaju.²¹¹ Gotovo ni naključje, da je prvi Belokranjec dokumentiran v ljubljanskem jezuitskem seminarju šele leta 1705, in sicer izrecno kot prvi uživalec novoustanovljenega Omerzovega alumnata,²¹² za katerega sta imela prezentacijsko pravico ustanoviteljevo sorodstvo in mesto Metlika.²¹³ Pomenljiva sta podatka, da je Janez Krstnik Belavič iz Metlike, eden prvih Omerzovih alumnov, leta 1711 označen kot Kranjec (*Carn.*), naslednje leto pa kot Hrvat (*Croata*).²¹⁴ Mladih fantov iz Bele krajine tudi niso pošiljali na slovečo latinsko šolo v Ruše, kjer se je v obdobju 1645–1760 šolalo okoli 6600 učencev iz vse tedanje Notranje Avstrije in drugih dežel;²¹⁵ edina dva Belokranjca srečamo tam šele leta 1740.²¹⁶ Glede na povedano lahko upravičeno sklepamo o velikem številu belokranjskih gimnazijcev v Zagrebu. Razmere so se spremenile z ustanovitvijo frančiškanske gimnazije v Novem mestu leta 1746, na kateri je med štirimi študenti že prvo leto končal šolanje tudi en Metličan, prvega pol stoletja (1746–1805) skupno 54 Belokranjcev, prvih sto let (1746–1845) pa 120.²¹⁷ Novomeška gimnazija je bila vsekakor zelo pomemben dejavnik pri

²¹⁰ Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*.

²¹¹ Imena študentov prim. po Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 221–261 (abecedno kazalo gojencev seminarja 1600–1739) in 427–466 (abecedno kazalo gimnazijcev 1762–1849). – Leta 1803 je tu izpričan Črnomaljec Frančišek Janežič (str. 340), ki je bil v Gradcu imatrikuliran tri leta pozneje.

²¹² NUK, Zbirka rokopisov, št. 156, Historia Seminarii Labacensis, fol. 213'.

²¹³ O alumnatu (Metličana) Danijela Omerze gl. Mlinar, Seminar za revne, str. 87.

²¹⁴ Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 157, 159. – Pokrajinska oziroma etnična pripadnost je v tem času v katalogu gojencev seminarja izjema.

²¹⁵ Mlinarič, Seznam imen, str. 132.

²¹⁶ Prav tam, str. 242.

²¹⁷ Dodič, Absolventi, str. 397–417.

oblikovanju kulturno-jezikovne orientacije belokranjskih izobražencev, med katerimi so se nekateri vrnili v domače okolje kot duhovniki, uradniki ali učitelji.²¹⁸ A dolgo se je radij vplivnosti Novega mesta kot gimnazijskega središča omejeval samo na severni del Bele krajine. V prvih sto letih (1746–1845) so namreč med skupno 120 Belokranjci tam doštudirali le štirje Viničani (prvi končal 1801), štirje Podzemeljčani (prvi 1774), trije Adlešičani (prvi 1815) in dva Poljanca (prvi 1779), sicer pa največ študentov z območja Črnomlja (42), Semiča (36) in Metlike (23).²¹⁹ Južni Belokranjci so se še globoko v 19. stoletje večinoma podajali na šolanje v Zagreb. Med letoma 1776 in 1850 naj bi tamkajšnje »višje« šole obiskovalo sedem Adlešičanov in šest Viničanov.²²⁰ Na zagrebški gimnaziji in filozofskih tečajih akademije se je v polstoletju 1776–1827 šolalo (od enega do osem let) skupno 59 Belokranjcev (30 iz poznejšega okraja Metlika, od tega 10 Semičanov, in 29 iz poznejšega okraja Črnomelj), kar predstavlja skoraj sedmino (13,9 %) vseh zagrebških dijakov in študentov iz slovenskih dežel (skupno 425).²²¹ Toda v obdobju 1828–1850 se je število Belokranjcev močno zmanjšalo (samo štirje iz črnomaljskega in prav toliko iz metliškega okraja), čeprav je Zagreb v tem obdobju doživel precej povečan pritok šolajoče se mladine s slovenskega ozemlja.²²² Neprimerno manj so Belokranjci odhajali na šolanje v Ljubljano, za katero imamo natančne podatke o izvoru gimnazijskih ab-

²¹⁸ Matija Stariha, leta 1788 v črnomaljski župniji delujoči duhovnik brez beneficija, sicer Črnomaljec, je novomeško gimnazijo končal leta 1765, bogoslovje pa v Zagrebu, kjer je bil leta 1772 tudi posvečen. Semičan Janez Malnarič je gimnazijo v Novem mestu zaključil leta 1756, bil štiri leta pozneje posvečen na naslov križniškega reda in je leta 1788 služboval kot župnik na Vinici. Drugi Semičan Janez Golobič je novomeško gimnazijo končal leta 1774, študiral bogoslovje v Zagrebu, kjer je bil leta 1780 posvečen, leta 1788 pa ga najdemo kot župnikovega vikarja v domači župniji. – Dodič, *Absolventi*, str. 399, 402, 404; Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 99, 102–103, 104.

²¹⁹ Razmerja med kraji oz. župnijami izvora so podobna in obeh polstoletjih 1746–1805 (skupaj 54 študentov) in 1806–1846 (66 študentov): Črnomelj 19 oz. 23 študentov, Semič 16 oz. 20, Metlika 12 oz. 11. – Dodič, *Absolventi*, str. 397–417.

²²⁰ Lisac, *Slovinci zagrebški dijaki* (1974), str. 176.

²²¹ Lisac, *Slovinci zagrebški dijaki* (1965), str. 251–252. – Poleg metliškega in črnomaljskega okraja so dali največ zagrebških dijakov in študentov obmejni (sodni) okraji Brežice (62), Kozje (25), Novo mesto (24), Krško (15 – toliko kot Ljubljana), Ptuj (13) in Kostanjevica (11). – Po Liščevih podatkih (str. 252) sta v šolskih evidencah dva dijaka opredeljena kot Hrvata, ker pa je med Slovence (skupno 449 oseb) štel tudi 24 dijakov iz neslovenskih okrajev Labin, Pazin, Čakovec, Prelog in Zagreb, je zelo verjetno, da sta Hrvata izviralala od tam.

²²² Lisac, *Slovinci zagrebški dijaki* (1974), str. 173. – Liščevi seštevki za obe obdobji skupaj (1776/77–1849/50) se razlikujejo od podatkov za posamezni obdobji: iz okraja Črnomelj naj bi izšlo skupno 41 dijakov in študentov, od tega 20 iz Črnomlja, sedem iz Adlešičev in šest z Vinice, iz okraja Metlika pa 29, od tega 13 Metličanov in devet Semičanov (str. 176, 177). Seštevka bi morala sicer znašati 34 oseb iz okraja Metlika in 33 iz okraja Črnomelj.

solventov od leta 1762 dalje. V 84-letnem razponu med 1762 in 1845 jih srečamo v Ljubljani le 23 ali petkrat manj kot do istega leta 1845 na gimnaziji v Novem mestu, med njimi največ Metličanov (osem), Črnomaljcev (sedem) in Semičanov (štirje) ter po enega Viničana, Adlešičana, Starotržana in Poljanca.²²³

Vrnimo se k (samo)percepciji belokranjskih izobražencev. O tej nimamo virov prve roke, nastalih v sami Beli krajini, kar je tudi povsem razumljivo, saj v domačem okolju za kakršno koli tovrstno (samo)opredeljevanje ni bilo potrebe. Belokranjski duhovniki in študenti so se morali z neko širšo pripadnostjo – pokrajinsko, etnično, škofijsko ali redovno – izkazovati šele, ko so se znašli v drugem okolju, kako so se ali kako so jih opredelili, pa je bilo odvisno tudi od standardizacije označevanja. V ordinacijskih zapisnikih ljubljanske škofije so v 18. stoletju, denimo, največkrat vpisovali deželo in kraj.²²⁴ Tako so naravnani tudi križniški vizitacijski viri in poročila iz 17. in 18. stoletja. Vizitorjev avstrijske križniške balije (provincije) ni zanimalo, kakšno pripadnost čutijo duhovniki po belokranjskih župnijah, temveč iz katere dežele in kraja prihajajo.²²⁵ A tudi na Kranjskem se je bilo mogoče opredeljevati kot Hrvat, in ne po kranjski deželni pripadnosti. Kot smo videli, je gojenec ljubljanskega jezuitskega seminarja Janez Krstnik Belavič iz Metlike leta 1712 označen kot Hrvat (*Croata*).²²⁶ Prav tako je kot *Croata* opredeljen Semičan Jurij Kočevar, ko je leta 1757 v Novem mestu prejel nižje kleriške redove.²²⁷ Bržkone pa sta iz Bele krajine izviralata tudi dva plemiča, Franc Hranilović in Anton Silly, izpričana kot *Croata* v jezuitskem seminarju v Ljubljani leta 1717 oziroma 1718.²²⁸

Ker je pri (samo)opredeljevanju izvora študentov očitno vladala večja svoboda na univerzah, je največ Belokranjcev navedenih kot *Croata* v univerzitetnih matrikah. Videli smo, da so se najraje tako opredeljevali študenti v Gradcu in na Dunaju v 17. stoletju. Postavlja se vprašanje, ali je bila takšna oznaka sprva predvsem akademska ali pa je že v času prve pojavitve (1643) izviralala iz domačega okolja, iz samoopredeljevanja belokranjskega prebivalstva. Predvidevati je mogoče, da je lahko pri posamezniku vplivalo na takšno samoidentifikacijo tudi šolsko okolje v Zagrebu ali drugje na Hrvaškem. Za nobenega belokranjskega univerzitetnika »Hrvata« sicer

²²³ Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 267–411.

²²⁴ NŠAL, NŠAL 99, Razno, fasc. 3, knj. 3, Ordinacije 1711–1756; knj. 4, Ordinacije 1761–1824.

²²⁵ DOZA, BO, K 411/6, Visitation 1643; K 416/2, Visitation 1722.

²²⁶ Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 157, 159.

²²⁷ AAG, Protocollum confessorum ordinationum a die 1. septem. anni 1750 usque ad 22. december 1764, Nr. 1, pag. 170; prim. Volčjak, *Ordinacijska protokola. 1. del*, str. 97.

²²⁸ Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 168, 170. – O rodbinah Silly in Hranilović gl. op. 172 in 173.

ne moremo potrditi, da je pred tem študiral na Hrvaškem, toda o tem posredno govori odsotnost njihovih imen med ljubljanskimi gimnazijci. Na drugi strani pa vemo, da je zadnji metliški *Croata* na graški univerzi (1750), duhovnik Matija pl. Erber,²²⁹ deset let prej (1740) obiskoval latinsko šolo v Rušah pri Mariboru.²³⁰

Pri tem se porodi vprašanje, kako so Belokranjce percepirali zagrebški škofijski in šolski krogi ter nasploh prebivalci Hrvaške. So jih tudi čežkolpski, »pravi« Hrvati imenovali enako kot sebe in jih imeli za del svojega ljudstva? Ne gre zanemariti Trdinovih besed iz sicer poznega leta 1873, da pravi karlovška okolica Belokranjcem »Beli Hrvati«.²³¹ Takšno poimenovanje bi bilo lahko relikv starejše dobe, ko je bil hrvaški etnonim v Beli krajini še veliko močnejši, lahko pa tudi samo odziv na mlado pokrajinsko oznako Beli Kranjci ali splet obojega. Zagrebški viri glede pojmovanja identitete Belokranjcev niso zgovorni. Omenili smo že krajevne oziroma pokrajinske oznake za Belokranjce v ordinacijskih zapisnikih iz 17. in 18. stoletja, sicer pa so isti viri o geografskem in/ali etničnem izvoru posvečenih klerikov zelo molčeči. Edino doslej znano omembo kakšnega Belokranjca kot Hrvata, zapisano v zagrebških virih, najdemo v Barletovi zbirki biogramov slovenskih duhovnikov, ki so delovali v zagrebški škofiji. Glede na njegovo navajanje izvornih oznak geografskega izvora pri nekaterih duhovnikih gre sklepati, da je Barle objavil takšne oznake za vse primere, kjer se v virih pojavlja več kot le kraj (npr. *ex campo metlicensi, in campo Metlicensi*), in za tiste, ki so se mu zdeli po čem posebni (npr. *Styrus ex sic dicta Vindia*).²³² O belokranjskih duhovnikih navaja dve takšni: enkrat je Belokranjec imenovan Kranjec in drugič Hrvat. Iz obdobja med 1716 in 1720 izvira oznaka *Carniolus Metlicensis* za okoli leta 1688 rojenega Metličana Gregorja Bahorja,²³³ med letoma 1754 in 1769 pa *Croata Ziliensis ex parochia Vinicensi* za leta 1725 rojenega duhovnika Mihaela Cvetaša z Zilj pri Vinici.²³⁴ Ta podatek je za zdaj tudi edino zanesljivo pričevanje, da so na Hrvaškem priznavali za Hrvata kakšnega Be-

²²⁹ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 4, 1750/3.

²³⁰ Mlinarič, Seznam imen, str. 242.

²³¹ Trdina, *Izprehod v Belo krajino*, str. 141.

²³² Barle, Slovenski duhovniki, str. 109 in 125.

²³³ Prav tam, str. 104. – Isti Gregor Bahor je ob prejemu diakonata in prezbiteriata v letih 1715 in 1716 naveden v zagrebških protokolih brez vsakršne oznake (NAZ, *Protocola varia* – Zapisnici različni, Protokoli Br. 9a, *Varia* (knjiga rednika 1668–1751) pag. 256, 258). – Metliška krstna matica iz časa okoli njegovega rojstva ni ohranjena.

²³⁴ Barle, Slovenski duhovniki, str. 105. – Po Barletu se je Mihael Cvetaš rodil leta 1727, po viniški krstni matici pa je bil rojen na Ziljah in krščen 30. avgusta 1725 (NŠAL, *ŽA Vinica*, Matične knjige, R 1727–1749, s. p.).

lokranjca, vendar naj bi bilo takih primerov ravno pri Viničanih več.²³⁵ Vprašanje, kdaj se je na Hrvaškem začelo dojemanje (dela) Belokranjcev kot Hrvatov, ostaja glede na tako skromne vire odprto.

Prvi Belokranjci, izpričani kot Hrvati, so torej od srede 17. stoletja dalje študenti na dunajski in graški univerzi. Belokranjski izobraženci so se med dvema opcijama – deželno kranjsko pripadnostjo in etnično hrvaško – v glavnem odločali za slednjo, ki ni bila akademska, temveč vsaj že v Valvasorjevem času zasidrana v dejanski samoidentifikaciji prebivalcev zgodovinske Metlike s Hrvati.

Dejavnike, ki so iz Belokranjcev za vsaj eno stoletje naredili Hrvate, bi lahko kratko povzeli takole: 1) jezikovna sorodnost avtohtonega in zlasti alohtonega belokranjskega prebivalstva s čežkolpskimi prebivalci Hrvaške, ki se v 16. stoletju že imenujejo Hrvati, svoj jezik pa hrvaški; 2) občutno povečana navezanost Bele krajine na hrvaški prostor po vključitvi ostankov dežel ogrske in hrvaške krone v habsburški dinastični okvir (1526/27) in 3) s tem povezana neovirana odprtost pokrajine za kulturno-jezikovne vplive z juga in vzhoda, ki so jim dale institucionalno oporo še domače cerkvene strukture, organizacijsko zelo avtonomne, kadrovsko izvirajoče iz belokranjskega okolja in v duhovnem smislu naslonjene na zagrebško škofijo. Samo součinkovanje vseh treh dejavnikov je lahko dalo rezultat, kakršnega je v drugi polovici 17. stoletja videl Valvasor. Pri tem je mogoče skleniti, da je bila za odmik Belokranjcev od Kranjcev in za njihovo zблиžanje s Hrvati ključna že druga polovica 16. stoletja.

Končno se ponuja še vprašanje, zakaj je bila etnična ali pokrajinsko-etnična identiteta pri Belokranjcih močnejša od pripadnosti kranjski deželi. Ali drugače: zakaj so se Metličani, prebivalci zgodovinske Metlike, raje poistovetili s sosednjimi Hrvati, od katerih so bili politično vseskozi ločeni, kakor s Kranjci, s katerimi so vendar delili skupno deželno pripadnost? Odgovor je iskati v zapletenem zgodovinskem razvoju pokrajine, ki se tudi zaradi geografske ločenosti dolgo ni zlila v celoto z deželo, v katero je prišla kot izoblikovana politična celota in se vanjo politično dokončno vključila šele v 16. stoletju, potem ko je že doživela občutne demografsko-jezikovne spremembe in se je imela spet priložnost na široko odpreti proti svojemu geografskemu težišču onstran Kolpe.

Imenska kroatizacija Belokranjcev je torej sestavni del istega procesa, ki smo mu priča v Slavoniji, kjer se je hrvaško ime razširilo na kajkavsko »slovensko« prebivalstvo. Toda od štirih mehanizmov procesa, kot jih je opredelil N. Budak,²³⁶ je Beli

²³⁵ Po informaciji zagrebskega nadškofijskega arhivarja dr. Stjepana Razuma, 19. 8. 2010.

²³⁶ Prim. Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 210.

krajini manjkal tisti, ki se je za ohranitev hrvaškega imena na dolgi rok pokazal kot ključen – politični. Bela krajina je tako kot Slavonija doživela etnične spremembe, priselitev hrvaškega plemstva in dejavnost inteligence v procesu nove samoidentifikacije prebivalstva, ne pa tudi politične integracije v združeno Hrvaško in Slavonijo s prestolnico v Zagrebu.

In vendar se zdi njena vključitev v hrvaške kulturno-jezikovne integracijske procese konec 17. stoletja takšna kot pri kajkavcih ali celo še popolnejša. Hrvaški lingvonim in etnonim sta tedaj v pokrajini, sodeč po Valvasorju, splošno sprejeta, hrvaška identiteta izobražencev pa, kot pričajo njihove (samo)opredelitve, daleč prevladuje nad kranjsko. Tudi brez opore v politični danosti sta torej hrvaški lingvonim in etnonim v tem malem obrobem koščku Cesarstva začasno zmagala. In kot bomo videli, ne le v zgodovinski Metliki, ampak očitno tudi v zgornjem Obkolpju, ki je bilo s kočevskim jezikovnim otokom prav tako ločeno od ostalih Kranjcev in je že v srednjem veku mejilo neposredno na hrvaški politični in jezikovni prostor.

Ob vtisih, ki jih dajejo viri iz druge polovice 17. stoletja, se porajata dve vprašanji, na kateri nimamo odgovora in v njegovem iskanju najbrž ne bomo nikoli prišli dlje od hipotez. Prvič, kaj se je pri Belokranjcih pojavilo prej: hrvaški lingvonim ali etnonim, morda oba hkrati, in drugič, ali je hrvaško etnično in jezikovno ime zajelo vse dele pokrajine v enaki meri in sočasno. Na možno nesočasnost pri njunem sprejemanju navaja primerjava s kajkavskim slavonskim prostorom. Slavonci v »ostankih« srednjeveške Slavonije, tj. v zagrebški, varaždinski in križevski županiji, so zase na splošno najprej sprejeli hrvaško politično ime Hrvat, medtem ko so svoj kajkavski »slovenski« jezik začeli naslavljeni samo s hrvaškim stoletje ali celo več pozneje. Tako so se Zagrebčani in Varaždinci v dunajskih in graških univerzitetnih matrikah namesto s *S(c)lavus* (skoraj izključno) označevali kot *Croata* že od konca 16. stoletja,²³⁷ kajkavščino pa so še celo stoletje pretežno imenovali slovenski jezik in v kajkavski literaturi šele v drugi polovici 17. stoletja najprej sinonimno kot hrvaški.²³⁸ Še teže je novo ime za jezik prodrlo in prevladalo med ljudstvom. V Varaždinu so na primer začeli svoj govor v mestnih zapisnikih označevati kot hrvaški šele na prehodu iz 17. v 18. stoletje.²³⁹ Kako je bilo pri Belokranjcih, ne vemo, saj je prvi vir o jeziku in imenu prebivalstva šele Valvasor (1689), ki pa govori o »hrvaškosti« Belokranjcev zelo suvereno. Sklepati je mogoče, da je bila imenska kroatizacija tu te-

²³⁷ Prim. krajevna kazala v: Andritsch, *Die Matrikeln, Bd. 1–4; Die Matrikel, I.–VI. Bd.*

²³⁸ Rotar, Viri Trubarjevega poimenovanja, str. 327, 337–338; Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 214–215.

²³⁹ Gl. op. 473–475.

Kranjski Hrvati v Valvasorjevi Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689 (Valvasor, Die Ehre VI, str. 302)

daj že končana, torej prej kakor v kajkavskem slavonskem prostoru. Glede na danosti – bližina srednjeveške Hrvaške, trodialektalnost, neobremenjenost s slavonsko/slovensko identiteto kot zaviralnim dejavnikom – je to tudi logično. Ne vemo pa, ali sta hrvaški etnonim in lingvonim vse dele Bele krajine in vse plasti njenega prebivalstva dosegla hkrati in jih zajela enako intenzivno. Šibkejšo prisotnost hrvaškega imena je morda iskati pri Trdinovih šokcih – prebivalcih severozahodne župnije Semič, katerih govor je od vseh belokranjskih najbližji dolenskem in ki so s Hrvati pozneje naslavljali druge Belokranjce.²⁴⁰ Dejstvo, da Valvasor v XI. knjigi *Slave* ne omenja hrvaškega jezika pri opisu treh gradov oziroma dvorcev na semiškem območju,²⁴¹ samo po sebi sicer ne pove ničesar. Prebivalcev in njihovih značilnosti

²⁴⁰ Ramovš, *Historična gramatika*, str. 136; Trdina, *Izprehod v Belo Krajino*, str. 143.

²⁴¹ Gre za Semič (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 529–530), Smuk (prav tam, str. 538–539) in Pungrt pri Semiču (prav tam, str. 563–564).

se namreč pri nobenem niti ne dotakne, tako kot jih prezre pri opisu Vinice,²⁴² čeprav zadnjo vedno našteva med kraji naselitvenega območja kranjskih Hrvatov.²⁴³ Poleg tega je spadal v semiško župnijo grad Krupa,²⁴⁴ pri opisu katerega Valvasor pravi, da okoliški kmetje govorijo hrvaško in se oblačijo kot Hrvati, isto pa že v drugi knjigi *Slave* pove pri opisu območja Krupe.²⁴⁵ Tudi ugotovitev, da srečamo prva Semičana, označena kot *Croata*, šele leta 1735,²⁴⁶ izgubi težo, če vemo, da pred sredo 18. stoletja med univerzitetniki in posvečenimi kleriki skoraj ni Semičanov ali pa se ti skrivajo med deklariranimi Metličani in Črnomaljci. Ni nepomembno, da je Semičan Jurij Kočevar leta 1757 kot *Croata* sprejel nižje kleriške redove v novomeški kapitelski cerkvi, potem pa je šel po subdiakonsko in diakonsko posvečenje v Zagreb.²⁴⁷ In ne nazadnje naj bi po besedah J. Trdine (1873) Dolenjci ob gornji Krki v 19. stoletju naslavljali s Hrvati prav semiške župljane.²⁴⁸

Medtem ko daje Bela krajina v Valvasorjevem času vtis pokrajine s povsem hrvaškim predznakom in je takšna tudi samoidentifikacija velike večine v njej rojenih izobražencev, je v **18. stoletju prišlo do preobrata**. Sto let po Valvasorju so sledovi hrvaške identitete komaj še zaznavni, četudi se od konca 16. stoletja dalje ni skoraj nič spremenilo ne v demografskem ne v jezikovnem pogledu. Zakaj se je torej še enkrat spremenil občutek pripadnosti, ki se najprej pokaže v odmiku od hrvaškega in v ugasnitvi hrvaškega etničnega imena, čeprav tega, neredko tudi slabšalno, za Belokranjce še dolgo zatem uporabljajo njihovi kranjski sosedge? Kje moramo iskati razloge za spremembo identitete Belokranjcev, do katere je postopoma prišlo v daljšem procesu od prve polovice 18. stoletja dalje, ob koncu stoletja pa se zdi v glavnem že zaključen?

Kot smo lahko videli pri univerzitetnih matrikah in ordinacijskih zapisnikih iz Vidma in Gorice, je samoidentificiranje s hrvaškim etnonimom pešalo pri belokranjskih izobražencih že proti sredi 18. stoletja in nato po dosedanjih dognanjih naglo prenehalo, saj ga po letu 1758 ni več zaslediti. A pokrajino so v turjaških urbarjih še označevali kot »Hrvaško«, kakor ji je pravil Valvasor, njene prebivalce pa

²⁴² Prav tam, str. 639–641.

²⁴³ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 211; *VI*, str. 302; *XI*, str. 147.

²⁴⁴ Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 808.

²⁴⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 322; *Die Ehre II*, str. 218.

²⁴⁶ Gre za dva klerika v videmskih ordinacijskih zapisnikih (AAU, ACAU, busta 638, *Ordinazioni sacre 1735–1745*, s. d. 1735).

²⁴⁷ AAG, *Protocollum confessorum ordinationum a die 1. septem. anni 1750 usque ad 22. december 1764*, Nr. 1, pag. 170, 172; prim. Volčjak, *Ordinacijska protokola. 1. del*, str. 97, 99.

²⁴⁸ Trdina, *Izprehod v Belo krajino*, str. 143.

so vsaj kranjski sosedje še dolgo po tem imenovali Hrvati. Postavlja se vprašanje, kdaj so Hrvati »prenehali biti« Belokranjci sami, kar je samo še poglobilo ali sploh šele rodilo pejorativni prizvok za njihovo dolgo rabljeno ime. Če beremo Breckerfeldovo topografijo in lapidarna poročila o govoru Viničanov, vse kaže, da hrvaški etnonim in lingvonim v pokrajini konec 18. stoletja nista bila več vsesplošno razširjena in sprejeta, čeprav so prebivalci Bele krajine in njihovi govori ostajali enaki kot prej, brez večjih priseljevanj in kulturno-jezikovnih vplivov od zunaj. Še več, ko je Bela krajina v jožefinski dobi prišla v okvir ljubljanske nadškofije (1787), je iz šematizma škofijskih duhovnikov (1788) jasno vidno, da so belokranjski duhovniki vse dotlej ostajali v veliki meri navezani na Hrvaško in Zagreb: eni so tam študirali, drugi pred posvečenjem pridobili mizni naslov kakšnega hrvaškega plemiča, nekateri oboje. Če primerjamo stanje belokranjske duhovščine, kot ga razkrivajo vizitacije pred tem, od štiridesetih let 17. stoletja, dobimo celo občutek, da je navezanost duhovnikov na Hrvaško proti koncu 18. stoletja še močnejša kot prej. In vendar tedaj, leta 1788, ni že tri desetletja noben belokranjski duhovnik izpričan kot Hrvat (zadnji 1758), ampak vsi kot Kranjci, od univerzitetnikov pa se kot Hrvati opredeljujejo le še Viničani (zadnji 1783).

Je mogoče, da je hrvaško ime še živelo, morda celo v nič manjšem obsegu kot do srede stoletja, le da v virih ni več dokumentirano, ker je v birokratsko-absolutistični terezijansko-jožefinski državi opredeljevanje po politični pripadnosti dobilo absolutno prednost pred etničnim (samo)označevanjem? Zadnje na splošno v znatni meri drži, toda hipotezo o dejansko nespremenjeni hrvaški identiteti bi zelo težko uskladili z Breckerfeldovimi in Hoffovimi opisi belokranjskih krajev s preloma med 18. in 19. stoletjem, ki o hrvaškem značaju Bele krajine govorijo občutno manj določno kot Valvasor. Oba pisca bi v tem primeru morala dejansko stanje zavestno podrediti neki »kranjski ideji«, ki ne bi trpela partikularizmov oziroma bi jih prenašala le toliko, kolikor bi jih morala.

Hrvaško ime se je v 18. stoletju *dejansko* umikalo in izginjalo, pri čemer ni šlo za objektivne razloge, kakršni takšne pojave običajno sprožijo, temveč preprosto za spremembo identitete – za pojenjanje občutka povezanosti Belokranjcev s hrvaškim kulturno-jezikovnim krogom, za obratni proces torej, kot smo mu bili priča v 16. in 17. stoletju. Pri njem ni bila brez deleža birokratska država, le težko pa je soditi, kako močan dejavnik so za čutenje Belokranjcev pomenile politično-upravne in cerkvenoupravne reforme druge polovice 18. stoletja ter njihovi učinki, ki so bili veliko otipljivejši na daljši rok.

V samo nekaj letih – in ta čas sovпада z zadnjimi dokumentiranimi samoopre-

delitvami belokranjskih izobražencev kot Hrvatov (ne upošteva Viničane) – sta se korenito predrugačili tako tradicionalna politično-upravna kot cerkvenoupravna struktura. Leta 1748 je Bela krajina prišla v okvir Dolenjskega okrožja s sedežem v Novem mestu, kar ji je ne samo približalo politično središče, ampak je pokrajino tudi trdneje navezalo na Kranjsko in na državno upravo.²⁴⁹ Tri leta zatem, leta 1751, je papež ukinil oglejski patriarhat in namesto beneškemu Vidmu, kjer je bilo središče patriarhata več kot pol tisočletja, je Bela krajina naslednje leto pripadla novoustanovljeni nadškofiji v Gorici, torej cerkvenemu središču na avstrijskih tleh.²⁵⁰ Prav v prvih letih obstoja nove nadškofije smo pri tam posvečenih duhovnikih iz Bele krajine pričala ugasnitvi hrvaške samoidentifikacije oziroma njeni dokončni zamenjavi s kranjsko. Še radikalnejši premiki so sledili v jožefinski dobi: na eni strani utrditev birokratske države in njenih vzvodov moči, na drugi ustanovitev ljubljanske nadškofije in metropolije (1787), ki se je ozemeljsko skoraj pokrivala s Kranjsko.²⁵¹ Končno ne smemo prezreti korenitih sprememb na izobraževalnem področju. Potem ko je Novo mesto že leta 1746 dobilo gimnazijo in postalo šolsko središče z vplivnostnim radijem preko meja Dolenjske in Kranjske,²⁵² je terezijanska reforma osnovnega šolstva (1774) podredila novemu programu ter okrožnemu in deželnemu nadzoru tudi dotlej slabo organizirane belokranjske šole.²⁵³ V jožefinski dobi se je pridružila še reforma bogoslovnega študija, ki je študente iz notranjeavstrijskih dežel najprej usmerila v Gradec, po nekaj letih pa kranjske bogoslovce prvenstveno na prenovljeno ljubljansko bogoslovje.²⁵⁴ Bela krajina se je torej v nekaj desetletjih – od štiridesetih do devetdesetih let 18. stoletja – neposredno navezala na nova politična, izobraževalna in cerkvena središča, zlasti na Novo mesto in Ljubljano, in postala s tem v političnem, cerkvenem in kulturnem pogledu neprimerno bolj kranjska kot kdaj koli prej.

Kako je vse to vplivalo na Belokranjce in njihovo identiteto? Jezikovna in prebivalstvena podoba pokrajine se torej v 18. stoletju nista spremenili, kulturno-jezikovni stiki s hrvaškim prostorom so se ohranjali, kranjska soseščina je Belokranjce

²⁴⁹ Prim. Žontar, *Struktura uprave*, str. 56–58.

²⁵⁰ Ambrožič, *Cerkvenoupravna zgodovina*, str. 659.

²⁵¹ Prav tam.

²⁵² Prim. krajevni izvor absolventov novomeške gimnazije od 1746 dalje (Dodič, *Absolventi*, str. 397 sl.).

²⁵³ Po poročilu metliškega prošta iz leta 1774 so v župnijah Metlika, Črnomelj in Semič tedaj sicer obstajali t. i. šolmoštri (*Schullmeister*), vendar niso poučevali, ampak so bili zgolj organisti, cerkovniki in mežnarji (ARS, AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek, šk. 23, lit. F, No. 12, Vol. 1, 30. 3. 1774).

²⁵⁴ Prim. Benedik, *Teološko izobraževanje*, str. 87–89.

še naprej doživljala kot Hrvate in tudi sami se niso čutili »prave« Kranjce, vendar so se vse manj istovetili s Hrvati in stoletje pozneje (1873) se po Trdini niso imeli ne za Hrvate ne za Kranjce.²⁵⁵ Do sprememb je prišlo zelo verjetno najprej pri domačih izobražencih – duhovnikih, na kar bi lahko kazalo dejstvo, da je njihovo identificiranje s Hrvati prenehalo v virih prej kakor označevanje pokrajine kot »Hrvaške« in prej kot dajanje hrvaškega obeležja jeziku in običajem prebivalstva.

Ob povedanem dobimo vtis, da so se Belokranjci nekako od srede 18. stoletja dokaj hitro vrnili v »predhrvaško« stanje, v katerem so živeli od srednjega veka do 17. stoletja: zdaj so bili spet predvsem Metličani in del Kranjske – navzven, v očeh zunanjih opazovalcev, torej Kranjci, za kar so se njihovi izobraženci uradno tudi opredeljevali, navznoter pa so se vezali na pokrajinsko identiteto, ki je izgubljala hrvaški predznak in iskala zase novo ustrezno ime. V tem kontekstu laže razumemo, zakaj so se v 19. stoletju tako močno oprijeli oznake Beli Kranjci: ker je bila razlikovalna od širšega kranjskega imena, ki ga niso sprejemali. Medtem ko kranjsko ime zanje najbrž sploh nikoli ni bilo sprejemljivo, še zlasti ne po migracijskih spremembah na pragu novega veka, ki so jih od drugih Kranjcev oddaljile, so se v dobi narodovega zorenja tem laže prepoznali v slovenskem imenu. Spomnimo še enkrat na Trdino, ki je leta 1873 zapisal: »Belokranjci se zdaj ne imenujejo niti Kranjce niti Hrvate; svoje staro narodno ime so pozabili. Jelo ga je zbudati iz groba šele naše slovensko narodno gibanje poslednjih let.«²⁵⁶ »Hrvaškost« Bele krajine je nazadnje pokopal manjkajoči od štirih mehanizmov, s katerimi se je uspešno sklenil proces kroatizacije Slavoncev kajkavcev: politični dejavnik, tj. politična ločenost od Hrvaško-slavonskega kraljestva in Ogrske. Narodno delo pri Belokranjcih je do 20. stoletja dokončno »sloveniziralo« celotno prebivalstvo razen obeh malih pravoslavnih skupnosti (Bojanci in Marindol), pri čemer je oznaka »hrvatski« za lastni govor preživela ponekod v južnem delu pokrajine še v polpretekli čas (Vinica, Nerajec). Vprašanje, ali se je najdlje obdržala pri tistih, ki so se stoletja prej morda kot prvi poistovetili s Hrvati in hrvaščino, bo najbrž za vselej ostalo neodgovorjeno, potrjeno pa je, da so se prav izobraženci južnega dela Bele krajine, območja Vinice, zadnji prenehali opredeljevati kot Hrvati.

²⁵⁵ Trdina, *Izprehod v Belo Krajino*, str. 142.

²⁵⁶ Prav tam.

»BELI KRAJNCI« MED GORJANCI IN SAVO

V zvezi z Belo krajino se je potrebno vsaj dotakniti skrajnega severovzhodnega roba Dolenjske, stisnjena med Gorjance, Krko in Savo, kjer so po narodopiscu J. Kobetu (1845) sredi 19. stoletja prav tako živeli »beli Krajnci«. Avtor prebivalcev teh krajev sicer ni enačil s Hrvati – te je imel za njihove sosede (»našiga soseda Hrovata«) –, a govorili naj bi »hrovaško narečje«. ²⁵⁷ Na nekaj let mlajšem Kozlerjevem zemljevidu iz leta 1853 je to ozemlje, in sicer od preddverja Kostanjevice na Krki na zahodu do Jesenic ob Savi na vzhodu, temu ustrezno implicitno prepuščeno Hrvatom, enako kot Bela krajina in zgornja dolina Kolpe. Meja med »černimi« in »belimi Krajnci« severno od Gorjancev naj bi bila po Kozlerju cesta Kostanjevica–Krško, tamkajšnji »beli Krajnci«, živeči med Savo in Gorjanci, ki »so se že večjidel počernili«, pa naj bi se imenovali »Mokričani«. ²⁵⁸ Ime se prejkone ni nanašalo na celotno prebivalstvo tega območja ali vsaj ne na vse v enaki meri, ampak (pretežno) na prebivalce njegovega vzhodnega dela, ki je spadal pod deželno sodišče Mokrice. ²⁵⁹

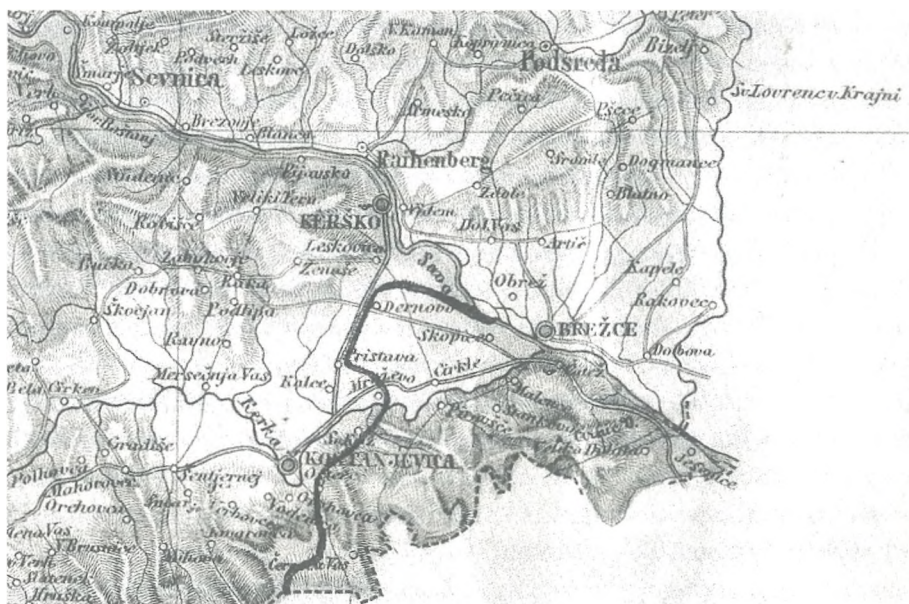
Vsaj za zdaj **nimamo dokazov, da bi se ti »beli Krajnci« kdaj sami šteli za Hrvate, svoj jezik pa imenovali hrvaški**, čeprav je potrjeno, da so se na Krškem polju v prvi polovici 16. stoletja naselili hrvaški begunci pred Turki in je na celotnem obravnavanem območju prisoten močan alohtoni element, na delu Gorjancev pa še v najnovjšem času čakavsko narečje. Za vzhodni del tega pasu je konec 17. in v začetku 19. stoletja dokumentirano tudi hrvaško ime, vendar so ga vsakič uporabili nedomačini.

Če izvzamemo omenjene priseljence iz 16. stoletja, je hrvaško ime prvič izpričano pri Valvasorju (1689). Pri opisu dvorca Čatež ali Dvorice je kranjski polihistor nič manj kot devetkrat uporabil pridevnik oziroma prislov hrvaški in enkrat apelativ Hrvat. Sam dvorec je imenoval »ta mali hrvaški grad« (*Diß kleine Krabatische Schloß*), navedel pisni različici njegovega imena, kot sta ga pisala Kranjec in Hrvat (*der Crabat*), bližnjo vas Čatež je poimenoval »velika hrvaška vas« (*Krabatisches grosses Dorff*), manjši Dragovaničev dvorec v njej pa označil z istim predznakom:

²⁵⁷ Kobe, *Beli Krajnci*, str. 7, 19.

²⁵⁸ Kozler, *Zemljevid slovenske dežele*; isti, *Kratek slovenski zemljopis*, str. XX.; prim. Zajc, *Kje se slovensko neha*, str. 100–101.

²⁵⁹ Zahodna meja deželskega sodišča Mokrice se je začejala na spodnji Krki, njegovo ozemlje je obsegalo pas med Gorjanci in Savo (*Historischer Atlas*, Landgerichtskarte, Bl. 36), večina podložnikov na njegovih tleh pa je spadala pod mokriško gospostvo (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 118, RDA, N 155, No. 42, štiftni register Mokrice 1757).

Slovensko-hrvaška etnična meja sredi Krškega polja po Kozlerjevem Zemljovidu slovenske dežele in pokrajin iz leta 1853

»hrvaški dvorec« (*ein besonderer Crabatischer Hof*). Da hrvaško ime v Valvasorjevem pojmovanju ni bilo povezano zgolj z Dragovanići – od te družine je oba dvorca malo prej kupila kostanjeviška cisterca –, dokazujejo sklepne besede: »Tu je vse že hrvaško, tako kot je tudi prvi del imena te velike vasi hrvaški; izvira namreč iz hrvaške besede *Duor*, ki pomeni dvor, *Duoriz* pa je majhen dvor ...« (*Allhie ist Alles schon Crabatisch; gleichwie auch der Nam dieses grossen Dorffs vordern Theils Crabatisch ist: Denn er stammet her von dem Crabatischem Wort Duor, welches einen Hof bedeutet; wie Duoriz einen kleinen Hof oder Höflein: daß also Duoriz so viel gesagt seyn soll Höflein=Hof*).²⁶⁰

Glede na Valvasorjevo pripisovanje »hrvaškosti« Čatežu sta zanimivi dve dejstvi. Prvič ugotovitev, da ni navedel nič podobnega pri opisu pomembnega gradu Mokrice, ki leži vzhodno od Čateža, tik ob kranjsko-hrvaški meji, in je bil v njegovem času last hrvaškega bana grofa Nikolaja Erdödyja.²⁶¹ A navsezadnje *Slava*

²⁶⁰ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 122.

²⁶¹ Prav tam, str. 377–378.

vojvodine Kranjske prav tako niti z besedo ne omenja Hrvatov in hrvaščine pri opisu Vinice,²⁶² čeprav navaja ta kraj na dveh mestih kot enega ključnih krajev, s katerimi Valvasor opredeljuje življenjski prostor kranjskih Hrvatov.²⁶³ Pomenljivejša je druga ugotovitev, saj relativizira trditev, da je okoli Čateža »vse že hrvaško«. Pri opisu prebivalcev Spodnje Kranjske ali Dolenjske, kamor sodi tudi prostor severno od Gorjancev, je Valvasor ekspliciten, ko pravi, da »so vsi prebivalci pravi naravni Kranjci in tudi vsi dobro govorijo kranjsko«. ²⁶⁴ Očitna je torej razlika s Srednjo Kranjsko, kjer razlikuje štiri »ljudstva«: Kočevarje, Uskoke ali Vlahe, Hrvate in »prave Kranjce«. ²⁶⁵ Upravičeno bi pričakovali, da bo tudi na Dolenjskem poleg Kranjcev omenil Hrvate, če bi se prebivalci pasu med Savo, Gorjanci in Krko sami tako naslavljali in bi v očeh drugih Kranjcev veljali za »kranjske Hrvate«, torej enako kot Belokranjci in Kostelci. Ker pa Valvasor nikjer ne govori niti o hrvaškem lingvonimu v tem prostoru, formulacije pri opisu Čateža, da je tu »vse že hrvaško«, ne gre razumeti povsem enako kot v krajih južno od Gorjancev, za katere navaja tako hrvaški lingvonim kot etnonim.

Iz časa po Valvasorju poznamo sicer nekaj poročil o jezikovni hrvaškosti Čateža in njegove vzhodne sosesčine, a so glede hrvaškega značaja kraja manj eksplicitna od besed kranjskega polihistorja iz 17. stoletja in poznega nastanka. F. A. Breckerfeld, ki se je v svoji topografiji okoli leta 1790 opiral na Valvasorja in pri tem precej omilil njegove trditve o Hrvatih in hrvaščini v Beli krajini, je bil pri opisu dvorca Čatež ali Dvorice izviren in ni navedel sploh ničesar o značilnostih tamkajšnjega prebivalstva. ²⁶⁶ Za župnijo Čatež in njeno hčerinsko jožefinsko župnijo Velika Dolina tik ob hrvaški meji imamo iz nekoliko poznejšega časa dve pomenljivi nevtralni pričevanji o hrvaških potezah lokalnega govora, vendar ne izvirata od domačinov in torej ne potrjujeta, da bi prebivalci sami enačili svoj govor s hrvaščino. Tako je novoimenovani župnik župnije Velika Dolina leta 1801 kot prvi razlog, zakaj ne želi sprejeti službe, navedel težave jezikovne narave. Jezik župljanov naj ne bi bil kranjski, temveč »povsem hrvaški« (*ganz kroatisch*), nerazumljiv in zanj pretežak, da bi se ga pri svojih letih lahko naučil. ²⁶⁷ Večjo težo ima poročilo ljubljanskega

²⁶² Prav tam, str. 639–641.

²⁶³ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 211; *VI*, str. 302.

²⁶⁴ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 174.

²⁶⁵ Prav tam, str. 210.

²⁶⁶ ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 123, Topografija Kranjske I, pag. 211. – Breckerfeldov izvorni opis je v začetku 19. stoletja prevzel tudi Hoff (Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemaelde*, str. 145–147).

²⁶⁷ NŠAL, NŠAL 10, ŠAL/Ž, fasc. 438, Velika Dolina 1787–1870, 1801, 1. 8. 1801.

škofijskega konzistorija, poslano leta 1817 guberniju v Ljubljani. Kandidat za novega župnika naj bi obvladal hrvaški jezik, kar je za župnika v Veliki Dolini nujno (*nöthige kroatische Sprache*), znanje jezika pa naj bi pridobil med petletnim službovanjem v Čatežu.²⁶⁸ Pozornost pritegne tudi podatek iz te župnije, da so nedeljsko in praznično maševanje v podružnični cerkvi na Jesenicah leta 1845 zaupali franciškankom iz Samobora,²⁶⁹ ne da bi se pri tem pojavilo vprašanje glede jezika.

Ob povedanem ne presenečajo navedbe v gradivu »etnografske ankete« iz leta 1838,²⁷⁰ da je ljudska noša v kostanjeviškem okraju v glavni občini Čatež podobna noši na Civilnem Hrvaškem in da tu včasih posnemajo hrvaški ples. Čateška glavna občina je sicer pokrivala vse ozemlje vzhodno od Čateža, stisnjeno med Gorjance, Savo in hrvaško mejo. Iz sosednjega okraja Šrajbarski turn pri Krškem pa so uradniki v odgovoru na anketo poročali, da je noša na ravnini med Krškim, Krško vasjo in Kostanjevico »bolj hrvaška« (*eine mehr kroatische Tracht*), takšna, kakršno je najti tudi v okraju Krupa, torej v Beli krajini.²⁷¹ Anketa je s tem tako rekoč zarisala tisti rob severovzhodne Dolenjske, ki ga je Kobe nekaj let pozneje označil kot naseljitveno območje hrvaško govorečih »belih Krajncev«, Kozler pa ga je od ostalih Dolenjcev ločil z etnično mejo.²⁷²

Toda znotraj tega območja srečujemo precejšnje razlike med vzhodnim in zahodnim delom. Zadnji spada v župniji Cerklje ob Krki in Sv. Križ – Podbočje, ki je v korist kostanjeviške župnije šele v polpretekli dobi izgubila podgorjanske vasi na skrajnem jugozahodu. Za celotni zahodni del ni niti v domoznanski literaturi (razen pri Kobetu in Kozlerju) niti v referenčnih virih iz 18. in 19. stoletja sledov o hrvaščini,²⁷³ le jezik svetokriške župnije je bil leta 1817 po poročanju dekana z Rake »zelo nerazumljiv« novemu mlademu kaplanu z Gorenjske.²⁷⁴ Razliko med vzhodnim in zahodnim delom območja Kobetovih in Kozlerjevih »belih Krajncev« severno od Gorjancev zaznava tudi dialektologija. V zadnjem času sicer celotno območje vključuje v sevniško-krški govor posavskega narečja, ki spada v štajersko narečno skupino, le v vasi vzhodno od Kostanjevice sega vzhodnodolenjski govor.²⁷⁵

²⁶⁸ Prav tam, 1818, 24. 7. 1817.

²⁶⁹ Prav tam, 1845, 8. 6. 1845, 17. 6. 1845.

²⁷⁰ O anketi gl. op. 55.

²⁷¹ SEM, Dokumentacijski oddelek, AR, mapa 79, Prezidialni arhiv, fasc. VI, 1516. – O obsegu glavne občine Čatež gl. *Haupt-Ausweis*, s. p.

²⁷² Gl. op. 257 in 258.

²⁷³ Prim. NŠAL, NŠAL 10, ŠAL/Ž, fasc. 35, Cerklje ob Krki 1789–1919; fasc. 131, Kostanjevica na Krki 1766–1830; fasc. 346, Sv. Križ – Podbočje 1766–1850.

²⁷⁴ Prav tam, fasc. 346, Sv. Križ – Podbočje 1766–1850, 1816–17, 6. 12. 1816.

²⁷⁵ Logar - Rigler, *Karta slovenskih narečij*; prim. *Slovenija. Karta slovenskih narečij*.

Nasprotno je F. Ramovš kostanjeviško območje prišteval še k posavskemu dolenskemu govoru, območje Čateža in Velike Doline pa ločil od njega in ga štel k bizeljsko-obsoletskemu narečju, narečju štajerske narečne skupine.²⁷⁶ Poudaril je tudi, da je Sotla dejansko le narečna, ne jezikovna meja, saj »na eni kot na drugi strani vidimo utripanje enotnega jezikovnega organizma«.²⁷⁷ V govoru Velike Doline, ki meji na hrvaško kajkavsko narečno skupino, je precej zaznaven vpliv hrvaščine, tudi sodobne, še posebej v nižinskih vaseh ob državni meji.²⁷⁸ Na drugem koncu, v zahodnem delu obravnavanega območja, gre opozoriti na alohtono čakavsko narečje na pobočju Gorjancev, in sicer v nekaj vaseh jugovzhodno od Kostanjevice in v dveh vaseh jugovzhodno od Sv. Križa – Podbočja. Na omenjene čakavske drobce je prvi opozoril P. Kozler (1853, 1854) in temu ustrezno pri Kostanjevici tudi začrtal potek slovensko-hrvaške etnične meje.²⁷⁹ Poleg alohtonega prebivalstva sta na narečno podobo krajev severno od Gorjancev končno arealno vplivali še kajkavska soseščina na vzhodu (Samobor z okolico) in štokavska na jugovzhodu (Žumberk).

Še neraziskano vprašanje, kako so se razvijali govori obravnavanega območja »belih Krajncev«, je seveda tesno povezano z vprašanjem izvora tamkajšnjega prebivalstva, ki je v podrobnostih prav tako še odprto. Navzočnost izvorno neslovenskih priimkov, praviloma s pripomo -ič, kaže, da je na celotnem območju od Krškega polja do Velike Doline prišlo do močnega mešanja staroselskega prebivalstva in priseljencev, naseljenih po turških pustošenjih.²⁸⁰ Pritok alohtonega elementa

²⁷⁶ Ramovš, *Historična gramatika*, str. 145.

²⁷⁷ Prav tam, str. 150–155, [205].

²⁷⁸ ZRC SAZU, ISJFR, Dialektološka sekcija, Gradivo za slovenski lingvistični atlas, T308, Velika Dolina: Irena Godec, Govor vasi Velika Dolina. Diplomatska naloga, Ljubljana 1979, str. 1.

²⁷⁹ Kozler, *Zemljovid slovenske dežele*; isti, *Kratek slovenski zemljopis*, str. XX; prim. Zajc, *Kje se slovensko neha*, str. 101. – Po Kozlerju so čakavci, »kteri bolj po hervaško govore«, živeli v vaseh: Avguštine pri Oštrcu, Brezovica v Podbočju, Brezje v Podbočju, Črneča vas, Črešnjevce pri Oštrcu, Gradec in Oštrc (*Kratek slovenski zemljopis*, str. XX). – Čakavske vasi so bile podložne kostanjeviškemu cistercijanskemu samostanu in gospostvu Šrajbarski turn (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 118, RDA, N 155, No. 42, štifni register Mokrice 1757; prav tam, šk. 97, RDA, N 3, No. 9, štifni register samostana Kostanjevica 1756; Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 281, 475). – O čakavskem narečju vasi Oštrc, Črešnjevce pri Oštrcu, Črneča vas, Vrtača in Vrbje gl. Koncilija, Govor Črneče vasi, str. 50–54.

²⁸⁰ Za antropomastiko tega območja gl. zlasti urbarje: Krško 1570 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 81, I/46, lit. G VIII–4), Krško 1575 (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 114, RDA, N 141, No. 29), Krško (z delom Mokric) 1653–1659 (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/25u), Šrajbarski turn in Globelo 1652 (prav tam, II/29u), Krško 1756 (prav tam, II/5u), Šrajbarski turn 1756 (prav tam, II/30u), štifni register Mokrice 1757 (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 118, RDA, N 155, No. 42), štifni register samostana Kostanjevica 1756 (prav tam, šk. 97, RDA, N 3, No. 9).

iz južnih krajev je slabo raziskan za vzhodni del, ki je skoraj v celoti spadal pod mokriško gospostvo. S pustošenji po Krškem polju pa je povezana za zdaj edina **dokumentirana naselitev večje skupine Hrvatov** na slovenskem ozemlju. Zastavni imetnik gospostva Krško Ivan Ungnad je leta 1534 dunajski dvorni komori poročal, da je krško gospostvo skoraj opustelo, zdaj pa ga je spet dodobra naselil, in sicer »s Hrvati in drugimi ljudmi« (mit Krabathen vnd annderen Personen), ki jih je za nekaj let oprostil činža in tlake.²⁸¹ Trubar je tri desetletja pozneje (1562) v naslednjo, že citirano trditev, upravičeno vključil tudi okolico Krškega: »Preprosto ljudstvo zgornjih slovenskih dežel, namreč tisti v Slovenski marki, ki živijo na Metliškem, okoli Novega mesta, Krškega in tam okoli, imajo skoraj značaj in običaje Hrvatov in Srbov, ki so pred Turki in iz Turčije pribežali k njim.«²⁸² O številnosti priseljenega prebivalstva nazorno pričata dva urbarja krškega gospostva iz sedemdesetih let 16. stoletja. Na Krškem polju je bilo po J. Koropcu enajst vasi skoraj povsem »uskoških«.²⁸³ Kako dolgo so priseljenci, pravno izenačeni s podložniki staroselci, obdržali svoj jezik in hrvaško identiteto, je bilo odvisno od več dejavnikov in močno lokalno pogojeno. Za ohranjanje obojega nikakor niso mogle biti ugodne naslednje okoliščine: pomešanost s staroselci, ločenost od rojakov na Hrvaškem in tudi od »Hrvatov« v Beli krajini ter odsotnost hrvaške duhovščine tako v župniji Leskovec in njenem vikariatu, pozneje samostojni župniji Cerklje ob Krki, kakor tudi v župniji Sv. Križ – Podbočje.²⁸⁴

Nekateri potomci priseljencev so se očitno imeli za Hrvate še sto let po naselitvi. Gotovo ni naključje, da je graški študent Martin Račić leta 1620 v univerzitetni matriki označen kot Hrvat iz Krškega (*Croata Gurgfeldensis*).²⁸⁵ Ni dvoma, da je, tudi če se je rodil v mestu, izviral s Krškega polja, kjer je njegov priimek dokumentiran od srede 16. stoletja,²⁸⁶ poleg tega pa je leta 1652 v Račji vasi izpričan Račić,

²⁸¹ ÖStA, AVAFHKA, Innerösterreichische Herrschaftsakten, K 22, G–31, fol. 1–2, 19. 3. 1534. Prim. Adamček, *Agrarni odnosi*, str. 258.

²⁸² Po objavi v: Sakrausky (ur.), *Primus Truber. Deutsche Vorreden*, str. 210; prim. slovenski prevod: Rupel (ur.), *Slovenski protestantski pisci*, str. 124. Gl. tudi op. 126.

²⁸³ Koropec, Krško, str. 52. – Koropec ni vedel za Ungnadovo naselitev Hrvatov niti ni navedel etničnega ali geografskega izvora priseljencev.

²⁸⁴ O duhovnikih gl. zlasti: NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Cerklje ob Krki; šk. 377, Leskovec-Krško; šk. 380, Sv. Križ – Podbočje. – Župnik Hrvat je izpričan le med letoma 1801 in 1808 v Cerkljah (prav tam, šk. 375, Cerklje ob Krki, pola c) in do leta 1630 v Sv. Križu župnik iz senjske škofije (prav tam, šk. 380, Sv. Križ – Podbočje, pola b).

²⁸⁵ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1, M 1620/111.

²⁸⁶ V najstarejšem urbarju gospostva Krško iz leta 1570 najdemo tri Račiče: prvega v Borštu, drugega v Župeči vasi in tretjega na Hrastju, pri vseh treh pa pripis, da so svojo hubo leta 1554 odkupili oziroma prevedli v kupnopravno; četrti Račič je bil mlinar na Krki (ARS, AS 1, Vicedomski

podložnik Šrajbarskega turna, s pomenljivim imenom Rade (!).²⁸⁷ Na hrvaška osebna imena (Ive, Grga, Mate idr.) naletimo precej pogosto še sredi 18. stoletja, in sicer tako na Krškem polju kot med Savo in Gorjanci.²⁸⁸ Študenti z območja Krškega so v univerzitetnih matrikah z izjemo omenjenega Račića vsi opredeljeni kot Kranjci ali brez tovrstne oznake, v matrikah in drugih referenčnih virih pa žal zaman iščemo izobrazence, ki bi se istovetili s Čatežem (župnijo) ali Mokricami (gospodstvom).²⁸⁹

Postavlja se vprašanje, ali obstaja povezava med potomci hrvaških priseljencev in Valvasorjevim poudarjanjem hrvaškega značaja Čateža. Ne zdi se najbolj logično, da bi Valvasor mislil na potomce Hrvatov s Krškega polja, ko je pri opisu Čateža onstran Krke navedel, da je tu »vse že hrvaško«. ²⁹⁰ Prej bi kazalo, da je tamkajšnje razmere povezal oziroma primerjal z razmerami v sosednji Civilni Hrvaški, ki se je začejala na skrajni vzhodni meji čateške župnije, obenem zahodni meji samoborske župnije. Prometna in gospodarska povezanost območja vzhodno od Čateža s Samoborom bi lahko tako odločilno sooblikovala identiteto prebivalcev, da so se počutili bliže kajkavcem kot Dolenjcem. Opora njihovi identiteti bi utegnilo biti mokriško gospodstvo, saj je bilo večidel v rokah hrvaškega oziroma slavonskega plemstva²⁹¹ in je imelo tudi močno hrvaško pisarno.²⁹² Toda vključenost v čateško župnijo, njena inkorporiranost kostanjeviški cisterci, odsotnost hrvaških duhovnikov²⁹³ in pozen prevzem hrvaškega lingvonima pri sosednjih kajkavcih niso mogli delovati spodbudno, da bi se prebivalstvo poistovetilo s Hrvati, kot se je zgodilo južno od Gorjancev. Takšne tendence so morda obstajale in jih bodo razkrili še ne-

---

urad za Kranjsko, šk. 81, I/46, lit. G VIII-4, s. p.). Ungnad je že leta 1534 prosil dvorno komoro, naj mu dovoli podelitev kupnega prava priseljencem, a je bila prošnja zavrnjena, dokler se ne poleže draginja in ne bo sklenjen mir s Turki (ÖStA, AVAFHKA, Innerösterreichische Herrschaftsakten, K 22, G-31, fol. 1-2, 19. 3. 1534).

²⁸⁷ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, II/29u, s. p.

²⁸⁸ Urbar Krško 1756 (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, II/5u), urbar Šrajbarski turn 1756 (prav tam, II/30u), štifni register Mokrice 1757 (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 118, RDA, N 155, No. 42), štifni register samostana Kostanjevica 1756 (prav tam, šk. 97, RDA, N 3, No. 9).

²⁸⁹ *Die Matrikel, I.-VI. Bd.*; Andritsch, *Die Matrikeln, Bd. 1-4*.

²⁹⁰ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 122.

²⁹¹ Od srede 16. do začetka 18. stoletja so tu poleg drugih lastnikov gospodarile rodbine Taht, Gregorijanec in Erdödy (Smole, *Graščine*, str. 299).

²⁹² Na gradu Mokrice je v obdobju med letoma 1599 in 1655 nastalo 24 ohranjenih hrvaških dokumentov v latinici, kar je le malo manj, kot jih poznamo iz celotne Bele krajine od srede 16. do začetka 18. stoletja (Arhiv HAZU, Acta Croatica, popis Acta II).

²⁹³ O duhovnikih gl. zlasti: NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Čatež ob Savi; šk. 382, Velika Dolina.

znani viri, kot tudi ni izključeno, da jih je Valvasor zaznaval in zaradi njih poudaril hrvaškost Čateža. Splošne razmere, ki bi omogočile prevzem hrvaškega lingvonima in etnonima pri avtohtonem prebivalstvu, pa v krajih severno od Gorjancev vsekakor niso bile primerljive z veliko ugodnejšimi v Beli krajini in Kostelu. Manjkala je predvsem ključna opora v duhovnikih, ki bi – najsi bi bili Hrvati po rodu ali le po jezikovno-kulturni usmerjenosti – ohranjali hrvaško ime pri priseljencih in ga širili med celotno prebivalstvo. Tukajšnji duhovniki niti niso izvirali iz teh krajev, ampak praviloma iz drugih delov Kranjske, nekateri med njimi sicer tudi iz Bele krajine. Najverjetneje gre prav zadnjim pripisati širjenje spoznanja o sorodnosti prebivalcev z Belokranjci in končno poimenovanja Beli Kranjci na prebivalce severno od Gorjancev. J. Kobe, ki je ime »beli Krajnci«, kolikor je znano, leta 1845 prvi zapisal, je bil doma iz Poljanske doline ob Kolpi in je tedaj kaplanoval v Sv. Križu.²⁹⁴ Med »belimi Krajnci« ob spodnji Savi in onimi onstran Gorjancev pa v resnici ni bilo naravne povezanosti, niti geografske niti jezikovne oziroma narečne.

²⁹⁴ Jurij Kobe (1807–1858) je bil kaplan v Sv. Križu od leta 1834 do 1848 (NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 380, Sv. Križ – Podbočje, pola h).

KOSTEL

Pojav hrvaškega lingvonima in etnonima v Kostelu ima **enake glavne poteze kot v Beli krajini, pa vendar tudi lastne specifičnosti**, zaradi katerih ga obravnavamo posebej. Kostel niti ni naravni podaljšek Bele krajine, saj je od nje ločen geografsko, poleg tega pa se je med njiju vgnездil še jugovzhodni rob kočevskega nemškega jezikovnega otoka. Tudi zgodovina obeh obkolpskih pokrajin se je močno razlikovala. Kranjska deželna meja se je namreč pri Kostelu ustalila na Kolpi znatno prej kot pri belokranjskem prostoru²⁹⁵ in Kostel je poleg tega že v srednjem veku mejil neposredno na politično Hrvaško.²⁹⁶ Ta se je Bele krajine nasprotno zgolj dotikala na njenem skrajnem jugozahodnem robu, sicer pa je čezkolpski prostor belokranjske sosesčine sodil v srednjeveško Slavonijo, enako kot do preloma med 12. in 13. stoletjem tudi sama Bela krajina. Tako so bili Kostelci med prebivalci obravnavanih štirih pokrajin prvi v fizičnem stiku s pravimi Hrvati, tistimi onstran Kolpe, ki so živeli v politični Hrvaški in so se ne glede na jezikovne značilnosti najbrž že zgodaj sami naslavljali kot Hrvati, svoj jezik pa imenovali hrvaški.

Postavlja se vprašanje, koliko je stoletna neposredna sosesčina vplivala na identiteto Kostelcev že pred letom 1526, preden se je politična Hrvaška znašla v skupnem dinastičnem okviru s Kranjsko. Kostelci, ki jih je od drugih Kranjcev ločil kočevski naselitveni otok, so namreč po nemški kolonizaciji Kočevske v 14. stoletju

²⁹⁵ Prim. Hauptmann, *Nastanek in razvoj*, str. 49 sl.

²⁹⁶ Budak, *Hrvatska i Slavonija*, s. p., zemljevid Hrvatske zemlje i obrambeni sustav u doba Marije Korvina (oko 1480.).

postali nekakšen žep med Kočevsko in Kolpo, stisnjeni med nemško govoreče Kočevarje in jezikovno sorodno prebivalstvo sosednjega čezkolpskega hrvaškega prostora. Sklepati je mogoče, da jim je predvsem politična meja na Kolpi preprečevala identifikacijo s sosedi na Hrvaškem, s katerimi so – najbrž že tedaj, vsekakor pa pozneje, po obsežnih migracijah – tako rekoč delili skupno narečje.²⁹⁷ Kostelsko narečje, ki sega na zahodu vse do Babnega Polja,²⁹⁸ danes precej neopazno prehaja v hrvaško goransko narečje, tako da je govor na levem bregu Kolpe praviloma enak sosednjemu govoru v Gorskem kotarju.²⁹⁹

Tako gotovo ni naključje, da je hrvaški etnonim izpričan v Kostelu že konec 16. stoletja, skoraj pol stoletja prej kot v Beli krajini (1643). Ob prvi pojavitvi leta 1598 ga lahko razumemo tudi kot lingvonim; omenjen je namreč kot razlikovalna oznaka Kostelcev od sosednjih Kočevarjev. Kot bomo videli, je nadaljevanje kostelske hrvaške zgodbe potekalo zelo podobno kot v Beli krajini, le da je glede na majhnost pokrajine slabše dokumentirano. Valvasor tudi Kostel skupaj z Belo krajino prišteva k »Hrvaški«, jezik in nošo Kostelcev pa označuje kot hrvaška. V prvi polovici 18. stoletja najdemo potrditev hrvaške identitete pri kostelskih intelektualcih, nakar hrvaško ime peša in ugasne približno sočasno kot pri Belokranjcih.

Vprašanja hrvaškosti Kostelcev kljub vsemu ni odpiral nihče, čeprav je preteklost Kostela dobro raziskana³⁰⁰ in ni mogoče trditi, da bi o rabi lingvonima hrvaški in etnonima Hrvat na tem koščku Kranjske vedeli doslej veliko manj kot za Belo krajino. Celo nasprotno, saj smo vseskozi poznali Valvasorjeve opise,³⁰¹ lapidarni podatek iz leta 1598, da živijo v kostelski župniji Hrvati, pa je znan že od leta 1892, ko ga je, sicer brez komentarja ali razlage, objavil A. Koblar.³⁰²

Za izhodišče si oglejmo, v kakšnem kontekstu je nastala prva omemba Kostelcev kot Hrvatov in katera vprašanja se ob tem odpirajo. Ribniški župnik in arhidiakon Andrej Šteker je leta 1598 poročal patriarhu v Videm o svoji vizitaciji župnij, ki so bile pod patronatom deželnega kneza nadvojvode Ferdinanda. Nekatere je označil tudi po jeziku župljanov: kot kočevarski župniji Kočevje (*in illis Gotscheuensiter loquuntur*) in Mozelj (*illa est Gotscheuensis*), kot nekočevarski pa obkolpski župniji

²⁹⁷ O jezikovnem razvoju v Gorskem kotarju v srednjem veku in po migracijah, katerih sestavni del je bilo močno priseljevanje Slovencev, gl. zlasti Lončarić, Hrvatsko-slovenski jezični odnosi, str. 263.

²⁹⁸ Logar - Rigler, *Karta slovenskih narečij*; prim. *Slovenija. Karta slovenskih narečij*. – O značilnostih kostelskega narečja gl. Ramovš, *Historična gramatika*, str. 142–144.

²⁹⁹ Lončarić, Hrvatsko-slovenski jezični odnosi, str. 262–264.

³⁰⁰ Prim. zlasti Južnič, *Zgodovina Kostela*; Žagar-Jagrov, *Kostel*.

³⁰¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 147, 215, 217.

³⁰² Koblar, *Drobtinice*, str. 44.

Poljane (*non est Gotsheuiensis*) in Kostel, pri kateri je posebej poudaril, da leži na turški meji (*in finibus Turcarum*) in da v njej živijo Hrvati (!) (*non est Gotsheuiorum, sed Croatarum*). Čeprav je v nadaljevanju govoril o Hrvatih, živečih takoj onstran Kolpe, in o njihovi cerkveni navezanosti na Kostel, se omenjena navedba *Croatarum* – kot nasprotje *Gotsheuiorum* – nanaša na prebivalstvo Kostela na kranjski strani Kolpe, ki ga je vizitator torej prav tako imel za hrvaško.³⁰³ Njegova trditev o Kostelcih kot Hrvatih je zagotovo temeljila na izjavah župljanov in župnika Jerneja Fabra (Kovača), in ne zgolj na vizitatorjevi osebni presoji. Slednje posredno potrjuje že primerjava s sosednjo poljansko župnijo na skrajnem jugozahodnem robu Bele krajine. O tej župniji je namreč Šteker zapisal le, da ni kočevarska, ne pa tudi, kdo tam živi oziroma kateri jezik govorijo Poljanci. Ti se – kot gre razumeti – tedaj še niso, drugače kakor pozneje, istovetili s Hrvati ali vsaj ne v tolikšni meri kot Kostelci.

Omemba Hrvatov v Koblarjevem zelo kratkem povzetku Štekerjevega vizitacijskega poročila³⁰⁴ je žal iztrgana iz konteksta in je zato pozneje doživela tudi nerodne interpretacije. F. Pokorn jo je pomensko spremenil z dodanim členkom *že* in s sklicevanjem na priseljene Uskoke: »Trdi dalje [župnik Faber], da prebivajo že Hrvati v župniji (Uskoki že od l. 1531).«³⁰⁵ Prihod uskoških naseljencev v 16. stoletju, po ugotovitvah S. Južniča večinoma hrvaških katolikov,³⁰⁶ je v Kostelu sicer povzročil precejšnje etnične spremembe, ni pa bil edini in najverjetneje tudi ne poglavitni razlog za identificiranje Kostelcev s Hrvati.

Glede na znana dejstva o občutnih demografskih premikih zaradi turških prodiranj se najprej seveda zastavlja vprašanje, ali bi hrvaški priseljenci v 16. stoletju lahko postali večinsko prebivalstvo Kostela, kar bi na široko odprlo vrata uveljavitvi hrvaškega etnonima in lingvonima. Neposredni prenos hrvaškega imena na novo naseljitveno območje je vsekakor mogoč, drugače kot pri priseljencih v Beli krajini, ki so bili etnično, jezikovno in konfesionalno zelo heterogeni. Toda po Južničevih ugotovitvah – na podlagi kostelskih priimkov, izpričanih v obdobju med koncem

³⁰³ AAU, ACAU, busta 774, A parte imperii, Carniola Inferiore, Arcidiaconato di Reiffniz 1498–1750, fol. 74–76’.

³⁰⁴ A. Koblar (Drobtinice, str. 44) je vsebino dokumenta povzel precej površno, pri čemer je napačno celo ime prosila: »L. 1598 župnik Jernej Faber (Kovač) prosi, da bi smel blagosloviti cerkvico sv. Petra, na novo sezidano na oni strani Kulpe, in zraven nje pokopališče, ki bi se rabilo ob času povodni. Trdi dalje, da v fari stanujejo Hrvatje.«

³⁰⁵ NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Fara pri Kočevju, pola B. – S. Južnič je Pokornovo interpretacijo pretvoril v »poročilo o Kostelu in uskoki«, prošnjo za posvetitev pokopališča onstran Kolpe pa povezal z Valvasorjevo trditvijo, »da so bili Uskoki precej neredni pri pokopavanju svojih rajnih« (Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 22).

³⁰⁶ Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 102.

15. in začetkom 18. stoletja –, »novi uskoški element ni presegal polovice kostelskega prebivalstva«. Priseljevanje je potekalo v več valovih in mogoče je domnevati, da so novi prebivalci prihajali tudi iz različnih smeri.³⁰⁷ Ne nazadnje se je pri Kostelcih ohranila prvotna narečna osnova, saj kostelsko narečje komaj zaznavno prehaja v goransko narečje onstran Kolpe, ki ga jezikoslovci prištevajo v kajkavsko narečno skupino hrvaškega jezika.³⁰⁸

Za razumevanje »hrvaškosti« Kostelcev konec 16. stoletja je poleg ugotovitev o migracijah dragoceno nadaljevanje Štekerjevega vizitacijskega poročila iz leta 1598, v katerem so opisane razmere na drugem bregu Kolpe in ki ga je Koblar vsebinsko močno okrnil. Šteker je namreč slišal, da so čezkolpski kraji nekoč spadali pod senjsko škofijo, nato pa so zaradi Turkov [martolozov], ki so prišli vse do Kolpe, ostali brez dušnega pastirja. V zadregi, na koga naj se obrnejo, so se pred mnogo leti zaradi bližine podredili kostelski župniji in tako pokopavajo v Kostelu tudi svoje mrtve. Ker pa reka pogosto tako močno naraste, da pogrebci ne morejo čeznjo, so si Hrvati (*Croatae*) na drugi strani, nedaleč od Kostela, zgradili cerkvico s pokopališčem, ki jo želijo posvetiti sv. Petru. Arhidiakon Šteker je o tem enkrat že pisal patriarhu, zdaj pa ga prosi, da bi smel cerkvico posvetiti.³⁰⁹

Na dlani je torej, da so Kostelci in bližnji Hrvati onstran Kolpe postali v 16. stoletju začasno župljani iste, kostelske župnije. Kostel se je s tem znašel v zelo specifičnem cerkvenoupravnem položaju. Njegova župnija je po sili razmer, čeravno neformalno, vključevala mejni ozemlji v dveh deželah, Kranjski in Hrvaški, ter v dveh škofijah, oglejski in senjski. Še več, leta 1601, tri leta po omenjeni Štekerjevi vizitaciji, sporoča novi ribniški župnik in arhidiakon Luka Knafelj naslednji ne pomembni podatek. Ob omenjenem župniku Fabru, ki naj bi bil luteran, je v Kostelu deloval njegov pobožni pomočnik Ivan Španić, doma iz Ilirika (*Joannes Spanitsh Illyricus*),³¹⁰ skratka hrvaški duhovnik in bržkone glagoljaš.

Čezkolpsko prebivalstvo, ki je samo sebe imelo za Hrvate, se najverjetneje ni nikjer drugje vzdolž reke tako neposredno zlilo s prebivalci na kranjski strani Kolpe kot prav v Kostelu. Zelo veliko sta k temu pripomogli sorodni narečji, za

³⁰⁷ Prav tam.

³⁰⁸ Lončarić, Hrvatsko-slovenski jezični odnosi, str. 262–264.

³⁰⁹ AAU, ACAU, busta 774, A parte imperii, Carniola Inferiore, Arcidiaconato di Reiffniz 1498–1750, fol. 74–74'. – Cerkvica sv. Petra je vsekakor cerkev sv. Petra in Pavla v vasi Kocijani, od začetka 19. stoletja župnijska cerkev župnije Podstene (prim. Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 19; Kremenčić, Kapelice i križevi, str. 174).

³¹⁰ AAU, ACAU, busta 774, A parte imperii, Carniola Inferiore, Arcidiaconato di Reiffniz 1498–1750, fol. 132'. – Kratko o tem tudi Koblar, Drobotinice, str. 44.

kateri sicer ne vemo natanko, v kolikšni meri sta se izoblikovali šele kot produkt poznejšega sobivanja in mešanja prebivalstva. Glede na geografsko odrezanost Kostelcev od drugih Kranjcev, od katerih jih je ločeval kočevski jezikovni otok, ter glede na fizično in jezikovno bližino s Hrvati je tem razumljiveje, da so se poistovetili s slednjimi in od njih prevzeli tudi lingvonim in etnonim.

Pri tem je lahko imelo določeno vlogo hrvaško plemstvo, čeprav v ključnem obdobju 16. in 17. stoletja, drugače kot v Beli krajini, tu ni bilo zemljiški gospod. V dvajsetih letih 16. stoletja, ko je Hrvaška prišla pod Habsburžane, so si kot zastavni imetniki habsburškega deželnoknežjega gospostva Kostel sicer naglo sledile tri hrvaške rodbine – Frankopani, Zrinski in Tadjolovići –, toda že od tridesetih let je bilo gospostvo v zastavi Langenmantlov, poznejših baronov, ki so ga leta 1620 tudi kupili in obdržali skoraj do konca 17. stoletja.³¹¹ Ne gre pa prezreti pomenljivega dejstva, da je čežkolpska soseščina, Gorski kotar, pripadala dvema zelo pomembnima hrvaškima rodbinama, vplivnima nosilcema hrvaške nadpokrajinske ideje: do leta 1577 Frankopanom in nato slabo stoletje Zrinskim, tja do njihovega padca in razlastitve leta 1670.³¹² In končno so izšli iz hrvaškega prostora tudi baroni Androcha, ki so postali lastniki Kostela leta 1694 in ga obdržali vse do tridesetih let 19. stoletja.³¹³

Vsekakor so imeli pri oblikovanju identitete prebivalstva tudi tukaj večjo vlogo duhovniki kakor plemstvo. Drugače kot za Belo krajino lahko za Kostel z gotovostjo trdimo, da tu delujoči duhovniki niso v tolikšni meri izviralci iz domačega prebivalstva, zdi pa se, da je na Kostelskem službovalo več hrvaških duhovnikov kot v belokranjskih župnijah. V tukajšnji edini župniji, kostelski, vključeni v ribniški arhidiaconat in pod deželnoknežjim patronatom – tega so si prilaščali tudi lastniki gospostva Kostel, sicer odvetniki župnije –,³¹⁴ so duhovniki domačini izpričani šele v 18. stoletju, a je treba upoštevati slabšo dokumentiranost zgodnejših obdobj. V tem stoletju so iz Kostela potrjeno izviralci štirje: dva župnika in dva kaplana.³¹⁵ Od hrvaških duhovnikov srečamo do konca 18. stoletja poleg omenjenega duhovnega

³¹¹ Smole, *Graščine*, str. 235; Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 65.

³¹² Kruhek, *Od doseljenja Hrvata*, str. 48–56; prim. Budak, *Hrvatska i Slavonija*, s. p., zemljevid Vlastelinstva u Hrvatskoj i Slavoniji (druga polovica XVI. st.).

³¹³ Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 189–192.

³¹⁴ Höfler, *Gradiivo*, str. 136, 175–176.

³¹⁵ NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Fara pri Kočevju, pole A–F; Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 179. – Župnika domačina sta bila Pavel Franc Klapše (župnik 1720–1731), ki ga Pokorn pomotoma imenuje Franc Karel, ter dolgoletni dušni pastir Lovro Rački (v letih 1771–1815). Klapše (1688–1772), zadnjih 40 let župnik v Tomaju, je sicer znan kot slovenski nabožni pisatelj (Lukman, Klapše Pavel Franc, str. 458).

pomočnika Španića iz Ilirika (1601) še tri druge, od tega dva glagoljaša,³¹⁶ ter več duhovnikov iz sosednjih hrvaških župnij, ki so v Kostelu občasno priskočili na pomoč.³¹⁷ Posebej gre opozoriti na kostelskega kaplana Grgurja Knežića, glagoljaša,³¹⁸ ki je leta 1719 začel voditi krstno matično knjigo v »domačem jeziku« namesto v latinščini.³¹⁹ To njegovo dejanje vsekakor kaže na zgledovanje po utečenem hrvaškem pismenstvu, ki je, kot smo videli, vplivalo na pisno izražanje v lastnem idiomu tudi pri Belokranjcih. Prav Knežićevi zapis svetne narave v hrvaščini iz leta 1732 je za zdaj v Kostelu tudi edino pričevanje o nastajanju hrvaške pisane besede za domače okolje,³²⁰ medtem ko celo stoletje starejše hrvaško pisno potrdilo kostelskega gosposčinskega upravitelja (1630) zadeva njegove pravne posle na Hrvaškem.³²¹

Kostel in Belo krajino poleg tega povezujejo ugotovitve o krajih šolanja domačinov, ki so postali duhovniki. Glede na dolgotrajno odsotnost enih in drugih v ordinarcijskih zapisnikih domače škofije – oglejskega patriarhata lahko sklepamo, da so bili posvečeni na Hrvaškem in da so se tam tudi šolali. Pričevanja o šolanju so pozna,

³¹⁶ Potrjeno sta bila glagoljaša Gašper Herandt (župnijski vikar v letih 1679–1681) in Grgur Knežić (kaplan vsaj od 1707 in še leta 1732), tretji Hrvat pa Nikolaj Andrej Benaglia (župnik v letih 1759–1768), doma iz bližnjega Čabra v senjski škofiji. NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Fara pri Kočevju, pole A–F; o Knežiću natančneje Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 237–238.

³¹⁷ NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Fara pri Kočevju, pola F.

³¹⁸ Kranjski deželni vicedom leta 1721 omenja Knežića brez imena, zgolj kot »ein Illirischer Priester«, ki ne zna latinsko in mašuje »in Illirischer Sprach« (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 6, 1/4, lit. C XVI–2/3, pag. 940, 941, s. d., po 8. 5. 1721). Lastnik kostelskega gospostva Franc Adam baron Androcha ga v pismu kranjskemu vicedomu leta 1732, prav tako brez navedbe imena, imenuje »disen Crabatischen Idiota« in »disen Crabaten« (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 5, 1/4, lit. C XIII–2/10, pag. 499, 22. 11. 1732). Prim. Smole, *Vicedomski urad*, str. 119, 129; Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 237.

³¹⁹ V prvi ohranjeni kostelski krstni matici za obdobje 1702–1719 je v domačem jeziku zadnjih štirinajst vpisov krstov, od 17. oktobra do 29. decembra 1719 (izvirnik krstne matice hrani župnijski urad Fara pri Kočevju, digitalne posnetke pa Nadškofijski arhiv Ljubljana). Ker so naslednje krstne knjige vse do leta 1766 izgubljene, ne vemo, kdaj so se kostelski duhovniki vrnili k latinščini. Avtor omenjenih zapisov se je podpisoval različno, kot Gregor in kot Grgur (*Gergur*). O jeziku Knežićevih zapisov govori S. Južnič kot o »domačem jeziku« (Južnič, *Kostelska prisega*, str. 175), a pozneje pravi, da je jezik »očitno hrvaški s kostelskimi primesmi ob imenovanju krajev in ljudi« (Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 237). Dejansko se je Knežić trudil približati svoj idiom kostelščini, saj je, denimo, pisal *botri*.

³²⁰ Poleg Knežićevega poročila iz leta 1732, ki govori o žitnih zalogah in ima vsaj v besedju več slovenskih oziroma lokalnih potez, je ohranjeno tudi njemu namenjeno nedatirano hrvaško pismo (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 5, 1/4, lit. C XIII–2/3, pag. 467–468, s. d.; 2/9, pag. 495–496, 18. 11. 1732; prim. Smole, *Vicedomski urad*, str. 117, 118; prim. Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 237, 238).

³²¹ Arhiv HAZU, Acta Croatica, DC VII–103, 8. 11. 1630.

vsa šele iz 18. stoletja. Naša predvidevanja v celoti potrjuje šematizem ljubljanske nadškofije iz leta 1788. Na tleh nadškofije, ki je malo prej znatno povečala obseg, je tedaj delovalo šest duhovnikov iz Kostela, starih med 40 in 66 let, od tega dva v kostelski župniji, in sicer njen župnik in kaplan. Razen enega, ki je študiral v Gradcu in na Dunaju, so se vsi šolali v Zagrebu (dva v celoti in trije deloma), eden od njih pa najprej tudi v Varaždinu. Poleg tega ne gre prezreti, da sta bila tako kostelski župnik kot kaplan posvečena na mizni naslov hrvaške plemiške rodbine.³²² Enega Kostelca najdemo tudi v Barletovi zbirki slovenskih duhovnikov, delujočih v zagrebški škofiji; najprej se je šolal v Požegi in nazadnje v Zagrebu ter tam leta 1760 prejel mašniško posvečenje.³²³

Kostelci se torej vsaj še v sedemdesetih letih 18. stoletja kažejo kot močno navezani na zagrebški kajkavski kulturno-jezikovni krog, pri čemer lahko sklepamo, da je bil Zagreb njihovo prevladujoče izobraževalno središče tudi pozneje, sicer pa vsaj že od prve polovice 17. stoletja dalje. Podatkov o tem nimamo, a je pomenljivo, da je med letoma 1776 in 1850 izpričanih na zagrebški gimnaziji in filozofskih tečajih akademije kar deset slušateljev iz poznejšega političnega okraja Kočevje, od tega devet pred letom 1828, kar ta okraj po zastopanosti uvršča precej visoko.³²⁴ Predvidevati je mogoče, da so bili med njimi tudi Kostelci, če niso sploh prevladovali. Nasprotno pa v treh stoletjih med letoma 1600 in 1900 ne srečamo nikogar iz Kostela na ljubljanski jezuitski gimnaziji, kar je kljub pomanjkljivim navedbam o krajevnem izvoru tamkajšnjih študentov vendarle več kot pomenljivo. Tudi na novomeški frančiškanski gimnaziji sta prvih sto let njenega obstoja (1746–1845) izpričana vsega dva kostelska absolventa, prvi leta 1800 in drugi 1840.³²⁵

Vrnimo se k pričevanjem o hrvaškem lingvonimu in etnonimu. Drugače kot za Belo krajino nimamo poročil o tem, kako je prebivalstvo Kostela imenovalo samo sebe in svoj jezik v 16. stoletju, preden jih viri naslavljajo s Hrvati. O tedanjih jezikovnih razmerah in identiteti Kostelcev ne pove nič novega podatek, da se v urbarju kostelskega gospostva iz leta 1570 omenjajo podložniki s Kočevskega in Hrvaškega (*vom Gotscheuerischen oder Crabbatischen*),³²⁶ saj gre zgolj za geografski, ne za etnični

³²² Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 92, 174, 179, 186, 224.

³²³ Barle, *Slovenski duhovniki*, str. 125. – Gre za Andreja Mihelčiča, ki se je po Barletu rodil leta 1733; letnica rojstva zaradi uničene krstne matice ni preverljiva. Ob mašniškem posvečenju v Zagrebu je naveden brez krajevnega izvora (NAZ, *Protocola Varia – Zapisnici različni*, knj. Protokoli Br. 9b, *Varia* (knjiga ređenika 1752–1830), pag. 60).

³²⁴ Lisac, *Slovinci zagrebški dijaki* (1965), str. 251; isti, *Slovinci zagrebški dijaki* (1974), str. 173; prim. op. 221.

³²⁵ Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 49–572; Dodič, *Absolventi*, str. 397–417.

³²⁶ ARS, AS I, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 83, I/48, lit. G XVI–3, urbar gospostva Kostel 1570, s. p., Khasstzeninß.

ni ali jezikovni opredelitvi. Samopercepcija Kostelcev kot Hrvatov in politična Hrvaška onstran Kolpe, kjer so za razliko od njih živeli »pravi« Hrvati, sta bili seveda veskozi dve ločeni stvari, kot smo videli že pri obravnavi Belokranjcev.

Tako kot za Belo krajino je poglavitni narativni vir o hrvaškosti Kostelcev Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske* (1689). Kostel je peti in edini nebelokranjski kraj oziroma območje, ki ga je Valvasor enkrat prav tako prištel k »Hrvaški« tostran Kolpe, in sicer takrat, ko je pri opisu gradu in gospostva Pobrežje zapisal: »Pobrežje, Vinica, Kostel [!], Črnomelj, Metlika in sploh vsi kraji povsod tod okoli, kot jih kaže risba Kolpe, imajo hrvaški jezik, nošo, običaje in navade, zato imajo tudi ime Hrvaška skupno s pravo, dejansko Hrvaško, na katero mejijo deloma neposredno, deloma pa jih od nje ločuje Kolpa.«³²⁷ Valvasor glede hrvaškega značaja Kostelcev ne dopušča dvoma. Pri obravnavi kostelskega gradu in trga se namreč eden od podnaslovov glasi: »Tukajšnji hrvaški jezik in noša« (*Krabatische Sprach und Tracht allhie*), še povednejša pa je sicer kratka vsebina zadevajočega odstavka: »Ker se takoj onstran Kolpe začenja prava Hrvaška, sta v teh krajih že v navadi hrvaška noša in jezik« (*Weil gleich jenseit des Kulp=Stroms das rechte Croatien anhebt, geht diser Orten die Krabatische Tracht und Sprache schon im Schwange*).³²⁸

Valvasorju pritrjuje nekoliko mlajši »nevtralni« vir, katerega teža je tem večja, ker gre za pričevanje Kostelcev samih. Leta 1721 so starejši župljani pred komisijo kranjskega vicedoma povedali, da ni kostelska župnija, odkar pomnijo, nikoli imela »cesarskega« župnika, kot prvi razlog za to pa so navedli, da sta tukajšnja noša in jezik hrvaška (*ist daselbsten die tracht vnd sprache kroatisch*).³²⁹ Kranjski deželni vicedom je tedaj ustoličil domačina Pavla Franca Klapšeta, rojenega nedaleč od Kostela, o katerem je prejšnje leto poročal cesarju, da je »popolnoma večš tamkajšnjega jezika, ki je napol kranjski in napol hrvaški« (*derselbstigen Landsprache die halb Crainerisch vnd halb Croatisch gar voll khundig*).³³⁰

»Nevtralni« viri enako kot pri Beli krajini pričajo tudi o tem, da so se izobraženi Kostelci šteli za Hrvate, čeravno ne vsi. Tovrstna pričevanja so sicer precej manj številna in mlajšega nastanka, a ne smemo pozabiti, da je dal mali Kostel seveda znatno manj izobražencev kot Bela krajina. V univerzitetnih matrikah, drugih šolskih evidencah in škofijskih ordinacijskih zapisnikih je Kostelcev tako rekoč le za vzorec, pri čemer se kateri bržčas skriva še med Kranjci, Kočevci ali Hrvati, na-

³²⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 147.

³²⁸ Prav tam, str. 215, 217.

³²⁹ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 6, I/4, lit. C XVI–2/3, pag. 940, s. d., po 8. 5. 1721; prim. Smole, *Vicedomski urad*, str. 128.

³³⁰ Prav tam, šk. 5, I/4, lit. C XIII–1/9, pag. 53, 20. 2. 1720.

Kolpa in kraji ob njej na Valvasorjevem bakrorezu iz leta 1689 (Valvasor, *Die Ehre III*, med str. 304 in 305)

vedenimi brez kraja izvora. Pri osebah, opredeljenih po Kostelu, tako vse do dvajsetih let 18. stoletja naletimo zgolj na dve širši, nadkrajevni identitetni oznaki, ki se vrhu tega obe nanašata na isto osebo, Matijo Fabra (Kovača), sina kostelskega župnika Jerneja, čigar izvora ne poznamo.³³¹ Leta 1609 je Matija ob prejemu subdiakonata v oglejskih ordinacijskih zapisnikih označen kot Kranjec (*ex pago Castel Carniolus*),³³² ob njegovem diakonskem posvečenju isto leto v Gornjem Gradu pa je Kostel postavljen na Kočevsko (*ex Castel Hozheuiæ*).³³³ Fabrov starejši rojak Anton

³³¹ O sorodstvenem razmerju med Jernejem in Matijo Fabrom piše F. Pokorn (NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Fara pri Kočevju, pola B). Ribniški arhidiakon Luka Knafelj leta 1601 poroča, da živi Jernej Faber v konkubinatu in ima dva otroka (AAU, ACAU, busta 774, A parte imperii, Carniola Inferiore, Arcidiaconato di Reiffniz 1498–1750, fol. 132').

³³² AAU, ACAU, busta 630, Ordinazioni sacre 1600–1665, fol. 7'.

³³³ NŠAL, ŠAL/Škofjski Protokoli, fasc. 1, 1577–1611, pag. 269. – Ob mašniškem posvečenju leta

Štefanič se leta 1592, ko so ga v Vidmu posvetili v duhovnika, imenuje samo po Kostelu (*de Costel*),³³⁴ enako kot tudi leta 1607 Faber in njegov soimenjak Janez (najbrž mlajši brat) v graški univerzitetni matriki (*a Costel*).³³⁵ Poleg tega sta oba Fabra vse do leta 1780 sploh edina Kostelca, kot takšna izpričana v univerzitetnih matrikah. Potrditev o istovetenju kostelskih izobražencev s Hrvati najdemo tudi zato šele v prvi polovici 18. stoletja, potem ko se Kostelci po dolgi prekinitvi spet pojavijo v oglejskih ordinacijskih zapisnikih v Vidmu. Od treh sta se dva identificirala s Hrvati oziroma Hrvaško, medtem ko je tretji opredeljen kot Kranjec.³³⁶ Prvi, Jernej Gregorič, je leta 1722 označen kot *Castelliensis in Croatia*.³³⁷ Zelo zanimivo variantnost srečamo pri drugem, Matiji Kajfežu: leta 1734 so ga ob izpraševanju za subdiakona vpisali kot Kostelca s hrvaške meje (*Costelensis in confinibus Croatiae*), naslednje leto ob aprobaciji za subdiakona in diakona je označen kot Kostelec in Hrvat (*Costelensis, Croatus*), nato pa so ga pri subdiakonskem posvečenju povezali s Hrvaško (*ex Croatia*).³³⁸ Oba primera umestitve Kostela na Hrvaško potrjujeja Valvasorjevo geografsko opredelitev »kranjske Hrvaške«, ki je po njegovem obsegala poleg Bele krajine tudi Kostel. Zadnji iz trojice kostelskih klerikov, izpričanih v prvi polovici 18. stoletja v Vidmu, je leta 1735 označen kot Kranjec (*Carniolus, Costelensis*).³³⁹ Čeravno je tovrstnih pričevanj tudi pozneje malo, opazimo pri izobraženih Kostelcih, tako kot pri Belokranjcih, pešanje hrvaške samoidentifikacije.

1610 v Ljubljani je Faber naveden brez krajevnega izvora, zgolj kot 25-letnik iz oglejske škofije (prav tam, pag. 303). Prim. NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 383, Franc Pokorn, Ordinacijski zapisnik 1577–1824, s. p.

³³⁴ AAU, ACAU, busta 629, Ordinanze sacre 1547–1599, fol. 28'.

³³⁵ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1, M 1607/18, M 1607/98.

³³⁶ Vsi trije priimki – Gregorič, Kajfež in Marinič – so tipični za Kostel (Župnijski urad Fara pri Kočevju, krstna matična knjiga 1702–1719, digitalni posnetki v NŠAL) in jih ne srečamo na širšem območju istoimenskega kraja Kostela pri Pregradi v Hrvaškem Zagorju (prim. Putanec - Šimunović (ur.), *Leksik prezimena*, str. 202, 275, 397–398).

³³⁷ AAU, ACAU, busta 772, A parte imperii, Ordinanze, collazioni, facultà, concessioni etc., s. p. – Gregorič se je moral roditi pred letom 1702, ko se začenja prva ohranjena kostelska krstna matica (gl. prejšnjo opombo).

³³⁸ AAU, ACAU, busta 637, Ordinanze sacre 1721–1734, s. p., december 1734; busta 638, Ordinanze sacre 1735–1745, s. p., 20. 2. 1735, 19. 6. 1735. – Matija Kajfež iz Potoka je bil krščen 26. februarja 1710 (Župnijski urad Fara pri Kočevju, krstna matična knjiga 1702–1719, digitalni posnetki v NŠAL). – Kot kaže, ni izviral iz Kostela Jakob Kajfež, čigar izvor je leta 1734 ob sočasni aprobaciji z Matijo naveden kot *in confinibus Croatiae*, v kostelski krstni matici pa njegovega krsta ni najti; glede na priimek je moral biti doma iz Bele krajine.

³³⁹ AAU, ACAU, busta 638, Ordinanze sacre 1735–1745, s. p. – Pavel Marinič iz Slavskega Laza je bil krščen 24. januarja 1707 (Župnijski urad Fara pri Kočevju, R 1702–1719, digitalni posnetki v NŠAL).

Od štirih, ki so bili v prvih letih po ukinitvi patriarhata (1751) posvečeni v klerike v Gorici, sta dva označena samo kot Kostelca in dva, oba leta 1754, hkrati še kot Kranjca (*Carniolus*).³⁴⁰ Vendar je zanimivo, da se je Martin Maverč, prvi ugotovljeni graški študent po obeh Fabrih z začetka 17. stoletja, še leta 1780 opredelil kot Dalmatinec (*Dalmata Kostalensis*).³⁴¹ Kot smo videli, je bila tedaj takšna akademska oznaka značilna za izobražence iz senjsko-modruške škofije, na katero je Kostel neposredno mejil. Tako je leta 1771 označen kot Dalmatinec Maverčev starejši študijski kolega iz sosednjega Broda na Kolpi, s kranjske strani reke pa leta 1778 študent iz Dragatuša v Beli krajini.³⁴²

O hrvaškosti Kostelcev srečujemo po tem času le še skromne sledove. Breckerfeld je o njej okoli leta 1790, enako kot pri belokranjskih krajih, pisal manj decidirano kakor sto let pred njim Valvasor. Pri opisu Kostela je omenil zgolj veliko podobnost Kostelcev s Hrvati – v jeziku, noši in navadah (*Sprach, Tracht und Sitte hat mit der kroatischen Lebensart viele Aehnlichkeit*),³⁴³ kar je po njem povzel Hoff (1808).³⁴⁴ Tudi v »nevtralnih« poročilih o Kostelu opazimo do prve četrtine 19. stoletja odmik od nekdanjega istovetenja kostelščine s hrvaščino, neposredno izpričanega iz ust Kostelcev leta 1721. V sto let mlajših virih je hrvaška komponenta občutno manj izrazita. Tako je kočevski dekan leta 1815 predlagal za novega župnika domačina, ki »povsem pozna tamkajšnji okoliš in jezik« (*der dortigen Gegend und Sprache vollkommen kundig*).³⁴⁵ Pet let zatem, leta 1820, pa je v poročilu ljubljanskega škofijskega ordinariata zapisano, da ima kostelska župnija »lastno narečje, pomešano s kočevarskim in hrvaškim« (*eine eigene mit dem gottscheerischen und kroatischen Dialekte vermischte Mundart*).³⁴⁶ Šlo je torej za enak proces kot pri Beli krajini, kjer je po letu 1800 zaslediti v virih le še navedbe o jezikovni bližini, istovetenje s hrvaščino in Hrvati pa povsem izginje. Razlogi za vrnitev Kostelcev v »predhrvaško stanje« so bili enaki ali vsaj zelo podobni kot pri Belokranjcih.

³⁴⁰ Volčjak, *Ordinacijska protokola. 1. del*, str. 45, 46, 120, 158, 165, 166.

³⁴¹ UBG, Ms-58-2, fol. 30. – Zaradi vrzeli v kostelskih krstnih maticah med letoma 1719 in 1766 ni znano, kdaj in kje natanko se je Martin Maverč rodil. Njegov priimek je sicer tipično kostelski (prim. krstno matico 1702–1719).

³⁴² Gl. op. 84 in 85.

³⁴³ ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 123, Topografija Kranjske I, pag. 239.

³⁴⁴ Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemaelde*, str. 111.

³⁴⁵ NŠAL, NŠAL 10, ŠAL/Ž, fasc. 73, Fara pri Kočevju 1794–1852, 1815, 12. 2. 1815.

³⁴⁶ Prav tam, 1820, 2. 5. 1820. – Škofijski konzistorij piše v istem času, leta 1819, o jeziku kostelske lokalije Banjaloka (ustanovljene 1792) kot o »lastnem narečju«, ki da ga kandidat za lokalista obvlada: *den bey Banjaloka üblichen eigenen Mundart besitzt* (prav tam, fasc. 5, Banjaloka 1795–1917, 1816–1819, 23. 5. 1819).

Za zdaj ostaja neodgovorjeno vprašanje, ali sta hrvaški lingvonim in etnonim kdaj zajela tudi redko naseljene kraje ob zgornji Kolpi, zlasti Osilniško dolino. Kozler (1853) je namreč to območje v celoti prikazal kot neslovensko, medtem ko je bila sama Osilnica po Czoernigu (1855) slovenska eksklava med kočevskim jezikovnim otokom in »srbohrvaškim dialektom« na Hrvaškem, meja »srbohrvaškega dialekta« pa naj bi prestopila hrvaško-kranjsko mejo pri Grintovcu vzhodno od Osilnice (1857).³⁴⁷ Vsekakor bi bilo mogoče, da je Valvasor mislil tudi na to obmejno ozemlje, ko je »Hrvaško« znotraj Kranjske opisal kot: »sploh vsi kraji povsod tod okoli, kot jih kaže risba Kolpe«. ³⁴⁸ Čeravno se kartografska upodobitev, na katero se je skliceval, končuje že malo nad Kostelom, ji ne nazadnje tudi na drugi strani, pri Metliki, manjka celoten tok Kolpe po kranjsko-hrvaški meji vzhodno od Rosalnic.³⁴⁹ Ker zahodno od Kostela ni bilo nobenega gradu, se je Valvasor zgornjega toka Kolpe in doline Čabranke zgolj dotaknil.³⁵⁰ Osilničanov prav tako ne najdemo v obravnavanih virih, iz katerih smo črpali podatke o belokranjskih in kostelskih izobražencih. Nobenega oprijemljivega podatka o percepciji lokalnega govora in identiteti prebivalstva niso navrgli niti uporabljeni cerkveni viri. Še več, kolikor je znano, niso tu v 17. in 18. stoletju delovali ne domači osilniški in ne hrvaški duhovniki.³⁵¹ In če upoštevamo, da je današnje hrvaško ozemlje ob Čabranki prvotno pripadalo Kranjski in da so si ga prilastili šele Zrinski ter na njem v 17. stoletju kolonizirali slovensko prebivalstvo,³⁵² so bile razmere tam vendarle precej drugačne od tistih v Kostelu in njegovi hrvaški sosesčini, pogoji za razširitev hrvaškega imena na kranjsko stran pa manj ugodni.

³⁴⁷ Kozler, *Zemljovid slovenske dežele*; isti, *Kratek slovenski zemljopis*, str. XX. – Czoernig, *Ethnographische Karte*; opis jezikovne meje v: isti, *Ethnographie*, str. 55; prim. Zajc, *Kje se slovensko neba*, str. 101, 106.

³⁴⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 147.

³⁴⁹ Bakrorez »Der Culpstram in Crain« v: isti, *Die Ehre III*, med stranema 304 in 305.

³⁵⁰ Osilnico našteva med župnijami Srednje Kranjske (Valvasor, *Die Ehre II*, str. 212) in župniji namenja kratek opis (isti, *Die Ehre VIII*, str. 785).

³⁵¹ Prim. NŠAL, NŠAL 10, ŠAL/Ž, fasc. 232, Osilnica 1799–1919; NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 378, Osilnica.

³⁵² Prim. Kebe, *Loška dolina*, str. 523–528; Kruhek, *Od doseljenja Hrvata*, str. 53.

PREKMURJE

Pojav Hrvatov in hrvaščine v Prekmurju,³⁵³ edinem delu slovenskega etničnega prostora pod ogrsko krono, kaže določene skupne značilnosti s pojavom hrvaškega etnonima in lingvonima v Beli krajini in Kostelu, a so med skrajnim slovenskim severovzhodom in obema obkolpskima pokrajinama tudi občutne razlike. Hrvaško ime je bilo v Prekmurju prav tako kot v Beli krajini prvič dokumentirano sredi 17. stoletja. Čeprav pogrešamo večjo pestrost pričevanj, zlasti narativne vire, kot so za Belo krajino in Kostel Valvasor, Breckerfeld in Hoff, in smo odvisni skoraj izključno od nevtralnih omemb, pa lahko sklenemo, da pojav v prekmurškem prostoru ni bil enako intenziven in ime nikoli sprejeto tako splošno kakor pri Belokranjcih. Prekmurci namreč niso opustili slovenskega imena, s katerim so imenovali svoj jezik in sebe – še pod konec 19. stoletja sicer z leksemom Sloveni.³⁵⁴ Zgovorni sta tudi dejstvi, da hrvaško ime kot oznaka za Prekmurce ali vsaj njihov del

³⁵³ Pokrajinsko ime Prekmurje se je uveljavilo pozno in se opira na veliko starejšo zagrebško latinsko cerkveno oznako (*Districtus Transmuranus* ipd.) (Fujs, Prekmurje – podoba prostora, str. 52–54). Kot zanimivost kaže omeniti zgodnjo omembo apelativa *Prekmorec*: v ordinacijskem zapisniku zagrebške škofije je leta 1699 kot prejemnik diakonskega posvečenja in leto zatem mašniškega posvečenja naveden pavlinski frater *Alexander Prekmorec* (NAZ, *Protocola varia* – Zapisnici različni, Protokoli Br. 9a, *Varia* (knjiga ređenika 1668–1751), pag. 160, 162). V tem kontekstu pritegne pozornost oznaka medžimurske župnije Sv. Martin na Muri iz leta 1829: *parochia S. Martini ad Pomorje* (SzEL, can. vis. (I.1.c.) Bóle 17, pag. 79), ki kaže na razlikovalnost med ozemljema na obeh straneh Mure: *Pomorje* v nasprotju od *Prekmorja*.

³⁵⁴ O imenih slovenski in Sloveni gl. Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 146; Kerec, *Prekmurska zavest*, str. 65, 68.

niti v reliktih ni živelo tako dolgo, še v polpretekli čas, kot v delu Bele krajine in da »ogrskih Slovencev« njihovi štajerski sosede nikoli niso pojmovali ali označevali s Hrvati, kot so Kranjci imenovali svoje sodeželane onstran Gorjancev.

Med Belo krajino in Kostelom na eni strani ter Prekmurjem na drugi je še ena zelo občutna razlika. Fenomen »hrvaštva« v Prekmurju je dolgo ostal neznan. Kot kaže, ni – razen lapidarnih omemb pri F. Kovačiču (1926),³⁵⁵ F. Steletu (1927)³⁵⁶ in I. Zelku (1958)³⁵⁷ – bilo znanega ničesar, dokler ni Zelko leta 1983 objavil več temeljnih cerkvenih virov za prekmursko zgodovino.³⁵⁸ Kot ni ta vodilni zgodovinar svoje rodne pokrajine komentiral priobčenih podatkov o hrvaščini in Hrvatih, se poznavalci Prekmurja vse do danes niso lotevali novih dejstev in problema kot takega. Ne nazadnje je bilo celotno vedenje o njem tudi po Zelkovi objavi skromno in je v glavnem temeljilo na dveh vizitacijah győrske škofije s preloma med 17. in 18. stoletjem. Pojav je na podlagi Zelkovih podatkov šele leta 2008 kratko ovrednotil in razložil etnolog G. Makarovič.³⁵⁹

Spremljati pojavljanje hrvaškega in drugih etnično-jezikovnih imen v tem obmejnem prostoru je še vedno težko, ker temeljni viri – vizitacijski zapisniki iz 17. in 18. stoletja – v veliki večini niso objavljeni. Poleg tega je prekmursko prebivalstvo pripadalo dvema konfesijama, Prekmurje pa je bilo v tej dobi sestavni del kar treh rimskokatoliških škofij: dokler niso celotne pokrajine leta 1777 vključili v novoustanovljeno škofijo v Sombotelu, je večji, severni del spadal pod Győr in južni pod

³⁵⁵ Kovačič omenja za leto 1688 v Dobrovniku hrvaško pridiganje župnika, ki se je med drugim šolal v Zagrebu (Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino, str. 18), po vizitacijskem zapisniku za dolnjelendavsko župnijo iz leta 1811 pa povzema podatek o hrvaški službi božji pri slovenskih podružnicah in našteva vasi, kjer naj bi tedaj govorili hrvaško (prav tam, str. 11).

³⁵⁶ Stele po kanonični vizitaciji iz leta 1698 povzema oznako *Slavonico-Croatica* za župnijo Martjanci (Stele, Gradivo za prekmursko zgodovino, str. 3).

³⁵⁷ Zelko je v razpravi o prebivalstvu v Prekmurju leta 1698 po vizitacijskem zapisniku győrske škofije povzel od podatkov o jeziku samo navedbo o izvoru imena distrikta *Tótság* (Slovenska krajina), pri čemer je *linguam slavonico-croaticam* preprosto prevedel kot slovenski jezik (Zelko, Statistika prebivalstva, str. 85), druge podatke o jeziku pa je prezrl in so zagledali luč sveta šele leta 1983 v njegovi integralni objavi kanonične vizitacije (Zelko, Gradivo za prekmursko, str. 239–296).

³⁵⁸ Zelko, Gradivo za prekmursko. – Malo pred tem, leta 1980, je izšel drugi zvezek objave graških univerzitetnih matrik, v katerem sta dva Prekmurca označena kot Hrvata (Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 2, P 1347, P 1510; Bd. 3, P 310, P 464). – Zelko je iz temeljnega vira o hrvaškem etnonimu in lingvonimu v Prekmurju – gre za vizitacijo győrske škofije iz leta 1698 – črpal sicer že podatke za razpravo o reformaciji v Prekmurju, ki je izšla leta 1937, a ni v njej niti omenil bogatih navedb o hrvaškem imenu za osebe in jezik (Zelko, K zgodovini reformacije; ponatis razprave v: Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 181–188).

³⁵⁹ Makarovič, *Ko še nismo bili Slovenci*, str. 69–72.

Zagreb.³⁶⁰ Razpoložljivi viri poročajo največkrat samo o jeziku, a še tu gre skoraj vedno zgolj za lapidarne navedbe o tem, kateri jezik govorijo prebivalci posamezne župnije ali kraja. Precej manj kakor pri Beli krajini je identifikacijskih (samo)oznak prekmurskih izobražencev, kot je bilo že povedano, pa nimamo opisnih virov, ki bi obravnavali etnološko-jezikovne značilnosti ljudi in krajev. Le v vizitacijskem zapisniku győrske škofije iz leta 1698, najzgovornejšem viru za preučevanje naše problematike, se pojavljata obe ravni: jezikovne oznake za prebivalstvo ter etnične za posameznike – duhovnike, licenciante in učitelje.

Ni dvoma, da je bilo pri Prekmurcih slovensko ime za jezik in prebivalstvo veliko starejše in neprimerno bolj zakoreninjeno od hrvaškega. O njegovi starosti in razširjenosti priča najmanj en prekmurski toponim – Tótkeresztur za Križevce –, ki v madžarščini vsebuje etnično oznako *Tót* (1698),³⁶¹ kakor so Madžari od naselitve v panonskem prostoru označevali tiste Slované, ki so se sami imenovali Sloveni, svoj jezik pa slovenski: poznejše Slovake, prekmurske Slovence in kajkavske Hrvatse.³⁶² Po Zelku je morala biti zelo stara tudi győrska cerkvena pokrajinska oznaka *Tótság* (krajina Slovenov) za gornje Prekmurje. Ker je konec 17. stoletja, ko je prvič dokumentirana, vključevala tedaj že ponemčeno ozemlje župnij Dobra in Sv. Martin ob Rabi, naj bi segala še v 11. ali 12. stoletje, tj. v prvo stoletje pripadnosti tega območja k škofiji Győr.³⁶³ V virih se pokrajinsko cerkveno ime pojavi sicer šele leta 1698, in to prav v omenjenem vizitacijskem zapisniku, ki *Tótság* geografsko opredeljuje kot del győrske škofije med Štajersko in reko Rabo ter pravi, da pokrajino tako imenujejo domačini, ki govorijo »slovensko-hrvaški jezik« (ab *indigenis linguam slavonico-croaticam terentibus*).³⁶⁴ O slovenskem imenu jezika gornjeprekmurskih krajev pa posredno priča že zapisnik protestantske vizitacije iz leta 1627, ko o treh madžarskih in nemških župnijah pove, da niso *ecclesiae schlavonicae*.³⁶⁵ V dvajsetih letih 17. stoletja torej na tem območju še ni sledu o hrvaški oznaki za jezik, kot jo v sestavljenem pojmu »slovensko-hrvaški« srečamo konec stoletja (1698).

Drugače kot za gornji del Prekmurja, ki je bil stoletja v mejah győrske škofije in Železne županije, dolgo nimamo neposrednih pričevanj o imenu jezika in prebival-

³⁶⁰ Zelko, Zgodovinski pregled, str. 109–110.

³⁶¹ Zelko, Gradivo za prekmursko, str. 250, 252.

³⁶² Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 146–147; prim. isti, *Prekmurje do leta 1500*, str. 89.

³⁶³ Zelko, Cerkvenoupravni položaj, str. 43.

³⁶⁴ Zelko, *Prekmurje do leta 1500*, str. 88; isti, Gradivo za prekmursko, str. 230–240, 245. – Izraz *slavonico-croatica* je Zelko (1958) prevedel kot slovenski jezik (Zelko, Statistika prebivalstva, str. 86), M. Fujs (2004) pa govori o Slovanih (Fujs, Prekmurje – podoba prostora, str. 53).

³⁶⁵ Zelko, *Prekmurje do leta 1500*, str. 89.

Razdeljenost Prekmurja med Železno in Zalsko županijo (do leta 1919) in med škofiji Győr in Zagreb (po županijski meji do leta 1777)

stva dolnjega Prekmurja, ozemlja v okviru Zalske županije in zagrebške škofije. Ti kraji so bili glede na skupni politični okvir s kajkavskimi Medžimurci in škofijsko središče v Zagrebu močnejše izpostavljeni vplivom z juga, iz kajkavskohrvaškega prostora. Kot bomo videli, je bilo hrvaško etnično in jezikovno ime tu močnejše in je dokumentirano precej dlje kot severno od županijske in škofijske meje. Ni pa dvoma, da se je tukajšnje prebivalstvo sprva in še globoko v novi vek prepoznavalo samo v slovenskem imenu, ki je bilo tedaj razširjeno po celotnem kajkavskem prostoru in povezano tudi s politično enoto Slavonijo ali t. i. Slovenjem. V Zalski županiji, tj. v Medžimurju in dolnjem Prekmurju, sta se hrvaški etnonim in lingvonim lahko uveljavljala namesto slovenskega imena šele v procesu širjenja hrvaškega političnega, etničnega in jezikovnega imena iz srednjeveške Hrvaške proti severu.

V tem politično ogrskem prostoru zasledimo hrvaško ime najprej pri izobrazencih v etnični (samo)opredelitvi *Croata*, in sicer v prvi četrtini 17. stoletja za Medžimurce, potem ko se proti koncu 16. stoletja uveljavi pri univerzitetnikih iz Slavonije, današnje severozahodne Hrvaške. Dunajski in graški univerzitetniki iz slavonskega prostora s središčem v Zagrebu so pred tem praviloma označeni kot *Sclavus*.³⁶⁶ Medžimurški študenti, ki jih v univerzitetnih matrikah sprva srečujemo z oznako *Ungarus*, so temu trendu sledili z rahlo zamudo in ne tako dosledno kot njihovi rojaki južno od Drave. Kolikor je znano, je prvi Medžimurec dokumentiran kot *Croata* na graški univerzi leta 1620,³⁶⁷ sicer pa zanje srečujemo še poimenovanja *Insulanus* (Medžimurec), *Croata Insulanus* in preprosto *Ungarus*.³⁶⁸ Z zadnjo, nadednično oznako *Ungarus* se je od prve polovice 16. do 18. stoletja naslavljala tudi velika večina prekmurskih univerzitetnikov.³⁶⁹ Tem večjo pozornost zato vzbudijo redke drugačne (samo)opredelitve prekmurskih študentov. Tako je bil Sobočan *Nicolaus Nachuolg(e)r* leta 1566 vpisan v matriko dunajske univerze kot *Sclavus*.³⁷⁰

³⁶⁶ Oznaka *Sclavus* za študente iz (Civilne) Hrvaške se konec 16. stoletja vse bolj umika poimenovanju *Croata* in se zadnjič pojavi leta 1659 v graški matriki. Gl. krajevna kazala v: Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1–4; *Die Matrikel*, I.–VI. Bd.

³⁶⁷ Prvi Medžimurec, označen kot *Croata*, je bil *Petrus Ruscharitsch/Ruskarich*, naveden leta 1620 kot *Croata Saladiensis* (Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1, F 1118), dve leti pozneje pa kot *Hungarus* (M 1622/75). Isto leto (1622) je bil imatrikuliran plemič iz Čakovca: *Melchior Senii Croata Nobilis de Chak Tormya Megimorensis* (M 1622/23).

³⁶⁸ Gl. krajevna kazala objav dunajskih in graških univerzitetnih matrik (*Die Matrikel*, I.–VI. Bd.; Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1–4) ter krajevno kazalo v: Andritsch, *Studenten und Lehrer*.

³⁶⁹ Gl. prav tam. – Prvi dokumentirani prekmurški študent Tomaž iz Dolnje Lendave je bil leta 1443 vpisan v dunajsko matriko (*Die Matrikel*, I. Bd., 1443 I H 39), z oznako *Ungarus ex Linda* pa leta 1541 njegov rojak *Stephanus Ungar* (*Die Matrikel*, III. Bd., 1541 I H 36).

³⁷⁰ *Die Matrikel*, III. Bd., 1566 I H 19.

Precej verjetno je iz Prekmurja, vsaj sodeč po priimku *Lenduai*, izviral še en *Sclauus*, in sicer imatrikuliran leta 1607 v Gradcu.³⁷¹ Bolj tvegano bi bilo trditi, da je prihajal iz teh krajev tudi edini *Vandalus*, izpričan pred jožefinsko dobo v dunajskih in graških univerzitetnih matrikah: *Georgius Sylo Vandalus*, imatrikuliran leta 1552 na Dunaju.³⁷² Zato pa ni nobenega dvoma o geografskem izvoru dveh graških študentov iz srede 17. stoletja, edinih prekmurskih univerzitetnikov, opredeljenih kot *Croata*, obeh iz Murske Sobotne. V letih 1649 in 1650 je s takšno oznako izpričan Ivan Ostric/Ostrič (*Ostriez*, *Ostrich*), tržanskega stanu (*civis*),³⁷³ leta 1666 in 1668 pa »gospod« Franc Silekovič (*Sillekouich*).³⁷⁴ Apelativ *Croata* je lahko v njunem primeru samo etnična oznaka, saj Prekmurje in Murska Sobota politično nista nikoli sodila pod hrvaško krono. Še več, Murska Sobota je spadala v Železno županijo in győrsko škofijo ter bila tedaj pod evangeličansko cerkveno upravo,³⁷⁵ kar pomeni, da je hrvaški etnonim do tega časa že prestopil severno mejo zagrebške škofije in Zalske županije ter nemara tudi že presegel konfesionalno delitev.

Pri tem še zdaleč ni šlo za osamljena primera Prekmurcev, opredeljenih kot Hrvati, četudi sta to edina med tamkajšnjimi študenti, ki so študirali v Gradcu in na Dunaju. O razširjenosti hrvaškega etnonima v pokrajini nazorno priča győrska kano nična vizitacija iz leta 1698. Med duhovniki in učitelji v cerkvenoupravni enoti *Tótság* v gornjem, cerkveno győrskem delu pokrajine jih je z *natione Croata* opredeljenih devet, od tega pet Prekmurcev in štirje »pravi« Hrvati s Hrvaškega. Vizitacijski zapisnik navaja s takšno oznako pet župnikov, enega licenciata in tri učitelje. Vsi štirje »pravi« Hrvati so bili župniki, in sicer trije Karlovčani, ki so službovali na Tišini, pri Sv. Juriju in v Čepincih, ter eden, po rodu iz Pregrade, župnik župnije Martjanci. Dva druga župnika in trije učitelji z oznako *natione Croata* so izvirali iz Prekmurja: v župniji Kančevci sta kot Hrvata opredeljena župnik iz Križevcev in učitelj iz Kuštanovcev, oba domača župljana, v župniji Murska Sobota župnik iz Turnišča in učitelj iz Košarovcev pri Kančevcih, v Martjancih pa učitelj, doma s Tišine.³⁷⁶ Pomenljivo je, da so kar štirje od petih Prekmurcev – Hrvatov izvirali iz severnega dela pokrajine, z območja győrske škofije, in le eden iz zagrebške, iz Turnišča. Vrhu tega ponuja zapisnik dokaz, da je bil etnonim Hrvat nadkonfesionalen,

³⁷¹ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1, M 1607/92.

³⁷² *Die Matrikel*, III. Bd., 1552 I R 3.

³⁷³ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 2, P 1347, P 1510.

³⁷⁴ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 3, P 310, P 464.

³⁷⁵ O cerkvenoupravni pripadnosti Murske Sobotne gl. Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 182.

³⁷⁶ Zelko, Gradivo za prekmursko, str. 250, 255, 261, 264, 271, 289; prim. Makarovič, *Ko še nismo bili Slovenci*, str. 71.

saj je martjanski učitelj pripadal evangeličanski veroizpovedi. Drugi učitelj evangeličan je deloval na Tišini in se je, nasprotno, opredelil kot *Ungarus*.

Postavlja se vprašanje, ali bi vizitator opat Štefan Kazó (ok. 1655–1721) pri etničnem opredeljevanju vizitirancev lahko ravnal samovoljno in bi bili navedeni Hrvati le plod njegovega lastnega videnja. Znano je sicer, da Kazó ni bil Hrvat niti ni prihajal iz zagrebške škofije, temveč iz Sombotela v győrski škofiji,³⁷⁷ a je bil z Zagrebom povezan, saj je tam prejel vsaj subdiakonsko posvečenje (1684), če ne tudi mašniškega.³⁷⁸ Dokaza, da vizitator Kazó osebam ni pritikal hrvaškega etnonima po lastni presoji, sta dva. Prvi je način pridobivanja podatkov, ki ga je sam opisal v uvodu k vizitaciji, in drugi dejstvo, da kot Hrvati niso poimenovani vsi gornje-prekmurski duhovniki in učitelji. Kazó namreč poroča, da je bila vizitacija nekaj izrednega, med drugim zato, ker so izprašali župljane, potem ko so jih povsod najprej zaprilegli pred sodniki županije.³⁷⁹ Seveda so bili tem temeljiteje izprašani duhovniki, oba licenciata in učitelji, ki so podatke o svoji etnični pripadnosti oziroma identiteti lahko dali le sami. Poleg hrvaškega etnonima (*natione Croata*) srečamo zanje še oznake: Oger/Madžar (*natione Ungarus*), Nemec (*natione Germanus*) in Štajerec (*natione Stryrus*), štirje, vsi rojeni Prekmurci (trije učitelji in en licenciat), pa so opredeljeni zgolj krajevno. Z *natione Ungarus* so poleg gornjelendavskega in hodoškega župnika, ki sta bila Madžara, označeni tudi trije domačini, vsi po rodu iz gornjega Prekmurja: licenciat v Puževcih, doma iz Gornje Lendave (Grada), gornjelendavski učitelj, po rodu iz Dolnjih Slaveč, in tišinski učitelj iz Sebeborcev.³⁸⁰ Prvi učitelj se je nemara opredelil kot *Ungarus*, ker je bil v službi madžarskega župnika, drugi učitelj pa morda ravno za razlikovanje od svojega župnika, »pravega« Hrvata iz Karlovca.

Drugače kot pri oznakah izvora oseb je vizitator Kazó manj določno opredelil slovenski prekmurski jezik. Medtem ko ni imel težav s poimenovanjem madžarščine (*ungarica*) in nemščine (*germanica*), se je pri prekmurščini skoraj vedno zatekel k sestavljenemu akademskemu izrazu *slavonico-croatica*. Takšna sestavljenka se kot

³⁷⁷ Andritsch, *Studenten und Lehrer*, str. 103. – Ob vizitaciji leta 1698 je bil (naslovni) opat Kazó prošt kolegiatnega kapitlja v Vasváru (Zelko, Gradivo za prekmursko, str. 239).

³⁷⁸ Kazó je subdiakonsko posvečenje prejel 23. septembra 1684, ko se v zagrebških ordinacijskih zapisnikih začenja vrzel, ki traja do 12. junija 1688, zato je prav mogoče, da je bil v vmesnem času v Zagrebu posvečen še v diakona in mašnika (NAZ, *Protocola varia – Zapisnici različni*, Protokoli Br. 9a, *Varia* (knjiga ređenika 1668–1751), pag. 82). Ob podelitvi subdiakonata je označen kot *Hungarus*, ki je dovoljenje za posvečenje dobil od svojega (neimenovanega) škofa.

³⁷⁹ Zelko, Gradivo za prekmursko, str. 240, 241.

³⁸⁰ Prav tam, str. 239–296.

jezik prebivalstva pojavlja pri kar 14 župnijah oziroma duhovnijah: Selo, Kančevci, Martjanci, Pečarovci, Puževci, Murska Sobota, Tišina, Sv. Jurij, Gornja Lendava (Grad), Sv. Lenart –Bodonci, Kuzma, Čepinci, Gornji Senik in Gornji Petrovci. Raba sestavljenega imena lahko kaže samo na to, da lokalno prebivalstvo svojega jezika ni imenovalo hrvaški oziroma da je bilo hrvaško ime zanj v rabi ob prevladujočem slovenskem. Potrditev najdemo v dejstvu, da je kot jezik župnije oziroma pridig nekajkrat navedena le *s(c)lavonica*. Tako je Kazó pri Domanjševcih zapisal, da je župnija deloma madžarska in deloma slovenska (*sclavonica*), župnija Dolenci pa mešana, *quasi ungarico-slavonica*, in tamkajšnje pridige slovenske (*idiomate slavonico*).³⁸¹

G. Makarovič, ki je doslej edini skušal razložiti etnične in jezikovne pojme v Kazójevi vizitaciji, je razloge za hrvaški etnonim in sestavljeni lingvonim zreduciral na praktično raven. Za izobraženca Kazója naj bi bil »pri etničnem in narodnostnem opredeljevanju« odločilen teritorialni kriterij (kraj rojstva ali rojstna pokrajina), krovno ime jezika za skupine narečij pa ne tako zelo pomembno.³⁸² V oznaki *slavonico-croatica* vidi Makarovič etnično oznako *slavonsko-hrvaško*, ki je zajemala prekmurske slovenske govore, pri čemer naj bi bil pridevnik *slavonski* oziroma *sklavonski* sinonim za *slovanski*. Za sestavljeni pojem *slavonico-croatica* naj bi se vizitator odločil iz praktičnih oziroma razlikovalnih razlogov: »Glede na to, da je sedež škofije Győr blizu slovaškega ozemlja in da je sodil sosednji, južni del Prekmurja v zagrebško škofijo, se mu je z njegovega jezikovnega in zemljepisnega vidika zdelo smiselno, da se govor vseh slovanskih prekmurskih prebivalcev (za razliko od govora severnih slovanskih, slovaških prebivalcev) imenuje glede na cerkveno teritorialno jezikovno težišče; seveda pa ta oznaka ni pomenila hrvaščine kot jezika.«³⁸³ Toda takšna razlaga bi bila verjetna le, če bi šlo za strogo akademsko perspektivo iz Győra, česar pa Kazóju ni mogoče pripisati že glede na to, da vemo za njegovo povezanost z Zagrebom. Oznaki *slavonico-croatica* ne moremo odrehati neposredne povezave s prekmursko slovenščino in s kajkavsko hrvaščino – pomeni torej slovensko-hrvaški –, saj bi potemtakem tudi Prekmurcem, opredeljenim v isti vizitaciji kot *Croata*, morali odrehati, da ima ta pojem v njihovem primeru isti pomen kot pri štirih na Hrvaškem rojenih župnikih. Ne nazadnje se v isti vizitaciji pojavljajo tedanji Ogrski Hrvati, današnji Gradiščanski Hrvati, katerih jezik imenuje

³⁸¹ Prav tam.

³⁸² Makarovič, *Ko še nismo bili Slovenci*, str. 72.

³⁸³ Prav tam, str. 70.

Kazó *croatica*, njih same pa *Croatici* oziroma *de natione Croatica*.³⁸⁴ Prekmurščino navaja s sestavljenim imenom *slavonico-croatica* kvečjemu za razlikovanje od prave hrvaščine teh alohtonih prebivalcev győrske škofije severno od Prekmurja, ki so za svoj jezik uporabljali le ime hrvaški, medtem ko sta bili za prekmurščino v rabi obe imeni – slovenski in hrvaški – in se je kot taka razlikovala od pretežno čakavske hrvaščine v 16. stoletju priseljenih Gradiščanskih Hrvatov. In končno, prekmurskih domačinov, imenovanih *Ungarus*, ni mogoče preprosto označiti za Madžare, kot je storil Makarovič,³⁸⁵ ampak za Ogre, torej v političnem, ne v etničnem pomenu besede, dasiravno *hungarica* za jezik župnije pomeni madžarščino.

Referenca za Kazójevo vizitacijo iz leta 1698 je naslednja győrska vizitacija, tj. poldrugo desetletje mlajša Scacchyjeva iz leta 1714.³⁸⁶ Mnoge podatke, med drugim tudi o jeziku, je vizitator sicer skoraj dobesedno povzel iz prejšnje vizitacije,³⁸⁷ pri čemer so izostala imena duhovnikov in drugih cerkvenih oseb. Tako so prekmurske župnije oziroma podružnice vse označene kot *Slavonico C(h)roatica*, nobena samo kot slovenska. Enako kot leta 1698 je župnija Domanjševci deloma madžarska in deloma slovenska (*sclavonica*), v Dolencih, prav tako jezikovno mešani župniji (*quasi ungarico-slavonica*), pa spet srečamo slovenske pridige (*idiomate Slavonico*).³⁸⁸ Dragocenejši od glavnine vizitacijskega zapisnika je dodatek, ki med drugim vsebuje število župljanov, pri znatnem delu župnij pa ima tudi navedbo o njihovem jeziku. Tu smo priča večji raznolikosti nazivov, čeprav je jezik izpričan le pri petih od skupno 13 prekmurskih duhovnij: kot slovenski (*Schlavonica*) sta označeni župniji Murska Sobota in Sv. Jurij, kot slovenska in nemška (*Schlava et Germanica*) Pertoča, ki je v ožjem vizitacijskem delu navedena samo kot nemška, Gornja Lendava (Grad) je hrvaška (*Chroatica*) in župnija Gornji Senik, pomenljivo, hrvaška ali slovenska (*Croatica seu Schlavonica*).³⁸⁹ Takšna variantnost je lahko izvirala samo od

³⁸⁴ Župnija Veliki Kaked (Nagykölked) je npr. označena kot *simpliciter Croatica et secundum quid Ungarica* (SzEL, can. vis. (I.1.c.) Kazó, pag. 387), župnija Temerje (Tömörd) kot *pure Croatica* in med tamkajšnjimi knjigami popisana *Biblia Croatica* (pag. 343, 344), drugje pa so omenjeni *parochi Croatici in incolae de natione Croatica* (pag. 310, 313).

³⁸⁵ Makarovič, *Ko še nismo bili Slovenci*, str. 71.

³⁸⁶ SzEL, can. vis. (I.1.c.) Scacchy.

³⁸⁷ Zelko je zato objavil le zelo nepopolne izvlečke, v katerih za večino župnij manjka ravno jezikovna oznaka (Zelko, Gradivo za prekmursko, str. 296–298).

³⁸⁸ Gre za župnije oziroma podružnice: Selo (SzEL, can. vis. (I.1.c.) Scacchy, pag. 330), Sv. Benedikt – Kančevci (pag. 331), Martjanci (pag. 333), Pečarovci (pag. 335), Puconci (pag. 335), Murska Sobota (pag. 336), Tišina (pag. 338), Sv. Jurij (pag. 342), Gornja Lendava (pag. 345) s podružnico sv. Lenarta (pag. 348), Kuzma (pag. 349), Čepinci (pag. 356), Gornji Senik (pag. 357), Sv. Trojica – Gornji Petrovci (pag. 358) in Dolenci (pag. 361).

³⁸⁹ SzEL, can. vis. (I.1.c.) Scacchy, pag. 373, 380–381; za Pertočo v vizitacijskem delu: pag. 340.

lokalnih informatorjev, predvsem duhovnikov in nato župljanov, in potrjuje, da sta bila v gornjem Prekmurju v (sinonimni) rabi tako slovenski kot hrvaški lingvonim. Nasprotno je pri Gradiščanskih Hrvatih označevanje župnij pričakovano enotno: *parochia Croatica*.³⁹⁰

Prav tako kot pri Gradiščanskih Hrvatih ne srečamo jezikovne variantnosti v spodnjem Prekmurju, ki je spadalo v zagrebško škofijo in ga tamkajšnji viri posredno označujejo kot hrvaško. Zagrebške vizitacije so o jezikovnih razmerah in izvoru posameznikov sicer precej manj zgovorne od győrskih, a povedo dovolj. Čeprav jih je več in sežejo tudi v nekoliko zgodnejši čas, do leta 1660,³⁹¹ najdemo prvi podatek o jeziku šele v vizitaciji iz leta 1688. Mlajši župnik v Dobrovniku, sodeč po imenu in priimku Madžar, ki je študiral v Zagrebu in Bologni, je pridigal madžarsko in hrvaško (*concionator hungaricus et croaticus*).³⁹² Drugih omemb o rabi jezikov v vizitacijah skoraj ni, vse pa govorijo samo o hrvaščini in madžarščini. Tako je še najobsežnejši opis iz leta 1760, ki se nanaša na vizitacijo župnije Turnišče: novi župnijski upravitelj ne zna hrvaščine, ki je tu najbolj potrebna (*ignarus Croaticae linguae esset, qua vel maxime necessaria foret*), ob nedeljah in praznikih pa bere evangelij v hrvaščini (*Evangelium Croaticae populo legit*).³⁹³ Po besedah iste vizitacije govori dolnjelendavski kaplan dobro madžarsko in gladko hrvaško (*lingua Hungarica bene, Croatica commode callit*).³⁹⁴ Omembe različnih jezikov srečamo le še pri skopih opisih knjig po župniščih. Poleg standardne latinske in madžarske izdaje Svetega pisma, ki sta še največkrat zastopani, najdemo leta 1698 v Turnišču nove hrvaške (kajkavske) evangelije (*Evangelium Croaticum unum novum*),³⁹⁵ zadnja zagrebška vizitacija iz leta 1768 navaja v Dobrovniku in Bogojini hrvaške evangelije (*liber evangeliorum Croaticus*) ter v Beltincih Belostenčev latinsko-hrvaški in hrvaško-latinski slovar, natisnjen leta 1740 v dveh knjigah (*Dictionarium Joan. Belosztenez Libri 2*).³⁹⁶ Iz vizitacij izvemo še manj o geografskem izvoru duhovnikov in učiteljev, tako da lahko o njihovi etnični pripadnosti sklepamo le iz imen in priimkov.³⁹⁷ Za duhovnike

³⁹⁰ Npr. seznam župnij: prav tam, pag. 370–372.

³⁹¹ Pregled vizitacij beksinskega arhidiaconata gl. v: Hrg - Kolanović, *Kanonske vizitacije*, str. 124–132. – NAZ, Kanonske vizitacije različne, Protokoli br. 70/I–80/XI.

³⁹² NAZ, Kanonske vizitacije različne, Protokol br. 70/Ib, pag. 255. – 29-letni župnik *Emericus Nyilat* je bil duhovnik tri leta, v Dobrovniku pa eno leto.

³⁹³ Prav tam, Protokol br. 76/VII, pag. 377.

³⁹⁴ Prav tam, pag. 380.

³⁹⁵ Prav tam, Protokol br. 71/II, pag. 70.

³⁹⁶ Prav tam, Protokol br. 78/IX, pag. 104, 112, 133.

³⁹⁷ Izvor učiteljev (*ludi magister*) navaja samo zadnja vizitacija iz leta 1768: turniški je bil Prekmurec iz Trnja pri Črenšovcih, v Beltincih in Dolnji Lendavi sta učiteljsko službo opravljala domačina,

imamo tovrstne podatke samo v vizitaciji iz leta 1690, a še to ne v celoti. Tako so le trije župniki označeni tudi po etnični oziroma pokrajinski pripadnosti: dobrovniški, doma iz Szemenyja, kot *Hungarus*,³⁹⁸ turniški kot *Croata* – očitno je res prišel s Hrvaškega³⁹⁹ – in bogojinski kot *Transmuranus* (Prekmurec),⁴⁰⁰ pri čemer ni odveč opozoriti, da njegova rodna Tišina ni spadala v zagrebško, temveč v győrsko škofijo. Vizitacije so neprimerno radodarnejše z navedbami, kje so se duhovniki šolali. Podatke imamo za večino (18 od 22), začeni z vizitacijo iz leta 1688, ugotovitve pa kažejo, da le dva med njimi nista vsaj dela študijskih let preživela v Zagrebu.⁴⁰¹

Konec 17. stoletja je torej hrvaški lingvonim izpričan v obeh delih Prekmurja. Pri tem se postavljata vprašanji, kdaj se je začel uveljavljati kot alternativna oznaka za slovenski lingvonim in ali je v dolnjem Prekmurju res prevladal do tolikšne mere, kot se kaže v zagrebških cerkvenih virih. Kolikor je znano, je v pokrajini najprej izpričan leta 1688, in sicer kot jezik pridig v Dobrovniku, tj. v dolnjem, cerkveno zagrebškem delu pokrajine. Primer tamkajšnjega župnika, ki je med drugim študiral v Zagrebu,⁴⁰² je tipičen zgled, na kakšen način je v pokrajino prišla hrvaška kajkavska beseda in z njo tudi hrvaški lingvonim. Posredno še pojasnjuje, zakaj so

v Bogojini Medžimurec (*ex Muraköz*) in v Dobrovniku mladenič iz Lentija (prav tam, pag. 9, 108, 116, 128, 134).

³⁹⁸ Prav tam, Protokol br. 70/Ib, pag. 410.

³⁹⁹ Prav tam, pag. 394. – Župnikovega priimeka Pavlušič ne srečamo v prvi polovici 20. stoletja v takšni obliki ne v Sloveniji ne na Hrvaškem, ampak zgolj priimek Pavlešić (Putanec - Šimunović (ur.), *Leksik prezimena*, str. 488, 490) oziroma v Beli krajini Pavlešič in Pavlišič (Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 428, 429).

⁴⁰⁰ Prav tam, pag. 405.

⁴⁰¹ Leta 1688: ni podatkov za dolnjelendavskega župnika (NAZ, Kanonske vizitacije različne, Protokol br. 70/Ib, pag. 278), bogojinski je študiral v Zagrebu (pag. 248), turniški (pag. 240) in dobrovniški (pag. 255) pa nato še v Bologni. Leta 1690: dolnjelendavski župnik, isti kot dve leti prej, se je šolal v Zagrebu in na Dunaju (prav tam, pag. 426), novi bogojinski župnik je študiral na Dunaju (pag. 405), novi dobrovniški pa v Zagrebu in Bologni (pag. 410). Leta 1716: bogojinski župnik je doštudiral v Zagrebu (prav tam, Protokoli br. 73/IV, pag. 19), dobrovniški v Zagrebu in Bologni (pag. 236), turniški pa na Dunaju in v Bologni (pag. 4). Leta 1747: vsi štirje dolnjeprekmurški župniki – turniški, bogojinski, dobrovniški in dolnjelendavski – so študirali samo v Zagrebu, prav tako tudi dolnjelendavski kaplan (prav tam, Protokoli br. 75/VI, pag. 27, 32, 35, 47). Leta 1750: novi dolnjelendavski kaplan je študij končal v Zagrebu (prav tam, pag. 166). Leta 1756: oba nova duhovnika, kaplana v Turnišču in Dolnji Lendavi, sta bila zagrebška študenta (prav tam, pag. 211, 233). Leta 1760: od novih duhovnikov je dobrovniški kaplan študiral v Zagrebu (prav tam, Protokoli br. 76/VII, pag. 369), novi bogojinski župnik nato še v Győru (pag. 371), župnik novoustanovljene beltinske župnije neznano kje (pag. 374), prav tako ni podatkov za novega dolnjelendavskega kaplana (pag. 380) in za turniškega župniškega upravitelja (pag. 377).

⁴⁰² Na ta primer je že leta 1926 opozoril Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino, str. 18.

jezik prebivalstva konec 17. stoletja (1698) tako pogosto označevali kot *slavonico-croatica*, duhovnike in učitelje pa *Croata*. Identiteta teh ni bila vezana strogo na Prekmurje in prekmurščino, temveč na širši »hrvaški« prostor. Za prekmurščino, jezik ljudstva, pa je vizitator uporabil sestavljeno poimenovanje, ker sta bili v rabi dve imeni, slovensko in hrvaško, in ker tukajšnji jezik ni bil povsem enak kajkavskemu hrvaškemu. Žal ne moremo vedeti, katero ime bi navedel za jezik dolnjega Prekmurja v zagrebški škofiji, ki ga skopi zagrebški škofijski viri pač pojmujejo kot hrvaškega. Prekmurci so svoj jezik seveda imenovali slovenski in šele v novejšem času tudi hrvaški, enako kot kajkavski Hrvati, pri katerih je lingvonim hrvaški v 18. stoletju dokončno zamenjal prejšnjega – slovenski, ne glede na to, da so se imeli že veliko prej za Hrvate, najprej seveda v političnem smislu.⁴⁰³

Prva omemba hrvaškega jezika v Prekmurju je sicer starejša, a manj določna, in ne nazadnje tudi ne izvira iz tega okolja. Ko so se leta 1670 hoteli v Murski Soboti naseliti madžarski frančiškani, je provincialni komisar Hrvat Abraham Zelenić zoper to namero protestiral, »češ da v bližini živeče ljudstvo govori hrvaški ali slovanski jezik« in da »med madžarskimi frančiškani ni toliko redovnikov, večjih slovenskega jezika, kolikor bi bilo tu potrebno«.⁴⁰⁴ Oznaka »hrvaški ali slovanski jezik«, ki jo poznamo samo iz interpretacije, je sicer predhodnica poznejše *slavonico-croatica* (1698), vendar je še ne moremo imeti za zanesljiv odraz dejanske (alternativne) rabe lingvonima hrvaški v sami pokrajini, saj jo je rabil Hrvat zunaj Prekmurja.

Opazna razlika med hrvaškim etnonimom za izobražence in sestavljenim slovensko-hrvaškim lingvonimom za jezik prebivalstva v istem viru, Kazójevi vizitaciji (1698), pomeni ključ za razumevanje obeh pojavov. Kot smo videli, je tudi v virih za Prekmurje najprej izpričan hrvaški etnonim (graška študenta sredi 17. stoletja) in šele nato lingvonim, največkrat v sestavljenem pojmu (1698 in 1714), samostojno pa kot jezik pridig (1688) in prebivalstva ene same župnije (1714).

Ko znana dejstva postavimo v širši okvir imenske kroatizacije današnje severne Hrvaške, vidimo veliko podobnosti. V Prekmurju gre za isti proces kot v prostoru južno od Mure, ki je v moderni dobi postal hrvaški nacionalni prostor. Z zamudo za Slavonijo s središčem v Zagrebu in z manjšo zamudo za ogrskim Medžimurjem se je v prekmurskem prostoru najprej pojavil hrvaški etnonim in za njim še hrvaški lingvonim, ki pa tu, drugače kot južno od Mure, ni nikoli izpodrinil prvotnega slovenskega lingvonima, ampak je z njim v posameznih lokalnih okoljih različno intenzivno sobival in slednjič ugasnil. Dokončno ločnico med prekmursko sloven-

⁴⁰³ Prim. Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 215; Rotar, *Viri Trubarjevega*, str. 337 sl.

⁴⁰⁴ Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 138; isti, *Frančiškani*, str. 322.

skim in medžimursko hrvaškim je zakoličila nova škofijska meja na Muri, določena leta 1777 z ustanovitvijo sombotelske škofije. Šele tako je nastalo Prekmurje kot celota ali povedano natančneje: prvič se je znašlo v isti teritorialni enoti – škofiji, četudi razdeljeno med dve dekaniji, murskosoboško in dolnjelendavsko, ki ju je razmejevala dotedanja zagrebško-gyõrska škofijska meja, identična z županijsko mejo.⁴⁰⁵

Pri tem nikakor ne smemo pozabiti, da ni Prekmurje vse do terezijanske preureditve škofij v nobenem pogledu obstajalo kot enota. Od jugozahoda proti severovzhodu ga je namreč delila politično-cerkvena meja med dvema županijama in škofijama. Čeprav ta meja ni bila naravna ločnica in je Prekmurje predstavljalo razmeroma zaključeno celoto vsaj v geografskem in narečnem oziru, pokrajine ne smemo prezgodaj videti kot povezan prostor, ločen od Medžimurja onstran Mure. Dolnji del je z Medžimurjem delil ne le skupni škofijski, ampak tudi politični – županijski okvir. Četudi je bila vmes Mura, sta imela oba prostora zelo veliko skupnega, ne pa tudi imena. Medtem ko je Medžimurje kot nekakšen otok med Dravo in Muro že zgodaj dobilo sedanje ime,⁴⁰⁶ je bilo dolnje Prekmurje prepoznavno v imenu cerkvenoupravne enote »Prekmurski distrikt« (*Districtus Transmuranus*).⁴⁰⁷ Prav zaradi politične in cerkvene ločenosti se je za gornje Prekmurje, ozemlje v okviru Železne županije in gyõrske škofije, uveljavilo lastno poimenovanje »Slovenska krajina« (*Tótság*), pri tem da je slovensko ime *Slovenska okroglina* prvi zapisal Mikloš Küzmič leta 1780.⁴⁰⁸ Preden sta se dolnji in gornji del združila v mejah iste škofije (1777), pokrajina ni imela niti skupnega imena niti kakršnih koli politično-upravnih vezi.⁴⁰⁹ Še najlaže bi jo opredelili opisno, in to kot obmejni prostor

⁴⁰⁵ O cerkvenoupravni preureditvi gl. Zelko, Zgodovinski pregled, str. 114–115.

⁴⁰⁶ Prim. oznako za graškega univerzitetnika iz Čakovca: 1622 *Croata* [...] *Megimorensis* (Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1, M 1622/23).

⁴⁰⁷ Zelko, Zgodovinski pregled, str. 111–112; isti, Cerkvenoupravni položaj, str. 43–44.

⁴⁰⁸ Zelko, Zgodovinski pregled, str. 111; isti, Cerkvenoupravni položaj, str. 42–43. – O Slovenski okroglini gl. Skafor, Iz dopisovanja, str. 90, op. 3; prim. Fujs, Prekmurje – podoba prostora, str. 53.

⁴⁰⁹ Razširitev imena *Slovenska krajina* na celotno Prekmurje je dokumentirana šele sredi 19. stoletja pri Jožefu Košiču, razširitev madžarske oznake *Tótság* pa šele konec 19. stoletja (Zelko, Cerkvenoupravni položaj, str. 43). Vendar bi lahko zametke skupnega imena za Prekmurje videli že prej. Ko namreč Franc Temlin, avtor prve prekmurske slovenske knjige, leta 1714 ali 1715 v pismu nemškim pietistom piše o »Sklavoniji« (*Sclavonia*), mejni pokrajini med Štajersko in Ogrsko, pravi, da se tako imenuje »tudi [!] neki del in okrožje Zelezne županije« (Luther, *Mali katechismus*, str. I, II); pojem »Sklavonija« torej ne izključuje niti spodnjega dela današnjega Prekmurja niti širšega, kajkavskega prostora. Mikloš Küzmič, začetnik prekmurskoslovenske katoliške književnosti, pa je leta 1779 v komuniciranju s sombotelskim škofom, pod katerega je malo prej prišlo celotno Prekmurje, uporabil ime *Vandalija* (Slebinger, Küzmič Mikloš, str. 598; prim. Skafor, Iz dopisovanja, str. 88).

Ogrskega kraljestva proti Svetemu rimskemu cesarstvu s prebivalstvom, ki je sebe imenovalo Sloveni, svoj jezik pa slovenski. Od istoimenskih štajerskih Slovencev ga je ločila državna meja na Kučnici in Muri, ki je šele leta 1526 postala notranja meja habsburškega dinastičnega okvira. Tako je bilo Prekmurje veskozi bolj odprto proti jugu, na južno stran Mure, kjer so v okviru istega, Ogrskega kraljestva živeli »Slovenci« – kajkavci, ki so svoj jezik dolgo prav tako imenovali slovenski. Južni del Prekmurja je z njimi delil še cerkveno središče v Zagrebu, z Medžimurci pa je bil vrhu tega vključen v isto, Zalsko županijo. Tako se kot neizogibno vsiljuje vprašanje, ali so se dolnji Prekmurci lahko počutili tesneje povezane z gornjimi, od katerih jih je delila (samo) županijska in škofijska meja, kakor z Medžimurci, od katerih jih je ločila (samo) naravna meja na Muri. Vprašanja ne smemo videti zunaj dveh kontekstov: jezikovnega in konfesionalnega. Prekmursko narečje je po mnenju jezikoslovcev vendarle eno, obsegajoče goričke, ravenske in dólinske govore (podskupine),⁴¹⁰ a ima vokalizem vseh prekmurskih govorov in tudi drugih slovenskih panonskih govorov močne skupne poteze z vokalizmom kajkavščine in hrvaškega jezika sploh.⁴¹¹ Po drugi strani je gornje Prekmurje zaznamovala konfesionalna protestantsko-katoliška delitev, ki je bila v dolnjem le prehodni pojav. Medtem ko se je dolnje rekatoliziralo že v prvi polovici 17. stoletja, je ostalo gornje do sedemdesetih let cerkvenoupravno protestantsko, poznejša protireformacija pa tu ni bila izpeljana v celoti.⁴¹²

V prostoru ogrskih Slovencev so za sprejem hrvaškega lingvonima in etnonima obstajali nasploh zelo ugodni pogoji. Do leta 1526 je Prekmurce ločevala od avstrijskih Slovencev trdna politična meja na Kučnici in Muri, ki je z vključitvijo »ostankov« Ogrske v habsburški dinastični okvir sicer postala notranja meja, a je vse do leta 1919 ostajala v političnem pogledu vendarle večja ločnica kakor naravna meja na Muri proti kajkavskemu oziroma hrvaškemu prostoru, s katerim je Prekmurje živelo v skupnem Ogrskem kraljestvu. Med dvema v 16. stoletju nastalima »slovenskima« knjižno-kulturnima prostoroma, ki sta ju določala kranjski in kajkavski knjižni in liturgični jezik, so se Prekmurci zaradi večje jezikovne sorodnosti laže odločali za kajkavskega. Ta je imel za povrh še močno institucionalno oporo v pripadnosti dolnjega Prekmurja zagrebški škofiji in v duhovno-jezikovni povezanosti celotnega, tudi gornjega Prekmurja z Zagrebom. Širitev hrvaškega etnonima in lingvonima v prekmurski prostor je bila tako del oziroma podaljšek procesa, ki se je

⁴¹⁰ Prim. Zorko, *Prekmursko narečje*, str. 47 sl.

⁴¹¹ Lončarić, *Hrvatsko-slovenski jezični odnosi*, str. 254–255.

⁴¹² Zelko, *Zgodovinski pregled*, str. 112–114; Šebjanič, *Protestantsko gibanje*, str. 17 sl.

od konca 15. stoletja odvijal v kajkavski Slavoniji z Zagrebom in Varaždinom. Tako kot Medžimurje ni bilo politično sestavni del hrvaškega prostora, a se je hrvaško ime vseeno preneslo na njegovo prebivalstvo, se je zgodilo tudi s Prekmurjem, le da v manjši meri, samo prehodno ter različno intenzivno glede na županijsko, škofijsko in konfesionalno pripadnost prostora med Muro in Rabo. Medžimurje je imelo pri tem prednost, najprej že zaradi večje jezikovne bližine s (knjižno) kajkavščino in tudi zaradi zgodovinskih in političnih okoliščin. Njegov zemljiški gospod je sredi 16. stoletja postala ena vodilnih hrvaških plemiških rodbin, grofje Zrinski, poleg tega pa so Medžimurje kljub vključenosti v Zalsko županijo politično-upravno prištevali tudi k Hrvaški; Nikola Zrinski je v Čakovcu leta 1664 sklical celo bansko konferenco. Status dvojne pripadnosti Medžimurja se je obdržal do padca Zrinskih (1670), ko pa so pokrajino leta 1720 dobili grofje Althan, ni bilo več dvoma, da je izključno del Zalske županije in Ogrskega kraljestva.⁴¹³

Ob vsem, kar je znanega o širitvi hrvaškega imena proti severu, lahko upravičeno sklepamo, da se je v Medžimurje in Prekmurje najprej razširil etnonim Hrvat, začenši z izobraženci in ob plemiških zgledih, šele pozneje pa hrvaški lingvonim. Za širitev etnonima in lingvonima so imeli največje zasluge kulturni vplivi s kajkavskega juga, nosilci hrvaškega imena pa so bili predvsem duhovniki. Ti so kajkavščino prinašali v pokrajino stoletja, zelo dolgo pod njenim prvotnim, slovenskim imenom, pri čemer sta njeno sprejemanje pri Prekmurcih lajšala dva dejavnika: zlasti sorodnost kajkavščine in prekmurščine ter tudi njuno skupno slovensko ime. Vsekakor so bili kajkavski jezikovno-kulturni vplivi vseskozi močnejši v dolnjem Prekmurju, ki je spadalo pod zagrebško škofijo, vendar jih je bilo čutiti tudi v gornjem, ker mu je bil Zagreb v vseh pogledih bližji od škofijskega središča v oddaljenem Györu. Gornji Prekmurci so poleg tega delili skupno usodo škofijske pripadnosti s priseljenimi ogrskimi (Gradiščanskimi) Hrvati in ti so se kulturno prav tako navezali na Zagreb.⁴¹⁴ Ko je kajkavščina v 17. stoletju doživljala imensko kroa-tizacijo in se preimenovala v hrvaščino, so Prekmurci ta proces doživljali kot nekaj naravnega, ne vsiljenega. Da je hrvaško ime jezika živelo v pokrajini kot sinonimno s slovenskim, lahko vidimo iz györskih škofijskih vizitacij iz let 1698 in 1714, ki o istem jeziku, prekmurščini, govorita kot o »slovensko-hrvaškem«, »slovenskem«

⁴¹³ Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 53. – Z dokončno združitvijo Medžimurja z Zalsko županijo, ki jo je leta 1720 izvedel grof Mihael Althan, je nastalo stanje, kakršno je trajalo do razpada Habsburške monarhije, a z dvema krajšima prekinitvama: v letih 1785–1789 je celotna Zalska županija spadala v jožefinski zagrebški distrikt, v letih 1848–1861 pa je bilo Medžimurje del Hrvaške (Nemet, *Medimurje*, str. 70).

⁴¹⁴ Valentić, *Gradiščanski Hrvati*, str. 21, 27, 29.

in »hrvaškem« jeziku. Prva od obeh vizitacij tudi priča, kako pomembno vlogo so imeli hrvaški duhovniki v rekatolizacijskem procesu gornjega Prekmurja, saj so bili s Hrvaškega kar štirje tamkajšnji župniki. Pa tudi tik pred reformacijo, sredi 16. stoletja, je to območje po Zelku cerkveno upravljal Zagreb.⁴¹⁵ V Prekmurju so torej ne glede na škofijsko pripadnost delovali kajkavski duhovniki, domačini pa so vsaj delno študirali v Zagrebu in se tako seznanjali s kajkavščino ter njenim slovstvom. Po V. Novaku so prekmurski izobraženci, skoraj sami duhovniki, sprejeli bolj ali manj čisto kajkavščino Medžimurja in Hrvaškega Zagorja za svoj knjižni jezik.⁴¹⁶ Nekoliko drugačnega mnenja sta jezikoslovca M. Orožen in M. Jesenšek. Po Orožnovi prekmurski prostor »sicer razumljive kajkavščine nikoli ni sprejel za svoj jezik«, kar je tudi privedlo do razdruževanja knjižne prekmurščine od knjižne kajkavščine ob prehodu na tiskano knjigo v 18. stoletju,⁴¹⁷ medtem ko Jesenšek meni, da je bila kajkavščina za Prekmurce do 18. stoletja »nadomestni knjižni jezik v cerkvi, nikoli pa se ni zamenjevala s slovenščino v drugih govornih položajih.«⁴¹⁸

Razumljivo je, da je bila (knjižna) kajkavščina bližja izobražencem kakor navadnemu ljudstvu. Splošno je sprejeto, da so se duhovniki in drugi izobraženci šolali na Hrvaškem,⁴¹⁹ toda vprašanje šolskih središč Prekmurcev ostaja še vedno neraziskano. Logično je, da so radi odhajali v Zagreb in Varaždin (kjer je od leta 1636 delovala jezuitska gimnazija), a tamkajšnji slabo ohranjeni viri žal ne omogočajo natančnih kvantitativnih raziskav.⁴²⁰ Zdi se, da je bila domača inteligenca dolgo številčno šibka. Na pomanjkanje domačih prekmurskih duhovnikov kaže na eni strani delovanje hrvaških duhovnikov v mnogih prekmurskih župnijah, hkrati pa tudi dejstvo, da J. Barle v svoji zbirki slovenskih duhovnikov, delujočih v zagrebški škofiji, nima niti enega Prekmurca, kar pride tem bolj do izraza v primerjavi z velikim številom Belokranjcev in pozneje Štajercev.⁴²¹

Poleg kulturno-jezikovnih vplivov in skupnega, ogrskega političnega okvira, ne

⁴¹⁵ O zagrebški škofijski upravi Prekmurja tik pred reformacijo gl. Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, str. 136.

⁴¹⁶ Novak, *Izbor prekmurskega slovstva*, str. 8, 17.

⁴¹⁷ Orožen, Košičev prispevek, str. 109–110.

⁴¹⁸ Jesenšek, *Zgodovinska dinamika*, str. 70.

⁴¹⁹ Prim. Novak, *Izbor prekmurskega slovstva*, str. 17, 38; Barbarič, *Oris književnega razvoja*, str. 83; Jesenšek, *Zgodovinska dinamika*, str. 70.

⁴²⁰ Občutno zarezo v dokumentiranost o obisku gimnazije v Varaždinu predstavlja veliki varaždinski požar leta 1776. O požaru in sočasnih šolskih reformah gl. S. Horvat, *Povijest varaždinske gimnazije*, str. 20–22.

⁴²¹ Barle, *Slovenski duhovniki*. – Ni izključeno, da Barle med slovenskimi duhovniki zavestno ni upošteval Prekmurcev.

smemo prezreti še enega dejavnika, ki je zelo verjetno pospeševal širjenje hrvaškega imena iz kajkavskega prostora na levi breg Mure, in to še preden je kajkavščina po imenu postala hrvaščina. Zgornji rob naselitvenega prostora prekmurskih Slovencev je od prve polovice 16. stoletja mejil na naselitveni prostor »pravih« Hrvatov, današnjih Gradiščanskih Hrvatov, ki so hrvaško etnično in jezikovno ime prinesli že iz stare domovine južno od Save in Kolpe.⁴²² V glavnem so sicer govorili čakavsko narečje in izhajali iz glagoljaške tradicije, vendar so se v novi domovini povezovali z geografsko bližjim kajkavskim kulturnim krogom, od koder so k njim prihajale kajkavske nabožne knjige in liturgični jezik.⁴²³ Prekmurje se je torej znašlo na sredi med alohtonimi etničnimi Hrvati čakavci na severu in avtohtonimi kajkavci, živečimi v prostoru srednjeveške Slavonije, na jugu. Ta je od 16. stoletja postajala politična Hrvaška (Civilna Hrvaška), njeno kajkavsko prebivalstvo pa je po novem imenu politične enote do 18. stoletja v glavnem prevzelo hrvaški lingvonim namesto prejšnjega slovenskega.

Čeprav je po letu 1526 s habsburško pridobitvijo »ostankov« Ogrske padla dotlej trdna meja na Muri med Prekmurci in jezikovno sorodnimi štajerskimi Slovenci, je povezovanje Prekmurja s sosednjimi slovanskimi pokrajinami še dolgo potekalo predvsem proti jugu v kajkavski prostor, in ne proti zahodu v prostor avstrijskih Slovencev. Cerkvene in kulturno-jezikovne vezi z Zagrebom in Varaždinom so bile neprimerno močnejše, tamkajšnja pisna kultura v jeziku ljudstva veliko razvitejša kot pri Slovencih v avstrijskih dednih deželah, predvsem pa je Prekmurje delilo s Hrvati na jugu in severu skupni ogrski politični prostor. Hrvaško politično ime, ki je postalo v panonskem prostoru (tudi) etnonim kajkavcev in je slednjič dalo za kajkavščino novi, hrvaški lingvonim, je tako našlo zelo ugodna tla za širjenje tudi v Prekmurju, kjer je enako kot prej pri kajkavcih uspešno izpodrivalo stari slovenski etno-lingvonim prekmurskih Slovencev.

Ob vprašanju, h kateremu ljudstvu sodijo, so se prekmurski Slovenci logično videli povezane zlasti s tistimi, ki so živeli v istem političnem okviru, govorili sorodni jezik in zanj uporabljali enako ime. To pa so bili »politični« Hrvati z juga in etnič-

⁴²² O hrvaškem imenu Gradiščanskih Hrvatov v sočasnih virih iz 16. stoletja prim. Valentić, *Gradiščanski Hrvati*, str. 23 in s. p. (Prilozi). – Hrvaško ime za jezik se pojavlja tudi v naslovih prvih dveh knjig Gradiščanskih Hrvatov, tiskanih v letih 1609 in 1611: *Heruatzcki jazik*, *Heruaczki* (prav tam, s. p., Prilozi). – V graških univerzitetnih matrikah pa so posamezni Gradiščani, po večini iz grofovske rodbine Erdödy, označeni kot Hrvati (*Croata*, *Croatus*) od leta 1602 dalje (Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. 1, M 1602/81, 1602/89, M 1617/173, F 1105; Bd. 2, M 1637/165, M 1648/220).

⁴²³ Valentić, *Gradiščanski Hrvati*, str. 19, 21, 27, 29.

ni Hrvati s severa. Tak premislek o lastni identiteti se skoraj gotovo odraža v opredelitvi dveh murskosoboških univerzitetnikov sredi 17. stoletja za *Croata*, medtem ko so njuni rojaki ostajali pri politični oznaki *Ungarus*.⁴²⁴

Iz povedanega izhajata dve vprašanji: **kako uspešno je bilo v Prekmurju napredovanje hrvaškega imena ter kdaj in zakaj se je ustavilo**. Na vprašanje o njegovem napredovanju se neposredno navezuje vprašanje, kdaj in kako je lahko ime prestopilo županijsko in škofijsko mejo sredi Prekmurja in ali je v gornjem Prekmurju zajelo tudi evangeličane ali samo katoličane, ki so bili do zadnje tretjine 17. stoletja v tem prostoru zelo šibki in neorganizirani. Osemdeset let, od okoli 1590 do 1672, so namreč župnije gornjega Prekmurja obvladovali evangeličani.⁴²⁵ Zato je tem bolj pomenljivo, da sta edina prekmurska študenta, opredeljena kot *Croata* (1649–50, 1666 in 1668), izvirala prav od tod, iz Murske Sobote.⁴²⁶ Še več, kot Hrvata sta izpričana, še preden se je v gornjem Prekmurju ponovno vzpostavila győrska škofijska uprava. V kolikšni meri se je hrvaško ime dotlej zasedrilo med evangeličani, ni mogoče reči, da pa je bil hrvaški etnonim pred koncem 17. stoletja nadkonfessionalen, potrjuje Kazójeva vizitacija iz leta 1698, po kateri je martjanski učitelj, doma s Tišine, pripadal evangeličanski veroizpovedi.⁴²⁷ A vseeno gre sklepati, da so evangeličani sprejemali hrvaško ime z večjimi zadržki kot katoličani in da so se mu z nastankom književnosti v lastnem jeziku tudi prvi povsem odpovedali. Glede na to, da je bilo hrvaško ime konec 17. stoletja že tako močno razširjeno v gornjem, le deloma rekatoliziranem Prekmurju, lahko pričakujemo njegovo še močnejšo in zgodnejšo prisotnost v dolnjem, katoliškem in škofijsko zagrebškem delu pokrajine. Žal nimamo iz 17. stoletja o tem nobenih drugih pričevanj razen omembe hrvaščine kot jezika pridig v Dobrovniku leta 1688⁴²⁸ in etnonima murskosoboškega župnika, doma iz Turnišča, ki je leta 1698 označen kot *Croata*.⁴²⁹

Skromni, zato pa prav vsi podatki o jeziku in etnični pripadnosti gornjega Prekmurja v 18. stoletju pričajo, da je hrvaško ime v tem prostoru nazadovalo in izginilo prej kot v dolnjem Prekmurju. V ožjem vizitacijskem delu győrske škofijske vizitacije iz leta 1714, ki ni izviren, ampak povzet po Kazójevi vizitaciji, so sicer vse gor-

⁴²⁴ Gl. krajevna kazala objav dunajskih in graških univerzitetnih matrik (*Die Matrikel, I.–VI. Bd.*; Andritsch, *Die Matrikeln, Bd. 1–4*) ter krajevno kazalo v: Andritsch, *Studenten und Lehrer*.

⁴²⁵ O župnijski upravi gl. Zelko, Zgodovinski pregled, str. 113.

⁴²⁶ Gl. op. 373 in 374.

⁴²⁷ Zelko, Gradivo za prekmursko, str. 264.

⁴²⁸ NAZ, Kanonske vizitacije različne, Protokol br. 70/lb, pag. 255; prim. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino, str. 18.

⁴²⁹ Zelko, Gradivo za prekmursko, str. 261.

95. Parochia Domestica, et Karnasapolna habet Cridd-
 eantem Calvinistam animam habet paucas omnes acatholice
96. Parochia Novia habet Criddianam Calvinistam et
 animam habet paucas omnesque disperitas
97. Parochia Ulmeln habet Criddianam Calvinistam et
 habet animam omnes Calvinistas prope parvulos ad 200.
98. Parochia fr. Benedicte habet Criddianam Lutheranum
 habet animam 300. omnes acatholice
99. Parochia Maryana habet Criddianam Criddianam
Criddianam Criddianam habet ad 500. et frat. fideles
100. Parochia Murai Comitas et Sclavonica habet ad 800.
 animam prope et prope Catholicas.
101. Parochia Tilina habet nullum Criddianum fil. an. et
dem neque Maryam aliquam exemplar. animam habet 400.
 mixta sunt in equali Catholicis et Lutheranis
102. Parochia fr. Anna est Sclavonica et Germanica habet Cr-
iddianam 450. mixta
103. Parochia fr. Petri est Sclavonica habet animam
 800. quorum medietas contra ex Lutheranis
104. Parochia Toti Landia est Criddianam habet Criddia-
nam 800. prope ex parvi Catholicos.
105. Parochia Dobra est Germanica habet ad 600. ani-
 mam quarum prope parvi ex Lutheranis.
106. Parochia sancti Martini habet animam 600. quarum parvi
prope ex Lutheranis.
107. Aguz habet Criddianam Catholicam, et habet animam vna
am filialibus 200. mixta.

Navedbe jezika župnij v györski skofjski vizitaciji iz leta 1714 (SzEL, can. vis. (I.I.C.) Scacchy, pag. 381)

njeprekmurske župnije označene kot *Slavonico C(h)roatica* in le ena kot madžarsko-slovenska (*quasi Ungarico Slavonica*). Toda seznam župnij na koncu zapisnika kaže večjo diferenciacijo: dve župniji sta slovenski (*Schlavonica*), ena slovensko-nemška (*Schlava et Germanica*), le pri dveh pa še srečamo hrvaško ime – župnija Gornji Senik je navedena kot hrvaška ali slovenska (*Croatica seu Schlavonica*) in samo Gornja Lendava (Grad) kot hrvaška (*Chroatica*).⁴³⁰ Kolikor je znano, so to zadnje omembe hrvaškega imena za jezik in prebivalstvo gornjega Prekmurja, potem ko posameznikov, ki so se opredeljevali kot Hrvati, po letu 1698 sploh ni več.

V tem pogledu je zgovorna štiri desetletja mlajša győrska vizitacija tega dela Prekmurja iz leta 1756, bogata s podatki o jeziku župljanov, jezikovnem znanju in študijskih krajih duhovnikov, a žal brez navedb o njihovem izvoru. Prav vse slovenske župnije v distriktu *Tótság* so v naslovu označene kot *vandalica*, torej z imenom, ki ga v prejšnjih vizitacijah ne najdemo. Med jeziki, ki jih obvladajo duhovniki, vizitatorji zdaj tudi jasno razlikujejo med slovenščino (*lingva Vandalica*) in hrvaščino (*lingva Croatica*).⁴³¹ Hrvaščina, kot še naprej imenujejo jezik Gradiščanskih Hrvatov,⁴³² se v Prekmurju pojavlja le dvakrat, in to pri dveh duhovnikih, delujočih tu šele kratek čas. Prvi je župnik na Gornjem Seniku, ki obvlada hrvaško, madžarsko, slovensko in nemško, drugi pa novi župnik na Tišini s tipično hrvaškim priimkom, pri katerem ob madžarščini, hrvaščini in nemščini pogrešamo znanje slovenščine, kar je v gornjeprekmurskih župnijah osamljen primer. Pomenljiva je tudi ugotovitev, da so vsi po vrsti študirali teologijo v Győru.⁴³³

Oznaka *vandalica* je v 18. stoletju skoraj povsem nadomestila starejša poimeno-

⁴³⁰ Gl. op. 386–390.

⁴³¹ V Batthyányjevi vizitaciji (SzEL, can. vis. (I.l.c.) Batthyány 1) so bile zajete župnije: Murska Sobota (pag. 1079–1114), Tišina (pag. 1115–1141), Cankova (pag. 1142–1166), Martjanci (pag. 1167–1201), Sv. Benedikt – Kančevci (pag. 1202–1237), Sv. Trojica – Gornji Petrovci (pag. 1239–1279), Gornji Senik (pag. 1280–1316), Sv. Helena – Pertoča (pag. 1317–1339), Sv. Jurij (pag. 1340–1365), Gornja Lendava (pag. 1366–1492). Kot slovenske (*parochia Vandalica*) oziroma povsem slovenske (*pure Vandalica*) so v naslovu označene vse razen župnije Pertoča, ki je bila deloma nemška (*partim Germanica partim Vandalica*). – Za župnijo Martjanci prim. Stele, Gradivo za prekmursko zgodovino, str. 4.

⁴³² Npr. SzEL, can. vis. (I.l.c.) Batthyány 1, pag. 263, 826.

⁴³³ Gornjeseniški župnik je bil Mihael Čener (*Csenar*), tedaj na župniji drugo leto, tišinski pa Simon Salopek (*Szalopek*), ki je prišel tja pol leta prej. Priimek Čener je bil v drugi četrtini 20. stoletja razširjen v Sloveniji samo v murskosoboškem okraju (1931), na Hrvaškem (1948) pa sploh ne (Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 88; Putanec – Šimunovič (ur.), *Leksik prezimena*, str. 108–109). Priimek Salopek, ki ga v tem času na Slovenskem pogrešamo – razen (kot alohtonega) v mestu Ljubljana –, je precej pogost v širšem prostoru severozahodne Hrvaške (Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 533; Putanec – Šimunovič (ur.), *Leksik prezimena*, str. 577).

vanja za prekmursko slovenščino. Kot slovenske, z oznako *lingua Vandalica* oziroma *idioma Vandalica*, so župnije gornjega Prekmurja imenovane tudi v prvi kanonični vizitaciji sombotelske škofije leta 1778,⁴³⁴ v začetku osemdesetih let (1782 in 1783) pa je izpričan apelativ *Vandalus* za graškega študenta iz Zalske županije, skoraj gotovo iz dolnjega Prekmurja, za kar govori njegov priimek Pavel.⁴³⁵ Le malo zatem, iz leta 1785, imamo zgovorno pričevanje Mikloša Küzmiča, začetnika prekmurske katoliške književnosti; kot šolski nadzornik je zahteval, da se mora novi murskosoboški kaplan, Hrvat iz Medžimurja (*Croata ex Insula Muraköz oriundus*), naučiti slovensko (*linguam Vandalicam*), kar je ta tudi obljubil.⁴³⁶ Potrebno institucionalno podlago takšnim zahtevam je dal novi, sombotelski škofijski okvir, ki je leta 1777 ločil Prekmurje od Medžimurja, še naprej dela zagrebške škofije.

K zgodnejši ugasnitvi hrvaškega lingvo- in etnonima v gornjem Prekmurju je nedvomno veliko prispevala književnost v lastnem jeziku. Prekmurski knjižni jezik je v 18. stoletju izšel prav iz gornjeprekmurskega prostora; njegovi pisci so ga dosledno imenovali *slovenski* in knjižna dela namenjali *Slovenom*,⁴³⁷ kot so se Prekmurci imenovali še konec 19. stoletja.⁴³⁸ Za ohranitev slovenskega imena jezika in ljudstva so bili torej zaslužni zlasti izobraženci iz gornjega Prekmurja, najprej evangeličani in za njimi katoličani, ki so oboji pisali tako, kot so govorili na Ravenskem in Goričkem.⁴³⁹ Več kot šest desetletij, začenši s Temlinovim prevodom Lutrovega *Malega katekizma* (1715), je bila prekmurska književnost omejena sicer samo na evangeličane, pri čemer se je čas njenega razcveta s Štefanom Küzmičem pokrival z dobo najtrše protireformacije. Toda neizpodbitno so zgledi evangeličanskih piscev prispevali k naglemu vzponu katoliške prekmurske književnosti, ki je ob podpori prvega sombotelskega škofa zaživela leta 1780 s kar tremi knjižnimi izdajami Mi-

⁴³⁴ SzEL, can. vis. (I.1.c.) Szily 6, pag. 1–302.

⁴³⁵ Andritsch, *Studenten und Lehrer*, str. 198. – Priimek Pavel je bil v letih 1931–1948 na Slovenskem najbolj razširjen v okraju Dolnja Lendava, prisoten pa še v okrajih Murska Sobota in Ljubljana mesto (Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 428). Na Hrvaškem ga je imelo po popisu prebivalstva iz leta 1948 samo 13 oseb, od tega nobena v Medžimurju, Podravini ali Hrvaškem Zagorju (Putanec - Šimunović (ur.), *Leksik prezimena*, str. 485). – V graški univerzitetni matriki je leta 1779 Matija *Bácz* s Cankove označen kot *Windus*, Beltinčan Jožef Balažič (*Balasics*) pa kot *Hung(arus)* (Andritsch, *Studenten und Lehrer*, str. 193).

⁴³⁶ Smej, *Življenje in pomen*, str. 54.

⁴³⁷ Prim. Temlinov *Mali Katekizem* (1715), »na slovenski jezik preložen«, Severjev *Red zveličanstva* (1747), namenjem »slovenskomi narodi«, ali Štefana Küzmiča »stare prave Slovene« v *Vöre krstšanske kratki navuk* (1754).

⁴³⁸ Kerec, *Prekmurska zavest*, str. 65, 68.

⁴³⁹ Novak, *Izbor prekmurskega slovstva*, str. 12.

kloša Kūzmiča.⁴⁴⁰ Vprašanje je, kdaj bi se pojavila oziroma če bi se sploh, ko ne bi prišlo do odločilnega zagona z ustanovitvijo sombotelske škofije (1777) in prosveteljskega programa prvega škofa Jánosa Szilyja. Predvsem pa je na mestu vprašanje, ali bi katoliška prekmurska književnost, utemeljena na dveh gornjeprekmurskih govorih, lahko nagovorila dolnje Prekmurce, če bi ti še naprej ostali v okviru zagrebške škofije.

V tem kontekstu si zasluži posebno pozornost omenjena kanonična vizitacija škofa Szilyja v letu 1778, tj. samo leto dni po ustanovitvi sombotelske škofije. Gre za prvo vizitacijo, ki je zajela celotno Prekmurje in torej nudi primerljive podatke za oba, cerkvenoupravno dotlej ločena dela.⁴⁴¹ Pomenljiva je ugotovitev, da je ime jezika pogojeno z dotedanjo škofijsko pripadnostjo. V gornjem, prej györskem delu, imenovanem distrikt *Tótság*, se v vizitacijskem zapisniku jezik vseh župnij imenuje *idioma Vandalica*, torej slovenski, v dolnjem, prej zagrebškem delu, ki je zdaj spadal v dolnjelendavski distrikt, pa *idioma Croatica* oziroma *lingua Croatica*. Temu distriktu ali dolnjelendavski dekaniji je pripadalo šest župnij, od tega pet na tleh današnjega Prekmurja: dve povsem »hrvaški« (Beltinci in Turnišče), ena pretežno »hrvaška« (Bogojina z dvojezično »madžarsko-hrvaško« podružnico Kobilje), ena povsem »madžarska« (Dobrovnik) ter ena »pretežno madžarska in deloma hrvaška« (Dolnja Lendava s »hrvaškima« vasema Kot in Hotiza ter z dvojezično vasjo Kapca). O pomenu in dejanski rabi pojma hrvaški pričajo zlasti navedbe, da duhovniki v tem jeziku pridigajo in občujejo z ljudmi. Ker pa je bila večina duhovščine po rodu iz dolnjega Prekmurja, s svojimi župljani gotovo niso govorili naučene kajkavske hrvaščine, temveč prekmursko narečje. Tudi med jeziki, ki so jih obvladali duhovniki in učitelji, je navedena le hrvaščina in nikoli prekmurska slovenščina (*vandalica*) kakor v gornjem Prekmurju. Duhovniki in učitelji v dolnjeprekmurskih župnijah so bili po večini iz teh krajev, Madžari deloma domačini in deloma od drugod, iz Hrvaške pa sta prihajala samo beltinski župnik, doma iz Za-

⁴⁴⁰ Barbarič, Oris književnega razvoja, str. 84–90.

⁴⁴¹ SzEL, can. vis. (I.1.c.) Szily 6, pag. 1–302; Szily 7, pag. 129–352. – V distriktu *Tótság* (Szily 6) so bile zajete župnije: Dolenci (pag. 1–13), Kančevci (pag. 14–54), Martjanci (pag. 55–87), Gornji Petrovci (pag. 88–113), Murska Sobota (pag. 114–139), Tišina (pag. 140–166), Cankova (pag. 167–188), Perročca (189–201), Sv. Jurij (pag. 202–221), Gornja Lendava (pag. 223–255), Gornji Senik (pag. 256–273), zunaj Prekmurja pa še Monošter (pag. 274–279), Dobra/Neuhaus (pag. 279–302), Sv. Martin ob Rabi / St. Martin an der Raab (pag. 303–331), Ženavci/Jennersdorf (pag. 332–344) in Modinci/Mogersdorf (pag. 345–371). – Distrikt Dolnja Lendava (Szily 7) je zajemal župnije: Szentgyörgyvölgy (pag. 129–170), Bogojina (pag. 173–204), Beltinci (pag. 207–237), Turnišče (pag. 239–271) in Dolnja Lendava (pag. 302–352).

greba, in dolnjelendavski kaplan, po rodu iz Legrada.⁴⁴² Na drugi strani je hrvaščina enkrat samkrat omenjena v gornjem Prekmurju, in še to skupaj s slovenščino. Gornjeseniški župnik, po rodu iz Dalmacije, je obvladal hrvaško in slovensko (*lingua Croatica et Vandalica*), z ljudmi pa govoril samo slovensko. Hrvat je bil očitno tudi novi mladi murskosoboški kaplan, sodeč po tem, da je bil posvečen na mizni naslov zagrebške škofije in da je tam pol leta služboval. Zanimivo je, da ravno in samo zanj pogrešamo podatke o znanju jezikov. Vsi ostali duhovniki v slovenskih župnijah (podatkov ni le za dva kaplana) so znali vsaj dva jezika, obvezno slovensko, in izviral iz gornjega Prekmurja. Prav tako so bili od tod doma vsi učitelji in organisti razen enega, očitno Madžara, iz Šopronske županije, ki pa je znal poleg madžarščine tudi slovensko in kot edini še latinsko. Prej je služboval na Cankovi in zdaj na Gornjem Seniku, tako kot drugi tudi on v slovenskem jeziku.⁴⁴³

Glede jezika smo torej priča izraziti dihotomiji med obema deloma Prekmurja, ki sta šele leto prej prišla pod novo škofijo iz dveh škofij: gornje Prekmurje je slovensko, dolnje pa hrvaško. Glede na poročila vizitacije, da izobraženci – domačini v spodnjem delu pokrajine govorijo z župljani hrvaško, bi torej vse kazalo na splošno sprejetost hrvaškega lingvonima za tukajšnje govore. Postavlja se vprašanje, ali je bilo res tako in so se torej dolnji Prekmurci prepoznavali v hrvaškem imenu ali pa iz vizitacije preprosto vejejo jezikovni nazori in terminologija njihovega izobraženega dela. Resnica je nekje vmes, pri čemer ni dvoma, da je moral biti hrvaški lingvonim

⁴⁴² Bogojinski župnik, doma iz kraja Nádasd, je govoril madžarsko in hrvaško, srednje dobro še nemško, pridigal in občeval z ljudmi pa je hrvaško (*lingua Croatica*); njegov učitelj in organist (*ludimagister*) iz Gančanov pri Turnišču je obvladal hrvaško in madžarsko. Župnik v Beltincih, Zagrebčan, je znal ista dva jezika, ljudem pa je pridigal in z njimi govoril hrvaško; za njegovega kaplana, doma iz Šomoške županije, izjemoma ni podatkov o jeziku. Beltinski učitelj, doma z Bistrice, je govoril hrvaško in madžarsko. V Turnišču sta župnik, doma iz beltinske pristave Renovica, in kaplan, domačin iz trga Turnišče, govorila hrvaško in madžarsko, župnik le srednje dobro, njegove pridige so bile hrvaške (*Idiomate Croatico*). Turniški učitelj iz bližnjega Trnja in njegov pomočnik (*praeceptor*) iz bližnje Brezovice sta prav tako govorila oba jezika, na prvem mestu hrvaško. V župniji Dobrovnik z madžarskim prebivalstvom je župnik, doma iz Dolnje Lendave, pridigal madžarsko, srednje dobro pa govoril hrvaško. V pretežno madžarski dolnjelendavski župniji je znal madžarski župnik iz Lentija poleg madžarščine tudi hrvaško, enako kot kaplana iz Legrada (prvotno v Medžimurju, od začetka 18. stoletja na desnem bregu Drave) in Turnišča (ta še nemško), učitelj iz Keszthelyja je obvladal madžarsko, latinsko in nemško ter poučeval madžarsko, njegov pomočnik iz Lipe pri Turnišču pa je znal hrvaško, madžarsko in latinsko.

⁴⁴³ Murskosoboški kaplan je bil *Franciscus Grahovecz*, gornjeseniški učitelj pa se je imenoval *Andreas Horváth* in je bil doma iz kraja Alsó Pula v Šopronske županiji. Priimek Grahovec je tipično medžimurski (Putanec - Šimunovič (ur.), *Leksik prezimena*, str. 199), v Sloveniji je bil v drugi četrtini 20. stoletja (1931–1948) razširjen le v ptujskem okraju (Bezljaj (ur.), *Začasni slovar*, str. 176).

v tem delu Prekmurja precej zasidran, da pa ni nikoli povsem zamenjal slovenskega lingvonima.

O tem priča nekaj sočasnih referenčnih virov, med katerimi je posebej pomemben krajevni leksikon iz leta 1773 (*Lexicon Locorum*), ko je bilo dolnje Prekmurje še trdno v zagrebški škofiji in tako cerkvenoupravno kot politično povezano z Medžimurjem. Leksikon navaja 27 dolnjeprekmurskih krajev, od teh jih je 21 označenih kot slovenskih – 20 z oznako *vend* in eden, Kobilje, z oznako *szlovén* (!) –, trije kot madžarski, *magyar* (Dolnja Lendava, Dokležovje in Strehovci), in samo trije kot hrvaški, *horvát* (Bukovnica, Hotiza in Kot). Do konca stoletja imamo še tri podobne topografske preglede, ki vsi pričajo o variabilnosti etnično-jezikovnih oznak. Po geografsko-historičnem leksikonu Korabinskega iz leta 1786 je med 26 kraji 21 slovenskih (*vend* oziroma v Kobilju *slavonica*), madžarska sta le Dolnja Lendava in Strehovci, hrvaški (*horvát* ali *kroatisch*) pa štirje: poleg istih treh kot leta 1773 (Bukovnica, Hotiza in Kot) še pomembno župnijsko središče Bogojina. Naslednje leto (1787) izkazuje popis posestnikov vse štiri dotlej hrvaške kraje kot slovenske (*vend*), skupaj 25 slovenskih in enega madžarskega (Dolnja Lendava). Desetletje zatem, v letih 1796–1799, pa navaja Vályijeva topografija Ogrske spet bolj pisano podobo: od 21 krajev naj bi jih bilo osem deloma slovenskih (jezikovno mešanih slovensko-madžarskih oziroma slovensko-nemških), le pet povsem slovenskih (*tót*), trije madžarski (Dolnja Lendava, Nedelica in Kobilje), štirje hrvaški (Bogojina, Gančani, Hotiza in Kot) in eden mešan hrvaško-madžarski (Bukovnica).⁴⁴⁴ Poudariti moramo, da poznajo isti topografski pregledi iz obdobja 1773–1799 pri vseh medžimurskih krajih samo hrvaščino (*horvát, croatica*), le za Čakovec skupaj z njo tudi madžarščino.⁴⁴⁵

Hrvaško ime je torej v dolnjem Prekmurju kot jezik prebivalstva preživelo prehod iz 18. v 19. stoletje, vendar v senci slovenskega imena, ki se je v novem sombotelskem škofijskem okviru in v spremenjenih razmerah ponovno vse bolj uveljavljalo. Kot smo lahko videli, se je hrvaška oznaka za jezik prebivalstva v topografskih pregledih še najbolj oklepala Bukovnice pri Bogojini in Kota pri (Dolnji) Lendavi, kar ni nujno odraz dejanskega stanja. Zdi pa se verjetno, da je v lendavskem kotu, najbliže Medžimurju, tudi v živi rabi vztrajala kot prevladujoča še v drugem desetletju 19. stoletja. Sombotelska vizitacija iz leta 1811 namreč za dolnjelendavsko župnijo pravi, da je jezik v vseh vaseh madžarski, razen v treh: na Hotizi govorijo

⁴⁴⁴ Szaszkóné Sin - Breinerne (ur.), *Magyarország Történeti Helységnévtára I.*, str. 22–63. – Na objavo me je prijazno opozoril kolega Andrej Hozjan.

⁴⁴⁵ Prav tam, str. 250–297.

samo hrvaško, v Kapci in Kotu pa deloma hrvaško in deloma madžarsko. Nobeden od treh duhovnikov tudi ni obvladal slovenščine, ampak je eden od obeh kaplanov kot prvi jezik navedel hrvaščino (*lingvam Croaticam*).⁴⁴⁶ Sodeč po njegovem izvoru z območja Nagykölkeda (hrvaško Veliki Kuced) v Železni županiji je bil bržkone Gradiščanski Hrvat in bi lahko ob vizitaciji tudi osebno vplival na navedbe o jeziku v treh obmurskih vaseh.⁴⁴⁷

Razen v omenjenih treh vaseh večinsko madžarske dolnjelendavske župnije, ki ležijo na skrajnem jugu ob Muri, ni v začetku 19. stoletja nikjer več sledov o hrvaškem imenu kot oznaki za domače govore. Kanonični vizitaciji obeh delov Prekmurja – gornjega (1808) in spodnjega (1811)⁴⁴⁸ – jasno pričata, da se je pokrajina v jezikovno-kulturnem pogledu ločila od kajkavskega prostora. Tako kot v gornjem Prekmurju je tudi jezik župljanov vseh dolnjeprekmurskih župnij označen kot *lingva Vandalica* oziroma *idioma Vandalica*. V tem jeziku se sporazumevajo z župljani tudi duhovniki in učitelji. Niti pri turniškem učitelju, doma iz Vinice pri Varaždinu, ni navedeno, da bi obvladal hrvaško, temveč slovensko ter srednje dobro madžarsko in nemško, služboval pa je v slovenščini. Relikte še nedavne povezanosti dolnjega Prekmurja s čezmurskim kajkavskim kulturno-jezikovnim okoljem lahko prepoznamo samo še v navedbah, katere jezike govorijo tukajšnji duhovniki in učitelji. Tu je bilo znanje hrvaščine razširjeno neprimerno bolj kot v gornjem delu pokrajine. Hrvaško so namreč poleg slovenščine znali župnik, kaplan in učitelj v Beltincih ter župnik in učitelj v Črenšovcih, pri tem da je le beltinski učitelj izviral iz Medžimurja, vsi drugi pa iz gornjega Prekmurja.⁴⁴⁹ Tam je, nasprotno, obvladal

⁴⁴⁶ SzEL, can. vis. (I.1.c.) Somogy 11, pag. 114. Prim. Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino, str. 11.

⁴⁴⁷ Njegovo ime in priimek *Michael Gombás* (pag. 116) ne omogočata jasne etnične opredelitve.

⁴⁴⁸ V gornjem Prekmurju (distrikt *Tótság*) so bile vizitirane naslednje župnije (SzEL, can. vis. (I.1.c.) Somogy 9): deloma nemška župnija Sv. Jurij (pag. 12–47), Gornja Lendava (pag. 47–69), Cankova (pag. 69–86), Tišina (pag. 86–102), Murska Sobota (pag. 102–119), Pečarovci (pag. 120–132), Sv. Benedikt – Kančevci (pag. 133–147), Martjanci (pag. 148–159) in Gornji Petrovci (pag. 160–171). V dolnjem Prekmurju (dolnjelendavski distrikt) je vizitacija zajela župnije (SzEL, can. vis. (I.1.c.) Somogy 11): Dobrovnik (pag. 39–52) kot povsem madžarsko župnijo (*lingvam pure Hungaricam*), Bogojina (pag. 53–67), kjer so v Kobilju deloma govorili madžarsko, Turnišče (pag. 68–83), Beltinci (pag. 84–101), Črenšovci (pag. 102–112) in Dolnja Lendava (pag. 112–136).

⁴⁴⁹ Beltinski župnik je govoril slovensko, hrvaško, madžarsko in nemško, pri čemer je pomenljivo, da ni imel veliko stikov s hrvaškim okoljem: doma je bil namreč iz Sv. Benedikta v gornjem Prekmurju, šolal se je v Győru, služboval pa na Pertoči, v Murski Soboti in zadnjih 20 let v Beltincih. Hrvaško je poleg slovenščine in madžarščine govoril tudi njegov mladi kaplan, prav tako doma iz zgornjega dela pokrajine, od Sv. Jurija, nekoč seminarist v Sombotelu in kaplan v Murski Soboti. Beltinski

hrvaško samo župnijski upravitelj v Pečarovcih, sicer frančiškan, doma iz turniške župnije v spodnjem delu pokrajine.⁴⁵⁰

O popolnem izginotju hrvaškega lingvonima za prebivalce Prekmurja še v prvi tretjini 19. stoletja priča dve desetletji mlajša kanonična vizitacija škofa Andrasa Bőleja iz leta 1829 (za gornje Prekmurje) oziroma 1830 (za dolnje).⁴⁵¹ Zdaj namreč govorijo slovensko (*Vandalica*) tudi v dolnjelendavski župniji: na Hotizi samo slovensko, v Kapci in Kotu pa deloma slovensko in deloma madžarsko. Poleg tega zna drugi dolnjelendavski kaplan, doma iz Somoške županije, slovensko, in ne več hrvaško kakor njegov predhodnik ob vizitaciji leta 1811. Povsod v Prekmurju se duhovniki in učitelji sporazumevajo z župljani v slovenskem jeziku, a znajo posamezniki poleg slovenščine in madžarščine (nekateri še nemščine) tudi zdaj hrvaško. Kot pri prejšnji vizitaciji je takih precej več v dolnjem delu pokrajine, posebej zgovorni pa so podatki, kdo so ti ljudje in od kod, tudi ob dejstvu, da so vsi prekmurski duhovniki študirali v Sombotelu. V gornjem Prekmurju obvlada hrvaško samo župnik na Pertoči, doma iz bližnje Serdice, ki je prej osem let služboval v dolnjeprekmurskem Turnišču. Zelo pomenljivo je spoznanje, da so v dolnjem Prekmurju vsi trije duhovniki – govorci hrvaščine – tako ali drugače povezani z Doljno Lendavo. Prvi je župnik v Črenšovcih, doma iz Vučje Gomile v gornjem Prekmurju, ki je bil prej dve leti v Dolnji Lendavi, na sedanji župniji pa 22 let (od 1808). Drugi, župnik v pretežno madžarski župniji Dobrovnik, po rodu Madžar iz domače Zalske županije, obvlada poleg materinščine še nemščino ter »hrvaško ali slovensko« (*Croaticam sive Vandalicam*). Pozornost pritegne dejstvo, da je prej služboval v raznih madžarskih župnijah, zunaj povsem madžarskega okolja pa ravno in samo v Dolnji Lendavi; ta je navedena kot njegova zadnja župnija, preden je 16 let prej (1814) prišel v Dobrovnik. Še več, tretji, edini duhovnik v slovenskih prekmurskih župnijah, ki zna

učitelj je bil doma iz Rimščaka pri Sv. Urbanu v Medžimurju in je v tamkajšnjem Dekanovcu nekaj časa tudi služboval. Iz Vučje Gomile pri Bogojini je izviral črenšovski župnik, ki je študiral v Sombotelu in nato služboval tako v gornjem kot dolnjem Prekmurju. Črenšovski učitelj, doma iz Murske Sobotne, se je hrvaščine lahko naučil med službovanjem v Medžimurju.

⁴⁵⁰ Zanimivo je, da naj bi p. Fidelis Besnjak poleg slovenščine kot materinščine (*nativam Vandalicam*) in madžarščine govoril ne le hrvaško, temveč tudi srbsko (*Croaticam et Rascianicam*).

⁴⁵¹ V gornjem Prekmurju (murskosoboški distrikt) so bile vizitirane naslednje župnije (SzEL, can. vis. (I.I.c.) Bőle 17, Mursazombat): Dolenci (pag. 1–10), Gornja Lendava (pag. 11–30), Pečarovci (pag. 31–40), Murska Sobota (pag. 41–58), Cankova (pag. 59–69), Martjanci (pag. 70–80), Sv. Jurij (pag. 81–95), Gornji Petrovci (pag. 96–107), Sv. Benedikt – Kančevci (pag. 108–118), Tišina (pag. 119–134) in Sv. Helena – Pertoča (pag. 135–149). V dolnjem Prekmurju (dolnjelendavski distrikt) je vizitacija zajela župnije (SzEL, can. vis. (I.I.c.) Bőle 16, Alsólendva): Bogojina (pag. 1–21), Beltinci (pag. 22–38), Črenšovci (pag. 39–52), Dobrovnik (pag. 53–73), Dolnja Lendava (pag. 87–118) in Turnišče (pag. 119–136).

hrvaško, ne da bi bila med jeziki navedena tudi slovenščina, je Dolnjelendavčan (!) *Joannes Krajcsus*, mladi 24-letni kaplan v Beltincih, v dušnem pastirstvu šele slabo leto in na prvem službenem mestu. Vsekakor je Madžar, saj je pri njem kot prvi jezik zapisana madžarščina, pred nemščino in hrvaščino, v Beltince pa so ga očitno poslali, da bi se priučil še tam nujno potrebne slovenščine. Kakor koli, pomenljivo je, da edini hrvaško in ne tudi slovensko govoreči duhovnik prihaja iz župnije Dolnja Lendava, iz najjužnejše prekmurske župnije, kjer naj bi še leta 1811, torej v njegovih otroških letih, nemadžarska manjšina govorila hrvaško, zanjo pa je bil pristojen hrvaško govoreči duhovnik. Tudi dobrovniški župnik, Madžar, ki je obvladal »hrvaško ali slovensko«, in črenšovski župnik, govorec hrvaščine, sta v Dolnji Lendavi službovala malo pred vizitacijo iz leta 1811 oziroma nekaj let pozneje (1806–1808 in 1814). V Bőlejevi vizitaciji 1829–1830 imamo poleg tega še dodatno potrditev o popolnem odmiku prekmurščine od kajkavske hrvaščine. Ponazarjajo jo primeri treh učiteljev, vsekakor referenčnih in verodostojnih prič, ko gre za vprašanje jezika. Pri dveh, obeh Hrvatih kajkavcih, pogrešamo podatek, da bi obvladala hrvaško. Prvi, znan že iz vizitacije leta 1811, doma iz Vinice pri Varaždinu, je že 24 let služboval v Turnišču v slovenskem jeziku (*servit in hac parochia lingua Vandalica*), govoril slovensko, madžarsko in nemško, drugi, učitelj v Martjancih, ki je pred sedmimi leti še zelo mlad prišel iz Sv. Martina na Muri v Medžimurju, pa naj bi znal le slovensko in madžarsko. Hrvaško je zdaj obvladal en sam prekmurski učitelj, beltinski, doma od Sv. Benedikta v gornjem Prekmurju. Hrvaščina je pri njem navedena kot tretji jezik, za slovenščino in madžarščino. Jezika se je moral naučiti iz potrebe, saj je bila ena od njegovih prejšnjih dveh služb v Podturnu v Medžimurju, v župniji zagrebške škofije, ki jo samo Mura ločuje od dolnjelendavske župnije. Hrvaški lingvonim in etnonim sta torej pri Prekmurcih po uporabljenih virih dokončno izginila v prvi tretjini 19. stoletja in posledično potonila v pozabo. Na Kozlerjevem zemljevidu (1853) je vas Kot narisana kot zadnja na slovenski strani etnične meje, enako je prikazana na Czoernigovi karti (1855) in tudi v njegovem opisu jezikovnih meja (1857).⁴⁵²

Skratka, za novo kulturno-jezikovno orientacijo Prekmurja je bila odločilna združitev njegovega gornjega in dolnjega dela v skupnem, sombotelskem škofijskem okviru (1777). Odras spreminjene jezikovne politike Prekmurcev v primerjavi s prejšnjimi obdobji predstavljajo že besede prvega sombotelskega škofa Jánoša Szilyja v spremni besedi k eni od prvih treh katoliških prekmurskih knjig (1780): »naši Vandali« nimajo nobenih tiskanih knjig v svojem jeziku, ki je razširjen na nemajh-

⁴⁵² Kozler, *Zemljovid slovenske dežele*; Czoernig, *Ethnographische Karte*; opis jezikovne meje v: isti, *Ethnographie*, str. 55; prim. Zajc, *Kje se slovensko neha*, str. 106.

nem ozemlju in »si ga je prisvojilo kot domačega in skoraj skupnega sosednje štajersko, koroško in kranjsko ljudstvo«. ⁴⁵³ Dejansko je dotlej že nekaj desetletij obstajala prekmurska protestantska književnost, ki je dala prvo tiskano knjigo leta 1715 in dobre zglede večinskim katoliškim rojakom. ⁴⁵⁴ Protestanti so se s knjižnim jezikom in njegovim slovenskem imenom prvi med Prekmurci odlepili od skupnega kajkavskega kulturnega kroga, njihovo delo pa je s tolerančnim patentom Jožefa II. (1781) dobilo potrebno legitimnost. S skoraj sočasnim nastankom katoliške književnosti v lastnem jeziku (1780) so se od kajkavskega vplivnega območja oddaljili še večinski prekmurški katoličani, kar je v gornjem delu pokrajine zaznati že v desetletjih pred tem. Kljub razdeljenosti med dve županiji, ki je ostala vse do leta 1919, je pokrajina med Muro in Rabo zaživela kot enotni kulturno-jezikovni prostor in dobila v 19. stoletju tudi skupno ime, najprej Slovenska krajina ter slednjič Prekmurje. ⁴⁵⁵

⁴⁵³ Škafar, Madžari o prvih, str. 248.

⁴⁵⁴ Začetnik katoliške književnosti Mikloš Kūzmič je leta 1779 pisal prvemu sombotelskemu škofu Jánosu Szilyju, da »Vandalija« v tisku še ni videla svojega jezika, razen v delu »mojega soimenjaka, pridigarja v Šurdu«, tj. Štefana Kūzmiča (Škafar, Iz dopisovanja, str. 88; Barbarič, Oris književnega razvoja, str. 90).

⁴⁵⁵ Fujs, Prekmurje – podoba prostora, str. 52–54. – Nasprotno je izraz *Slovenska okroglina*, ki ga je leta 1780 prvič zapisal začetnik katoliške prekmurske književnosti Mikloš Kūzmič, pomenil še vedno samo gornje Prekmurje, cerkvenoupravno enoto *districtus Tótság* (Škafar, Iz dopisovanja, str. 90, op. 3; prim. Fujs, Prekmurje – podoba prostora, str. 53).

PRLEKIJA

Vprašanje hrvaškega imena za jezik Prlekije ni bilo deležno ustrezne pozornosti predvsem zato, ker je zelo dolgo ostajalo neznano, da je v 18. stoletju jezikovna oznaka hrvaški zajemala bistveno širši prleški prostor, kot smo mislili. Čeprav je od objave ključnih novih podatkov v vizitacijah salzburškega arhidiaconata med Dravo in Muro (1987)⁴⁵⁶ minilo že nekaj časa, jih niso do nedavnega upoštevali ne zgodovinarji ne jezikoslovci.⁴⁵⁷ Gre za navedbe o jeziku v cerkvenih vizitacijah, na katere tudi objavitelj vira ni opozoril, ampak se je pri obravnavi rabe jezikov iz neznanega razloga omejil samo na slovenščino in nemščino.⁴⁵⁸

Prlekija, poimenovana po narečnem prislovu *prle* (prej), leži v skrajnem severovzhodnem delu zgodovinske slovenske Štajerske med današnjo avstrijsko in današnjo hrvaško državno mejo ter reko Muro. V širšem smislu je opredeljena kot kulturno območje oziroma kot območje prleškega narečja, tj. enega od slovenskih panonskih narečij.⁴⁵⁹ Prleško narečje, po R. Kolariču po vsej verjetnosti mešanica »substratnega« starejšega slovenskega in mlajšega »panonsko-slovanskega«, ⁴⁶⁰ dolguje svoj nastanek specifičnim zgodovinskim okoliščinam: večinski del Prlekije

⁴⁵⁶ Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*.

⁴⁵⁷ Podatki iz vizitacij so bili ključni za nastanek moje razprave, objavljene leta 2009 (Golec, So bili štajerski Prleki).

⁴⁵⁸ Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 15–17.

⁴⁵⁹ Bogataj, *Prlekija*, str. 363–364.

⁴⁶⁰ Kolarič, *Prleško narečje*, str. 630 sl.

je namreč šele okoli leta 1200 prešel iz ogrskega v štajerski politični okvir.⁴⁶¹ Prav jezikovne posebnosti in neposredna sosesčina s kajkavskim prostorom so pogojevali svojstven knjižnojezikovni razvoj, ki ga lahko na kratko označimo: od vključevanja v kajkavski kulturni krog prek lastnega pokrajinskega knjižnega jezika od druge polovice 18. stoletja dalje do vključitve v skupni slovenski knjižnojezikovni prostor sredi 19. stoletja. Prleki so se od vseh Slovencev – izjema so Prekmurci – zadnji pridružili skupnemu knjižnemu jeziku, potem ko so se dolgo neovirano usmerjali v kajkavska duhovna središča.⁴⁶² Jezik vzhodnih delov Štajerske je namreč zelo soroden kajkavskemu dialektu, današnja narodnostna meja pa ne predstavlja niti ostrejšje narečne meje.⁴⁶³

Medtem ko jezikoslovci raziskujejo prleško-kajkavska jezikovna razmerja ter vplive kajkavščine na skromno vzhodnoštajersko pismenstvo in tamkajšnji samostojni knjižni jezik,⁴⁶⁴ je ostalo ob strani vprašanje, ki se na te probleme neposredno navezuje: vprašanje širjenja imena hrvaški jezik na prleška narečja. Pojav je že pred stoletjem omenil F. Kovačič (1910) za Središče ob Dravi, najvzhodnejši prleški trg, ki je kajkavskemu prostoru najbližje ne le geografsko, ampak tudi jezikovno. Ker pojav drugje ni bil dokumentiran, je obveljalo, da se je kot posebnost omejeval zgolj na Središče. A še tu naj bi bil izpričan le zelo kratek čas v osemdesetih letih 18. stoletja: dva trška pisarja, ki sama nista Hrvata, zapišeta, da tržani, prvi trški svétnik in sodnik Središča govorijo samo (!) hrvaško.⁴⁶⁵ J. Rigler (1968) je na podlagi teh dejstev ugotavljal, da je šlo za del širšega procesa preimenovanja jezika, enako kot pri kajkavcih: Središčanci so včasih imenovali svoj jezik hrvaški, »potem ko se je bil izraz "slovenski" med kajkavci začel umikati izrazu "hrvatski", ki se je pričel uporabljati na prehodu 17. in 18. stoletja, zlasti po Vitezovičevi zaslugi«. Razloge je Rigler videl v »znatno močnejšem vdoru kajkavske kulture« v 18. stoletju v primerjavi s 16.

⁴⁶¹ M. Kos, K postanku, str. 144 sl.

⁴⁶² Prim. zlasti Rajh, Od narečja, str. 48 sl. – Usmerjenost Prlekov v kajkavski kulturni prostor morda najbolje simbolizirata dve osebnosti, obe z območja Ormoža: Anton (Antun) Vramec (1538–1587) kot eden utemeljiteljev kajkavskega knjižnega jezika in ilirec Stanko Vraz (1810–1851).

⁴⁶³ Rigler, Jezikovnokulturna orientacija, str. 661.

⁴⁶⁴ Prim. zlasti naslednja temeljna in novejša dela: Rigler, Jezikovnokulturna orientacija; Rajh, *Od narečja*; Jesenšek, Vzhodnoštajersko in kajkavsko; Lončarič, Hrvatsko-slovenski jezični odnosi.

⁴⁶⁵ O trškem sodniku Štefanu Modrinjaku (1787–1788) je pisar Ivan Osišek navedel, da ni znal ne brati ne pisati in da je govoril samo hrvaško (Kovačič, *Trg Središče*, str. 426–427). Po besedah pisarja Janeza Kazimirja Lassacherja Weyersberga pa je okoli leta 1785 prvi trški svétnik Matija Golob govoril samo hrvaško in enako tudi drugi tržani (prav tam, 448). O izvoru obeh trških pisarjev gl. prav tam, str. 435–436.

in 17. stoletjem, »vsaj v tem najvzhodnejšem robu vzhodne Štajerske«, in posebej poudaril migracijske tokove hrvaških priseljencev pred koncem 17. stoletja. Tako se je Središče kulturno naslonilo na kajkavce in živelo »skoraj popolnoma v območju kajkavske kulture«. ⁴⁶⁶

Danes na podlagi novih podatkov vemo, da so središčanski govor označevali kot hrvaškega najmanj generacijo prej, zagotovo pa še globlje v preteklosti. Oznaka hrvaški za lokalne prleške govore je prvič dokumentirana že v začetku 18. stoletja, in sicer v Ormožu, edinem tamkajšnjem mestu. ⁴⁶⁷ Pojav poleg tega ni zajel samo Središča in Ormoža, ki neposredno mejita na Hrvaško, ampak znatno širše območje vzhodne Prlekije.

Najprej si oglejmo **malo znana dejstva**, ki so po večini prišla na površje v zadnjih desetletjih. Najzgodnejšo omembo hrvaščine v prleškem prostoru vsebuje naslov prisežnega obrazca za novosprejete meščane Ormoža (*Juramentum Ciu-is Croaticae*). Omemba je vsaj iz dveh razlogov specifična. Prvič zaradi zgodnjega nastanka: vsekakor v prvi četrtini 18. stoletja, najverjetneje še pred letom 1710. ⁴⁶⁸ V tem pogledu je dokument v Prlekiji povsem osamljen, saj poznamo kronološko naslednja pričevanja o »hrvaških« govorišle iz šestdesetih let 18. stoletja, vmes pa je polstoletna praznina. Drugič, v zgodnjem novem veku je ormoški obrazec v vzhodnoštajerskem prostoru edini primerek nenemškega uradovalnega dokumenta, ki ima v naslovu ime jezika. Jezikovna analiza obrazca tako omogoča ugotovitev, kakšen oziroma kateri idiom je mišljen kot hrvaščina (*Croaticae*). Obrazec kaže izrazite kajkavske vplive in temelji morda na neznani predlogi iz hrvaškega prostora, ki pa so jo prilagodili ormoškemu idiomu in uveljavljenemu lokalnemu upravnemu izrazju. ⁴⁶⁹ In končno, ker je prisežni obrazec namenjen uporabi v Ormožu, ne more biti dvoma, da se pojem *Croatica* nanaša na lokalno okolje. Pri tem nikakor ni mogoče, da bi obrazec uporabljali le za zapriseganje novih meščanov, ki so se priselili s Hrvaškega, in bi bil torej (vsem) drugim, vključno z domačini, na voljo alternativni nemški obrazec, zapisan skupaj s »hrvaškim«. Ormož je bil namreč v zgodnjem

⁴⁶⁶ Rigler, Jezikovnokulturna orientacija, str. 667–668, 670.

⁴⁶⁷ Golec, Neznana starejša, str. 313–315; isti, *Mestna prisežna besedila*, Ormož (ORM-1–3).

⁴⁶⁸ Golec, Neznana starejša, str. 313–315. – Vsebina prisege je bila prvič objavljena leta 1973, faksimile pa 1983. Tudi zaradi pozne objave besedilo dolgo ni pritegnilo pozornosti strok, ki se ukvarjajo s starejšimi vzhodnoštajerskimi literarnimi in drugimi dokumenti (prav tam, str. 313). – Golec, *Mestna prisežna besedila*, Ormož (ORM-1–3).

⁴⁶⁹ Golec, Neznana starejša, str. 318.

novem veku med vsemi mesti Spodnje Štajerske mestece z najšibkejšo nemško komponento⁴⁷⁰ in z naravnost zanemarljivim dotokom priseljencev s Hrvaškega.⁴⁷¹

Oznaka *Croatica* v ormoškem obrazcu torej ne more biti povezana s hrvaškimi priseljenci, ampak gre – prek zgledov kajkavskega uradnega pismenstva – za neposredni odraz procesa imenske kroatizacije kajkavščine: ta se proti koncu 17. in v začetku 18. stoletja ne le v knjižni, temveč tudi v uradni sferi in v vsakdanji rabi čedalje pogosteje imenuje hrvaški jezik namesto dotedanje oznake slovenski. V zahodnih delih nekdanje srednjeveške Slavonije se je v tem času vzporedno z imenom jezika spremenilo tudi ime ljudstva, čeprav je jezik v bistvu ostal isti, kajkavski.⁴⁷² Nazorne dokaze o prodiranju hrvaškega imena ponujajo v neposredni kajkavski soseščini Prlekije zapisniki mesta Varaždin, objavljeni za čas do leta 1703 oziroma 1714.⁴⁷³ Lokalni idiom je v njih večinoma (20-krat) označen kot rodni ali domači jezik (*idioma nativum, lingua nativa, lingua vernacula*)⁴⁷⁴ in redkeje (12-krat) z etničnim predznakom: sedemkrat kot slovenski (*idioma S(c)lavonicum*) ter petkrat kot hrvaški jezik (*idioma Croaticum*). Kljub majhnemu številu pojavitev oznak slovenski in hrvaški je pomenljivo dejstvo, da je prvotno, slovensko ime jezika prvič izpričano že konec 16. stoletja (1592), hrvaško pa šele stoletje pozneje, leta 1689. V devetdesetih letih 17. stoletja se oznaki pojavljata izmenično, slovenski jezik zadnjič leta 1695, nakar od leta 1697 srečujemo samo še poimenovanje hrvaški jezik.⁴⁷⁵

V 18. stoletju, ko je bilo v kajkavskem prostoru na zmagovitem pohodu novo, hrvaško ime, so njegovi valovi pljusknili tudi čez mejo Svetega rimskega cesarstva. V delu Prlekije je poimenovanje hrvaški očitno prav tako začelo izpodrivati dotedanje slovensko ime kot oznako za lokalne preleške govore. Prvovrstni vir, ki priča o razširjenosti privzetega lingvonima, je vizitacijski zapisnik salzburškega arhidi-

⁴⁷⁰ Golec, *Regionalne razlike*, str. 29–31.

⁴⁷¹ Golec, *Ormož*, str. 78–79.

⁴⁷² Budak, *Hrvatska i Slavonija*, str. 215; prim. isti, *Der Einfluss*, str. 10 sl.; prim. Rotar, *Viri Trubarjevega*, str. 337 sl.

⁴⁷³ Omembe lokalnega idioma: Barbarič (ur.), *Zapisniki poglavarstva II*, str. 85; *IV*, str. 110; *IX*, str. 251, 292, 305, 337, 365, 367; *X*, str. 43, 97, 109, 121, 122, 123, 168, 203, 205, 206, 211, 235, 236, 239, 285, 293; *XI*, str. 49, 114, 174, 200, 208, 209.

⁴⁷⁴ Kot *idioma nativum* je jezik označen 16-krat, po 2-krat pa kot *lingua nativa* in *lingua vernacula*.

⁴⁷⁵ Slovenski jezik (*idioma S(c)lavonicum*) se pojavlja v letih: 1592, 1608, 1689, 1694 (dvakrat), 1695 (dvakrat), hrvaški jezik (*idioma Croaticum, lingua Croatica*) pa v letih: 1689, 1697 (2-krat), 1699 in 1706. Pričakujemo lahko, da v mlajših sejnih zapisnikih poimenovanja slovenski sploh ni več. V statutu mesta Varaždin iz leta 1750 je jezik kajkavskih prisežnih obrazcev označen le še kot *Croaticum* (Kolanović - Križman, *Statut grada*, str. 201, 205, 207, 211, 235, 237, 245).

akonata med Dravo in Muro iz let 1760–1764. Med tremi vsebinsko sorodnimi viri – iz predjožefinske dobe imamo še zapisnika arhidiakonatske sinode leta 1739 ter vizitacije v letih 1773–1774 – ta edini omenja hrvaščino, kar pa ne preseneča, saj se od vseh treh največ in najbolj natančno ukvarja z vprašanji, ki tako ali drugače zadevajo jezik: jezikovno znanje duhovščine, jezik pridig, kateheze idr. Daleč največkrat je seveda navedena slovenščina (*lingua Sclavonica, Vindica*), za njo pa nemščina (*lingua Germanica*), zlasti v župnijah z etnično mešanim prebivalstvom. V zapisniku se hrvaščina sicer pojavi vsega osemkrat, a je pri tem zelo pomenljivo, v katerih situacijah in kje jo najdemo. Kot pastoralni jezik oziroma jezik prebivalstva jo zasledimo na geografsko sklenjenem ozemlju vzhodne Prlekije, natančneje v naslednjih petih župnijah: Središče ob Dravi, Sv. Miklavž pri Ormožu, Velika Nedelja, Ljutomer in Križevci.

Oglejmo si pobliže, v katerem kontekstu se hrvaščina pojavlja v vizitaciji 1760–1764 ter kakšen sklep je mogoče potegniti iz sicer maloštevilnih omemb. Za naš problem je najmanj povedna omemba hrvaškega jezika v župniji Gornja Radgona, ki meji na skrajni severni del Prlekije. Tu je namreč izrecno v rabi slovenščina,⁴⁷⁶ le kaplan, po rodu iz sosednje Radgone, obvlada med štirimi jeziki tudi hrvaščino.⁴⁷⁷ Medtem ko gre v tem primeru zgolj za posameznikovo znanje jezika (poleg madžarskega, češkega in slovenskega jezika), srečamo drugačno sliko jugovzhodno od tod, v prleški župniji Križevci. Tamkajšnji drugi kaplan, doma iz Središča, ne govori nemško, temveč čisto hrvaško (*pure Croaticum*). Še več, tudi prvi kaplan, Belokranjec iz Metlike, dobro obvlada hrvaščino, prav ta pa je tukaj (!) v rabi (*cum Croaticam linguam bene caeat, illaque ibidem in usu est*).⁴⁷⁸ Opraviti imamo torej z neposrednim pričevanjem, da je jezik prebivalcev križevske župnije hrvaščina. Podobno sliko srečamo v sosednji župniji Ljutomer na tromeji med Štajersko, Medžimurjem in Prekmurjem. Za župnika, četudi domačina, sicer ni navedeno, da bi bil poleg nemščine, slovenščine (*Vindicae*) in italijanščine večč hrvaščine,⁴⁷⁹ zato pa je hrvaščina v domeni kaplanov, ki sta oba iz Prlekije. Prvi, doma iz Sv. Jurija ob Ščavnici, obvlada nemščino in še bolje hrvaščino (*calet linguam Germanicam et Croaticam, quae ultima praeponderat*), drugi, ljutomerski domačin, zna sploh samo hrvaško (*solum idioma Croaticum calet*).⁴⁸⁰ Da je s hrvaščino res mišljen skupni je-

⁴⁷⁶ Izrecno se omenja pridiganje v slovenskem jeziku: *in lingua tantum Sclavonica ad populum sermo* (Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 249).

⁴⁷⁷ Prav tam, str. 226.

⁴⁷⁸ Prav tam, str. 234.

⁴⁷⁹ Prav tam, str. 239.

⁴⁸⁰ Prav tam, str. 240.

zik kajkavcev in Prlekov in ne morda kaj drugega, denimo lokalni idiom, potrjuje navedba za sosednjo župnijo Sv. Miklavž pri Ormožu: tamkajšnji prvi kaplan je Kranjec, Gorenjec iz okolice Ljubljane, a se je dobro privadil hrvaškemu jeziku (*magisque se se linguae Croaticae accomodat*); nekoč je namreč študiral v Varaždinu (*utpote quondam Varastini in studio existens*).⁴⁸¹ Zelo podobno stanje zasledimo v Veliki Nedelji, ki od župnij z izpričano hrvaščino leži najbolj jugozahodno. Tudi tu je prvi kaplan Kranjec z Gorenjske, ki pa se je že privadil hrvaškemu »naglasu« (*se se jam accentui Croatico accomodasse*).⁴⁸² Vizitacija žal ne omenja nobenega jezika v Ormožu, kjer je, kot rečeno, hrvaščina izpričana kot oznaka za lokalni idiom že v začetku 18. stoletja, kot jezik kateheze pa jo bomo skupaj s slovenščino srečali še v osemdesetih letih. Ostane nam še skrajna jugovzhodna župnija Središče s pričakovanim jezikovnim stanjem: v Središču kajpak govorijo hrvaško; župnik in kaplan sta oba iz slovenskega dela Koroške, a kaplan po župnikovih besedah kljub temu zelo dobro obvlada hrvaški jezik (*qui tametsi Carinthus sit, tamen optime Croaticam linguam callet*).⁴⁸³ Morda bi lahko v območje »hrvaške Prlekije« pogojno vključili tudi severno župnijo Sv. Jurij ob Ščavnici ali vsaj njene dele. Tu je jezik pridig sicer slovenski (*lingua tantum Sclavonica*),⁴⁸⁴ toda od tod izvira prej omenjeni ljutomerski kaplan, ki zna hrvaško.⁴⁸⁵

Jezikovna oznaka hrvaški je v štajerskem prostoru južno od Drave, kjer prav tako govorijo kajkavščini sorodni slovenski panonski narečji (na Ptujskem polju še prleško, v Halozah haloško),⁴⁸⁶ potrjena z enim samim primerom, približno desetletje mlajšim od salzburške vizitacije. V obmejni župniji Zavrč v Halozah, neposredni sosedni Prlekije, goriški nadškof Karel Mihael Attems med vizitacijo leta 1773 ni spovedoval, »ker je dvomil, da bo razumel jezik, ki je tu hrvaški« (*dubitavit enim se posse capere idioma, quod hic est Croaticum*).⁴⁸⁷ Skromna omemba ni zanesljiv dokaz, da so župljani Zavrča svoj govor res istovetili s hrvaščino, a je to glede na lego župnije med »hrvaško« Prlekijo in Hrvaško vsekakor zelo verjetno.

⁴⁸¹ Prav tam, str. 222.

⁴⁸² Prav tam, str. 204.

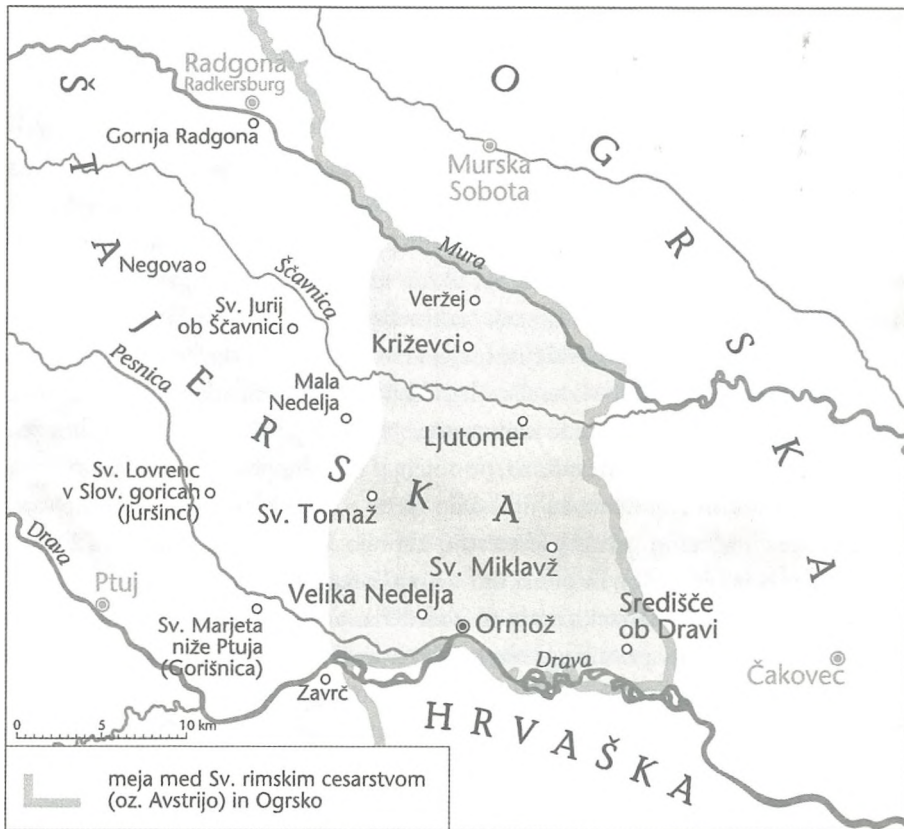
⁴⁸³ Prav tam, str. 211.

⁴⁸⁴ Prav tam, str. 249.

⁴⁸⁵ Prav tam, str. 240.

⁴⁸⁶ Logar - Rigler, *Karta slovenskih narečij*.

⁴⁸⁷ Ožinger, *Vizitacije*, str. 831. – Glavni referenčni vir za prostor južno od Drave predstavljajo obsežni zapisniki petih vizitacij savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije v letih 1751–1773 (Ožinger, *Vizitacije*), toda drugače kot v sočasnih vizitacijah salzburškega arhidiakonata med Dravo in Muro (Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*) je jezik tu omenjen neprimerno manjkrat.

Okvirni obseg »hrvaške Prlekije« v šestdesetih letih 18. stoletja

Območje, na katerem so vizitatorji v prvi polovici šestdesetih let zabeležili prisotnost hrvaščine, je torej mogoče dokaj jasno razmejiti. Na vzhodu, proti Medžimurju in Prekmurju, ga zamejuje meja z Ogrsko, na jugu v glavnem meja med Štajersko in Hrvaško na Dravi, na zahodu sega to območje do vključno župnije Velika Nedelja, na severu pa zajema še župnijo Križevci. V štajerskih župnijah, ki mejijo na tako zarisano območje, je v tej ali oni vlogi izpričana samo slovenščina (*Vindicum*, *Sclavonicum*) in ponekod ob njej še nemščina.⁴⁸⁸ Oba jezika se sicer pojavljata

⁴⁸⁸ To so župnije: Gornja Radgona (Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 226, 227, 228, 229), Mala Nedelja (str. 246), Negova (str. 267), Sv. Marjeta niže Ptuja (str. 366) in Sv. Jurij ob

tudi ponekod v prleških »hrvaških« župnijah, vendar v specifični vlogi: kot eden od jezikov, ki jih obvlada duhovščina, oziroma kot jezik, ki ga je več in v katerem poučuje učitelj.⁴⁸⁹ Zamenjevanje oziroma enačenje imen slovenski in hrvaški je že zaradi hkratnega pojavljanja izključeno.⁴⁹⁰

Ob tem se zastavlja vprašanje, ali bi bila oznaka hrvaški jezik lahko plod subjektivnosti vizitatorjev, o katerih žal ne vemo nič določnega.⁴⁹¹ Bi jo torej mogli zapisati samovoljno, po lastni presoji, ko se jim je lokalni ali duhovnikov govor zdel kajkavski ali zelo blizu temu? Glede na to, da se večkrat sklicujejo na izjave vprašanih oseb oziroma na splošno mnenje, takšne možnosti ni. Vprašanje je sicer tem bolj umestno ob dejstvu, da hrvaščine nikjer ne omenjata niti zapisnik sinode iz leta 1739 niti zapisnik poznejše vizitacije v letih 1773–1774.⁴⁹² Toda potrebno je poudariti, da sta omenjena vira glede jezikov precej bolj skopa in da za župnije, kjer je v letih 1760–1764 izpričana hrvaščina, ne omenjata sploh nobenega jezika.

Petim prleškimi župnijami, ki jih bomo glede na povedano pogojno imenovali »hrvaške«, moramo prišteti še mestno župnijo Ormož, locirano med Dravo, mejno reko proti Hrvaški, in prleškimi »hrvaškimi« župnijami. Navzočnost hrvaščine v Ormožu v vizitaciji resda ni navedena, a jo razkrivata dva druga vira. Prvi je že znani naslov prisežnega obrazca za novosprejete meščane (*Juramentum Civis Croaticae*) iz prve četrtine stoletja, nastal najverjetneje še pred letom 1710.⁴⁹³ Drugi pa je navedba mestnega predstojništva iz poznega leta 1782, da bi bil za otroke večinoma nemških staršev potreben nemški katehet, kajti ormoški župnik in kaplan, ki nista dobro vešča nemščine, poučujeta verouk samo v hrvaškem ali slovenskem jeziku (*nur in der croatisch= oder windischen Sprache*).⁴⁹⁴ Nenavadno

Ščavnici (str. 249, 251, 252). Jezik ni omenjen le pri župniji Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah (str. 172–182).

⁴⁸⁹ Župnik v Križevcih, po rodu iz Ljutomera, obvlada »oba jezika«: *in utraque lingua versatur* (prav tam, str. 232), s čimer je mišljena nemščina, kot drugi jezik pa bodisi slovenščina bodisi hrvaščina, glede na jezikovne razmere v ljutomerski in križevski župniji prejkone hrvaščina. Cerkovnik v Veržēju, ki spada v križevsko župnijo, poučuje otroke slovensko in nemško: *tamen in Vindico quam in Germanico* (str. 236), učitelj pri Sv. Miklavžu, doma iz nemškega dela Štajerske, govori slovensko: *calet Sclavonicam linguam* (str. 223), v Ljutomeru pa je učni jezik, nasprotno, (samo) nemščina: *in lingua Germanica* (str. 241).

⁴⁹⁰ V tem pogledu je zgovorna navedba, da gornjeradgonski kaplan govori poleg madžarščine in češčine tako *linguam Croaticam* kakor *Sclavonicam* (prav tam, str. 226).

⁴⁹¹ Kdo so bili vizitatorji, ni znano ravno za vizitacijo v letih 1760–1764 (Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 18–19).

⁴⁹² Prav tam, str. 278–440.

⁴⁹³ Gl. op. 468.

⁴⁹⁴ ZAP, ZAP 198, Arhiv mesta Ormož, šk. 33 (Sch. 27, Heft 60), Cerkev in šola, dopis mestnega

oznako »hrvaški ali slovenski jezik« lahko bolje razumemo ob vedenju, da sta bila oba ormoška duhovnika po rodu Hrvata.⁴⁹⁵ Podatek o jeziku kateheze s tem sicer izgubi na teži kot dokaz o označevanju ormoščine kot hrvaščine, a sta pomenljivi že dejstvi, da sta v Ormožu hkrati delovala kar dva hrvaška duhovnika in da mestni očetje jezika kateheze niso označili (samo) kot slovenskega. Verouk se je bržčas odvijal v jezikovni mešanici in, sodeč po navedbi hrvaščine na prvem mestu, s hrvaškim predznakom.

Pogled na zemljevid »hrvaške Prlekije« razkriva, da gre za sklenjeno območje, ki se od štajersko-hrvaške meje na Dravi razteza skoraj pravokotno proti severu, in da predstavlja nekakšen naravni podaljšek Medžimurja ter južnega dela Prekmurja. Glede geografske razsežnosti prleškega prostora, kjer je v 18. stoletju izpričano hrvaško ime, gre poudariti, da se ne veže na nobeno politično-upravno, cerkvenoupravno ali zgodovinsko podlago. V zgodnjem novem veku je ta prostor trdno vključen v štajerski deželni okvir in salzburški arhidiakonot med Dravo in Muro, pa tudi stara meja Štajerske z Ogrsko, ki se je okoli leta 1200 pomaknila na vzhod do Mure, je potekala precej bolj zahodno, po črti vzhodno od Ptuja do malo pred Radgono.⁴⁹⁶ Poleg tega se »hrvaška« Prlekija ne prilega niti narečni podlagi, saj se ne pokriva z enim samim prleškim govorom (poddialektom), ampak zajema celotno območje vzhodnoprleškega govora (vzhodno od Ormoža in Ljutomera) ter dobršen del srednjeprleškega, tako da ozemlje slednjega deli na dvojce.⁴⁹⁷ Verjetnejša je zato podmena, da hrvaško ime proti notranjosti Prlekije ni pešalo v odvisnosti od narečne osnove, ampak z geografsko oddaljenostjo od hrvaške in ogrske (medžimurske) meje. Ne nazadnje ni izključeno, da je ime hrvaščina zajelo lokalne govore prleškega prostora dlje na zahod in sever, kot nam sporočajo skopi viri.

Jezikovna specifičnost vzhodne Prlekije in njena kulturno-jezikovna poveza-

---

predstojništva okrožnemu uradu v Mariboru 27. 5. 1782. – N. Jurkovič je formulacijo *in der croatisch= oder windischen Sprache* zavajajoče interpretirala kot »hrvaški in [!] slovenski jezik« (Jurkovič, Šolstvo, str. 166).

⁴⁹⁵ O duhovnikih leta 1782: NŠAM, Matične knjige, Ormož, R 1734–1782, P 1782–1786. – Župnik Anton Paukovič se je rodil v Karlovcu, a je prišel takoj po mašniškem posvečenju v Prlekijo, kjer je služboval do konca, od 1751 kot kaplan v Središču, od 1764 kot administrator in nato vikar pri Sv. Tomažu in od 1764 do smrti 1783 kot župnik v Ormožu (PAM, PAM/1537, Slekovec Matej, šk. 16, Duhovniki XVIII. vek, št. 2117–2118). Medtem ko je Paukovič deloval do leta 1782 v obmejnih prleških župnijah že dobra tri desetletja, je bil njegov mladi kaplan Pavel Zapan, doma iz Tounja, v Ormožu šele krajši čas in samo prehodno, saj je še isto leto odšel za kaplana k Sv. Miklavžu (prav tam, šk. 15, Duhovniki XVIII. vek, št. 3641).

⁴⁹⁶ M. Kos, K postanku, str. 144 sl.

⁴⁹⁷ O narečni podobi Prlekije gl. zlasti Zorko, Panonska narečja, str. 232–233; prim. Kolarič, Prleško narečje, str. 630 sl.; Zorko, Spodnjeprleško narečje, str. 139 sl.

nost s kajkavskim prostorom se tako kot pri Prekmurju kažeta še v eni posebnosti: v geografskem izvoru tukajšnjih duhovnikov. V šestih prleških »hrvaških« župnijah, všteveni ormoško, je v času sinode 1739 ter vizitacij 1760–1764 in 1773–1774 izpričanih 39 duhovnikov, od tega tretjina (13) z območja teh župnij ter trije iz ostale Prlekije. Ostali si sledijo takole: štirje iz drugih delov Štajerske, trije s Hrvaškega in dva iz Medžimurja, pet je Belokranjcev, šest od drugod s Kranjskega in trije s Koroške. Skoraj tri petine vseh (23) jih je tako izviralo iz »hrvaškega« prostora v širšem smislu, vključno s prleškim in belokranjskim.⁴⁹⁸ Dobršen del klerikov je prihajal prav iz domačih krajev ali iz neposredne prleške sosesčine. Poleg tega so v teh župnijah nastavljali Belokranjce, ki so govorili Prlekom razumljiva narečja,⁴⁹⁹ in ravno v tem delu arhidiakonata je delovala tudi velika večina vseh duhovnikov s Hrvaške in iz Medžimurja, ki so službovali v arhidiakonatu med Dravo in Muro.⁵⁰⁰

Tako kot je navzočnost hrvaščine na severovzhodnem Štajerskem geografsko omejena na razmeroma majhen prostor, je kratek tudi časovni okvir njenega pojavljanja. Če povzamemo navedke iz virov, je oznaka hrvaški za prleške govore izpričana manj kot eno stoletje: od prve omembe v Ormožu v začetku 18. stoletja prek vrhunca v vizitacijskem zapisniku 1760–1764 do zadnjih pojavov v osemdesetih letih v Središču (ok. 1785–1788). Odtlej hrvaščina ni več izpričana niti na jugovzhodnem obrobju Prlekije, ampak srečujemo za tamkajšnji jezik le še oznako slovenski (*windisch*). V Središču domačini leta 1798 o svojem jeziku že govorijo kot o slovenskem,⁵⁰¹ za Ormož, kjer se je verouk leta 1782 odbijal samo »v hrvaškem ali

⁴⁹⁸ Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 207–225, 230–244, 299–320, 368–369, 372–373, 376–382.

⁴⁹⁹ Belokranjci iz Metlike in Vinice so bili: leta 1739 (sodeč po priimku Stariha in kranjski deželni pripadnosti) župnik pri Sv. Miklavžu (prav tam, str. 378), leta 1760 drugi kaplan pri Sv. Miklavžu (str. 222), leta 1764 prvi kaplan v Križevcih (str. 233) ter leta 1773 župnik križnik in drugi kaplan v Veliki Nedelji (str. 317). Drugi razlog za službovanje Belokranjcev v prleških župnijah je pripadnost štirih tamkajšnjih župnij križniškemu redu (Velika Nedelja, Ormož, Središče in Sv. Miklavž).

⁵⁰⁰ Medžimurca (*Insulanus*) iz zagrebške škofije sta bila leta 1773 prvi kaplan v Veliki Nedelji (prav tam, str. 317) in drugi kaplan pri Sv. Miklavžu (str. 306), iz Tounja in Karlovca v senjski škofiji sta prihajala Hrvata (*Croata*), eden kaplan v Središču in drugi župnik v Ormožu (str. 311, 314), leta 1760 pa je kot ekspozit pri Sv. Tomažu v župniji Velika Nedelja izpričan Hrvat iz Karlovca (str. 205). V zahodnem delu Prlekije, zunaj območja »hrvaških« župnij, srečamo dva Rečana (*Liburnus Fluminensis*) iz puljske škofije: leta 1760 kaplana pri Sv. Lovrencu (str. 175) in 1773 beneficiata na Ptujju (str. 323).

⁵⁰¹ V prošnjih za potrditev domačina za trškega pisarja tržani poudarjajo, da »je dovolj več slovenskega jezika, ki je pri tej službi neobhodno potreben« (Kovačič, *Trg Središče*, str. 437). Za

slovenskem jeziku«, pa dekanijaska vizitacija iz leta 1805 pravi, da kaplan, sicer rojen Središčanec, na škodo nemščine pridiga slovensko.⁵⁰² Tudi razne vizitacije in drugi viri cerkvene provenience, v katerih lahko spremljamo jezikovno znanje prleške duhovščine in jezik pastorage v prvih desetletjih 19. stoletja, ne puščajo nobenega dvoma, da je oznaka hrvaški za jezik prebivalstva ugasnila.⁵⁰³ Obvladovanje hrvaščine med duhovniki je bilo v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja že redko ali pa ga niso več poudarjali. Ob vizitaciji dekanije Velika Nedelja v letih 1826–1829 je znal hrvaško – poleg nemščine, latinščine in slovenščine – samo starejši duhovnik, župnik v Ormožu, doma iz Sv. Lenarta v Slovenskih goricah.⁵⁰⁴ Zanimivo je, da najstarejši duhovnik v dekaniji, rojen 1753 v ormoški župniji, zdaj v pokoju pri Sv. Lenartu, ni navedel znanja hrvaščine, čeprav je študiral v Varaždinu pri frančiškanih in bil posvečen v Zagrebu.⁵⁰⁵

Predstavljena dejstva **narekujejo vrsto vprašanj**, med katerimi gre kot prednostna izpostaviti naslednja: 1) kako in zakaj se hrvaško ime v Prlekiji sploh začne uveljavljati in zakaj izgine, pri čemer se oboje zgodi hitro, 2) kakšna je njegova vsebina in 3) ali je oznaka za jezik povezana tudi z identiteto in samopoimenovanjem (samoidentifikacijo) Hrvati?

Zelo pomembni razširjevalci oznake hrvaški jezik so bili vsekakor duhovniki, za njeno uveljavitev pa je imela odločilno vlogo ustrezna podlaga, tj. pripravljenost prebivalstva na sprejem novega lingvonima. Predvidevati je, da je hrvaško ime prevzel za svoj jezik tisti del Prlekov, ki se je jezikovno, kulturno in geografsko čutil močneje povezanega s kajkavskim prostorom oziroma s politično Hrvaško. Kar pa zadeva migracije kot možni dejavnik neposrednega širjenja imena, je Rigler za Središče preveč poudaril pomen bližnjih hrvaških priseljencev iz časa po hudi kugi

njegovega predhodnika – ta ni bil domačin – navaja neka listina iz leta 1786 med petimi jeziki, ki jih je govoril, hrvaščino in slovenščino (prav tam, str. 435–436).

⁵⁰² NŠAM, Dekanije, D 24, Velika Nedelja, fasc. 1, snopič Vizitacija 1805, 13. 11. 1805; prim. Golec, *Ormož*, str. 124. – Kaplan, na katerega so leteli očitki nemških meščanov Ormoža, je bil narečni pesnik Štefan Modrinjak (1774–1827). Šolal se je na kolegiju v Gradcu, zato je laže razumljivo, da med jeziki, ki jih je obvladal, leta 1826 ni bilo hrvaščine, ampak le slovenščina, nemščina in latinščina (NŠAM, Škofijska pisarna, Vizitacije, F 61, fasc. 7, 12/1826, 12. 6. 1826).

⁵⁰³ NŠAM, F 61, Škofijska pisarna, Vizitacije, fasc. 7 in 8; Dekanije, D 24, Velika Nedelja, fasc. 1.

⁵⁰⁴ Prav tam, fasc. 7, 12/1826, 18. 6. 1826.

⁵⁰⁵ Prav tam, 31. 6. 1829.

pred koncem 17. stoletja.⁵⁰⁶ Pozneje niso nikjer v Prlekiji izpričane številčnejše naselitve ne z južne ne z vzhodne smeri.⁵⁰⁷

Pojav lingvonima hrvaški v Prlekiji sta tudi tu, tako kot v Beli krajini, Kostelu in Prekmurju, pogojevala dva med seboj tesno povezana dejavnika: naravni – tj. jezikovni (narečna sorodnost s kajkavščino) in kulturno-jezikovni, katerega najpomembnejši odraz je bil v Prlekiji kajkavski knjižni jezik. Ob njuni soodvisnosti se poraja vprašanje, kolikšno težo gre pripisati prvemu in drugemu. Ali pomeni uveljavljanje hrvaškega imena za jezik avtomatično nadaljevanje »naravnega stanja«, kar bi pomenilo: potem ali hkrati s tem, ko se ime uveljavi v kajkavskem prostoru, ga sprejmejo tisti Prleki, ki so se že dotlej čutili bolj ali manj eno s sosednjimi kajkavci? Ali pa je prevladoval drugi dejavnik: okrepitev kajkavske kulturno-jezikovne dominantnosti, ki jo slovenski jezikoslovci postavljajo v 18. stoletje? Kot ugotavljajo, je bila kajkavska knjižnojezikovna usmeritev najprej vezana na tekste, nastale v Središču – a tudi tu je kajkavski vpliv izpričano zelo močan šele od 18. stoletja dalje (Rigler) –, po letu 1700 pa se je razširila proti severu in bila nato kot oblika knjižnega jezika skupaj s kajkavskim črkopisom vsiljevana tudi s strani graške cerkvene oblasti (neuspehi »hrvatizirajoči« Parhamerjev katekizem 1758).⁵⁰⁸ Že naslednje izdaje istega katekizma od 1764 dalje kažejo nagel in odločen odmik od kajkavščine, s katero dokončno prekinejo leta 1783. V ozadju procesa so bila namreč razsvetljenska prizadevanja, da bi ustvarili čisto vzhodnještajersko različico slovenskega knjižnega jezika.⁵⁰⁹

Nastanek pokrajinskega knjižnega jezika, ločenega tako od kajkavskega kakor od osrednjeslovenskega, je slednjič odločilno zavrli kroatizacijo vzhodne Prlekije, ki se ni razvila do enake stopnje kakor v sosednjem kajkavskem prostoru. Vzporedno s tem so se s terezijansko-jožefinsko centralizacijo šolstva zrahljali tudi šolskocer-

⁵⁰⁶ Rigler, *Jezikovnokulturna orientacija*, str. 668, prim. tudi str. 661. – Raba hrvaškega imena za središčanski govor, dokumentirana v osemdesetih letih 18. stoletja, naj bi bila po Riglerju predvsem posledica teh migracij. Svojo trditev je oprl zgolj na Kovačičevo kratko in vsebinsko ohlapno poročilo o kugi v Središču leta 1682: »Večina hiš je ostala prazna, izumrle so takrat mnoge stare središke rodovine [...]. Priselile so se potem v Središče nove rodovine največ iz Medjimurja in Hrvaškega pa iz Murskega polja.« (Kovačič, *Trg Središče*, str. 194)

⁵⁰⁷ Glede na to, kako neznaten je bil v 18. stoletju dotok hrvaškega prebivalstva v mesto Ormož (Golec, *Ormož*, str. 78–79), lahko sklepamo o zelo podobnem stanju pri migracijah ruralnega prebivalstva, katerega selitve je za povrh ovirala še osebna nesvoboda. V luči priimkovnih primerjav za župnijo Križevci se je potencialne kolonizacije iz hrvaškega prostora dotaknil J. Makovec, ne da bi ugotavljal čas priselitev (Makovec, *Korenine*, str. 38 sl.).

⁵⁰⁸ Rajh, *Od narečja*, str. 50; Rigler, *Jezikovnokulturna orientacija*, str. 661, 670–672.

⁵⁰⁹ Rigler, *Jezikovnokulturna orientacija*, str. 670–680; Jesenšek, *Vzhodnoštajersko in kajkavsko*, str. 768–775.

kveni stiki s kajkavskim prostorom.⁵¹⁰ Tako je hrvaško jezikovno ime v Prlekiji razmeroma hitro izgubilo oporo, na kateri se je uveljavljalo. Bržčas je najdlje vztrajalo tam, kjer je dokumentirano nazadnje in kjer se je tudi najprej pojavilo: v Središču in Ormožu, na najbolj izpostavljenem območju tik ob novooblikovani jezikovno-narodni meji.

Drugo vprašanje se nanaša na vsebino hrvaškega imena in njegovo morebitno razširitev z jezikovne oznake na samopoimenovanje (samoidentifikacijo) dela Prlekov kot Hrvatov. Za zdaj je gotovo, da ni o etnonimu Hrvat nikakršnih poročil in da se pojavlja le kot priimek (Horvat, Hrovat ipd.).⁵¹¹ Pri študentih iz Prlekije ne poznamo niti enega primera opredelitve kot *Croata*, ampak so vsi dosledno označeni kot Štajerci (*Styrus*),⁵¹² pa tudi sicer ni potrjeno, da bi se kdaj kak Prlek opredelil kot Hrvat. Prlekija se torej v tem pogledu razlikuje od drugih treh obravnavanih območij, kjer je bilo hrvaško ime odraz kolektivne identitete, razširjeno ne le za jezik, ampak tudi za skupnost in njene pripadnike.

Vse torej kaže, da je hrvaško ime zajelo prebivalstvo vzhodne Prlekije samo kot jezikovna oznaka, ne pa tudi kot apelativ, najsi bo v ožjem (lokalnem) ali širšem (etničnem) smislu. Hrvati so bili za Prleke slej ko prej samo prebivalci Hrvaške, nekdanjega »Slovenskega orsaga« na drugi strani deželne in državne meje, ki so jih na tem koncu Štajerske še v začetku 19. stoletja imenovali (tudi) Bezjaki,⁵¹³ medtem ko so Prleki v očeh prebivalcev Hrvaške ostajali predvsem Štajerci.⁵¹⁴ Kolikor je obstajala zavest povezanosti oziroma skupnosti, je bila ta jezikovna, izviraajoča iz močne jezikovne sorodnosti in navezanosti Prlekov na kajkavščino ter podkrepljena z novim skupnim imenom jezika: hrvaški. Razširjenost tega kot

⁵¹⁰ O razlogih za tako hitro razločitev dveh sorodnih panonskih jezikov v drugi polovici 18. stoletja gl. zlasti Jesenšek, *Vzhodnoštajersko in kajkavsko*, str. 775.

⁵¹¹ Za Mursko polje prim. Makovec, *Priimki*, str. 38 sl., 49, 64 sl.

⁵¹² Gl. Andritsch, *Die Matrikeln, Bd. 3–4*. – V krajevnem kazalu (*Bd. 4*, str. 645) je pod Središčem pomotoma naveden *Croata*, študent iz Murskega Središča (M 1758/36), kar poleg priimka *Kokir* dokazuje zlasti oznaka *Srediscensis*, saj se štajersko Središče v matrikah dosledno imenuje z nemškim imenom Polstrau (*Polstraviensis*).

⁵¹³ Rojeni Središčanec Štefan Modrinjak govori o Bezjakih leta 1811 v pesnitvi *Molitva na božico Slovenko* in ne pušča dvoma, na kateri prostor se ime nanaša: »plemenitaši (gulijo) Bezjake«, medtem ko na drugi strani meje »dere en nemški sultan Slovence« (Gspan, *Cvetnik*, str. 239). Na drugem mestu Modrinjak poziva Slovane: »Horvat, Slovenec no Morlak, Slavonci no Bezjaki, Čeh, Kopaničar, Mazurak, Vlahi no Rusnijaki ...«. – O imenu Bezjak in njegovi vsebini gl. Rotar, *Viri Trubarjevega*, str. 323 sl.

⁵¹⁴ O takšnem imenu – »Štojerici«, ne Slovenci – še pred 1. svetovno vojno splošno razširjenem med ruralnim prebivalstvom neposredno onstran štajersko-hrvaške meje pri Ormožu, prim. Jurčec, *Skozi luči in sence*, str. 46.

jezikovne samoidentifikacije se ni omejevala samo na inteligenco (duhovnike) in urbano prebivalstvo, ampak je segla precej globlje, med ruralno prebivalstvo. Sklepati je sicer, da »hrvaška« jezikovna zavest ni v enaki meri zajela vsega prebivalstva in da je bila njena intenzivnost različna tudi znotraj geografskega okvira prleških »hrvaških« župnij.

Na koncu se dotaknimo še vprašanja, kakšno mesto je v procesu »kroatizacije« Prlekije zavzemal Varaždin. Njegovo vlogo pri širitvi hrvaškega imena na Štajersko bo sicer treba še natančneje preučiti. Slovenski jezikoslovci poudarjajo dvojni pomen Varaždina za vzhodnoštajerski prostor: kot njegovega kulturnega in izobraževalnega središča. Po Riglerju je bil Varaždin za Prlekijo oziroma vzhodni del Slovenskih goric kulturno središče vsaj od ustanovitve varaždinske gimnazije (1636).⁵¹⁵ Pretežno nemška Ptuj in Maribor takšne naloge nista zmogla,⁵¹⁶ ne nazadnje je Maribor s svojo pozno ustanovljeno gimnazijo (1758) začel izžarevati tudi za Slovence pomembno duhovno moč šele z 19. stoletjem. Tako so se zlasti južni deli Slovenskih goric iz povsem praktičnih razlogov neovirano usmerjali v kajkavska duhovna središča v neposredni sosesčini.⁵¹⁷ Duhovniki, posredniki kajkavske tiskane in govornje besede v vzhodnoštajerski prostor, ter tamkajšnji pisci, še sredi 18. stoletja tesno navezani na kajkavščino, naj bi se praviloma šolali na Hrvaškem, v Varaždinu in Zagrebu.⁵¹⁸

V kolikšni meri zadnja, sicer več kot verjetna trditev resnično velja za varaždinsko gimnazijo, bi pokazala šele posebna raziskava.⁵¹⁹ Potrebno bi bilo predvsem primerjalno preučiti navzočnost Prlekov in vzhodnih Štajercev nasplih na vseh bližnjih gimnazijah ter še posebej, koliko se je zaradi nastanka gimnazije v Mariboru zmanjšal dotok vzhodnoštajerskih študentov na varaždinsko.⁵²⁰ Ni mogoče pritrđi-

⁵¹⁵ Rigler, Jezikovnokulturna orientacija, str. 661.

⁵¹⁶ O poudarjeno nemški komponenti Maribora in Ptuja gl. Golec, Regionalne razlike, str. 29–32.

⁵¹⁷ Rajh, Prispevki k zgodovini, str. 345.

⁵¹⁸ Jesenšek, Vzhodnoštajersko in kajkavsko, str. 774–775.

⁵¹⁹ Na vprašanje sem skušal odgovoriti s pomočjo relevantnih virov v Sloveniji, a domala brez uspeha. Za duhovnike, ki jih srečamo v vizitacijah, sem podatke o šolanju iskal v Slekovčevi kartoteki duhovnikov, vendar je ta zajela le latinsko šolo v Rušah, za katero je ohranjena kronika s seznamom učencev od 1645 dalje (PAM, PAM/1537, Slekovec Matej, šk. 15, Duhovniki XVIII. vek). Podatkov o šolanju in kraju posvečenja duhovnikov nima niti zbirka V. Kragla za umrle duhovnike lavantinske in sekovske župnije v času 1789–1928 (NŠAL, NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragl, šk. 407, Umrli duhovniki).

⁵²⁰ Veliki varaždinski požar leta 1776 predstavlja tudi občutno zarezo v dokumentiranosti obiska gimnazije. Vprašanje pa je, ali je statistika dijakov za obdobje 1637–1771, sestavljena po starejšem rokopisnem katalogu (do 1714) in mlajših tiskanih katalogih (od 1715), vse, kar navedeni viri ponujajo, ali pa ti vendarle vsebujejo tudi kakšne osebne podatke študentov (Vanino, Prinosi

ti M. Jesenšku, da so se »štajerski šolskocerkveni stiki s kajkavskohrvaškimi razšli najkasneje do leta 1774, ko je Marija Terezija s posebnim zakonom uredila šolstvo v avstrijskih deželah, leta 1777 pa še na Ogrskem in v Hrvaški.«⁵²¹ Vzhodni Štajerci so namreč v velikem številu obiskovali varaždinsko gimnazijo še globoko v 19. stoletje,⁵²² čeprav je s šolskimi reformami terezijansko-jožefinske dobe in velikim varaždinskim požarom (1776) sovpadal začasen upad števila gimnazijcev, vsekakor tudi s Štajerskega.⁵²³

V 18. stoletju, ko je izpričan hrvaški lingvonim za jezik prebivalstva vzhodne Prlekije, je imela varaždinska gimnazija nesporno pomembno vlogo pri jezikovnem in duhovnem oblikovanju vzhodnoštajerskih duhovnikov, prek njih pa posredno pri širitvi kajkavščine kot cerkvenega in nadomestnega knjižnega jezika. Že omenjeni primer kaplana pri Sv. Miklavžu v vizitaciji leta 1760 je lahko v tem pogledu eksemplaričen, čeprav je edini dokumentirani primer aplikacije v Varaždinu naučene hrvaščine v pastoralo obmejne prleške župnije: kaplan, ki prihaja iz okolice Ljubljane, torej iz občutno drugačnega jezikovnega okolja, se med šolanjem v Varaždinu priuči hrvaškega jezika, ta pa mu pozneje pride prav med službovanjem v vzhodni Prlekiji.⁵²⁴

Poleg izobraževalne in splošno kulturne vloge Varaždina kot ene pomembnih podlag za širitev hrvaškega imena na jezik vzhodne Prlekije kaže spomniti še na njegov položaj druge prestolnice Hrvaško-slavonskega kraljestva (poleg Zagreba) v 17. in 18. stoletju ter na kratkotrajno vlogo Varaždina kot nesporne politične prestolnice (1767–1776).⁵²⁵ Učinek te komponente na »hrvaško identiteto« Prlekije je težko zaznaven, saj je šlo v znatni meri za psihološke razsežnosti: bližina hrvaške »gospodarske prestolnice« in politične (so)prestolnice je pri izobražencih in prebivalstvu Prlekije lahko samo še utrjevala občutek povezanosti s kajkavskim – hrvaškim prostorom, njegovim jezikom, kulturo in končno s hrvaškim lingvonimom in etnonimom. Ne gre prezreti, da je prav v tem za Varaždin cvetočem obdobju kajka-

povijesti, str. 155, 162–163). O požaru in sočasnih šolskih reformah gl. S. Horvat, *Povijest varaždinske gimnazije*, str. 20–22.

⁵²¹ Jesenšek, *Vzhodnoštajersko in kajkavsko*, str. 775.

⁵²² Prim. Vrbnjak, *Štajerci na varaždinski gimnaziji*.

⁵²³ Prim. S. Horvat, *Povijest varaždinske gimnazije*, str. 20–23.

⁵²⁴ Mlinarič, *Župnije na slovenskem Štajerskem*, str. 222.

⁵²⁵ V 17. stoletju se je od 217 zasedanj hrvaško-slavonskega sabora odvijala v Varaždinu slaba četrtnina – 71 ali 23 % (Buturac et al., *Zaključci hrvatskog sabora*), v 18. stoletju pa po še neobjavljenih ugotovitvah Hrvoja Petrića kar okoli tri četrtnine. Od leta 1767 do katastrofalnega požara leta 1776 so imeli v Varaždinu sedež vsi najpomembnejši politični organi: ban, sodišče (Banski stol) in Hrvaški kraljevski svet (Petrić, *O požarima*, str. 187).

vščina kot knjižni jezik dosegla pri vzhodnih Štajercih svoj največji domet, tako kot najbrž ni naključje, da je oznaka hrvaščina za govore vzhodne Prlekije ravno tedaj dokumentirana najboljše in na največjem ozemlju. Močno nazadovanje Varaždina po požaru leta 1776 – od glavnega in po obljudenosti največjega mesta Hrvaške in Slavonije na raven provincialnega središča⁵²⁶ – časovno sovpada s pospešenim odmikom ter dokončno osamosvojitvijo knjižnega jezika vzhodne Štajerske od knjižne kajkavščine. Te in druge prej omenjene spremembe so vzhodno Prlekijo slednjič izločile iz kajkavskega kulturnega kroga, s tem pa je izginilo tudi še neutrjeno hrvaško poimenovanje za jezik prleškega prebivalstva.

---

⁵²⁶ Prim. R. Horvat, *Povijest grada Varaždina*, str. 269–270.

SKLEP

Raziskava, ki je skušala pritegniti čim širši spekter virov o imenu prebivalcev in njihovega jezika ter o identitetnih oznakah posameznikov, je pokazala, da je bilo hrvaško ime v vseh štirih obravnavanih obrobni delih slovenskega ozemlja sekundarni pojav in sestavni del procesa, kot se je odvil v hrvaškem zgodovinskem prostoru po obsežnih turških osvojitvah v 16. stoletju, namreč postopne imenske kroatizacije prebivalstva in jezika Slavonije, današnje severozahodne Hrvaške. Razširitev hrvaškega imena na obmejno slovensko ozemlje sta pogojevala predvsem dva med seboj tesno povezana dejavnika: naravni – tj. jezikovna bližina s hrvaščino – in kulturno-jezikovni, katerega najpomembnejši odraz je bil kajkavskohrvaški knjižni jezik, do druge polovice 18. stoletja tudi knjižni jezik vzhodnih Štajercev in večinskega, katoliškega dela Prekmurcev. Hrvaško ime se je najmočneje zasidralo v Beli krajini, ki leži blizu prvotne, srednjeveške Hrvaške, in je v 16. stoletju doživela tudi občutne migracijske tokove z jugovzhoda. Primerljivo ali morda nekoliko šibkeje se je zakoreninilo v Kostelu, kjer je sicer zaradi specifičnih okoliščin izpričano najbolj zgodaj, že konec 16. stoletja. Znotraj Prekmurja se je uveljavilo različno močno glede na cerkvenoupravno in tudi konfesionalno delitev pokrajine, v Prlekiji pa se je pojavilo najpozneje in le kot lingvonim. Pešanje in ugasnitev hrvaškega imena do konca 18. oziroma začetka 19. stoletja sta povezana z več dejavniki, med katerimi je bil za njegovo izginotje nazadnje odločilen ta, da se obravnavana območja niso integrirala v hrvaški politični prostor.

Njihova večja ali manjša navezanost na sosednji hrvaški in širši južnoslovanski prostor je sicer trajala veliko dlje in smo ji lahko priča še danes. Ne gre, denimo,

prezreti prispevka Prleka Stanka Vraza v ilirskem gibanju ali pozneje kulturno-jezikovne usmerjenosti Belokranjcev Otona Župančiča in Nika Županiča. Ne nazadnje pa sta bila Bela krajina in Prekmurje v polpreteklem času tudi predmet hrvaških političnih in ozemeljskih apetitov. A vse to so že vprašanja, ki presegajo okvire pričujoče razprave in zahtevajo posebno raziskavo o slovensko-hrvaških odnosih v »nacionalni dobi«.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

AAG = Archivio Arcivescovile di Gorizia:

- Protocollum confessorum ordinationum a die 1. septem. anni 1750 usque ad 22. december 1764, Nr. 1.
- Protocollum ordinationum ab anno 1765 usque ad annum 1824, Nr. 3.

AAU = Archivio Arcivescovile di Udine:

- Archivio della Curia Arcivescovile (= ACAU): busta 629–641, 772, 774.

Arhiv HAZU = Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb:

- Acta Croatica: popis Acta II, DC IV–51, DC VII–105, DC XXI–45.

ARS = Arhiv Republike Slovenije:

- AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 5, 6, 81, 83, 279, 372, 373.
- AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko: šk. 93, 416, 689.
- AS 7, Deželno glavarstvo na Kranjskem, politični oddelek: šk. 23.
- AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: knj. 4, 5, 6.
- AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 97, 114, 118, 140.
- AS 730, Gospostvo Dol: fasc. 123.
- AS 749, Gospostvo Krupa, Pobrežje in Pusti Gradec: knj. 3, 5, 8.
- AS 1074, Zbirka urbarjev: 44u, 47u, 81u, 82u, I/25u, II/5u, II/26u, II/29u, II/30u, III/2u.

AUW = Archiv der Universität Wien:

- Codices M 9 – M 11.

Biblioteka SAZU:

- R 95, III 5507.

DOZA = Zentralarchiv des Deutschen Ordens, Wien:

- BÖ = Ballei Österreich: K 411/6, 416/2, 425/2.

HDA = Hrvatski državni arhiv:

- Zbirka matičnih knjiga: M 389, 390.

NAZ = Nadbiskupijski arhiv Zagreb:

- Kanonske vizitacije različne, Protokoli br. 70/I–80/XI.
- Protocola Varia – Zapisnici različni: knj. Protokoli Br. 9a, Protokoli Br. 9b.

NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana:

- NŠAL 10, ŠAL/Ž: fasc. 1, 5, 35, 48, 73, 131, 232, 242, 259, 346, 438, 442.
- NŠAL 99, Razno: fasc. 3, knj. 3 in 4.
- NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn: šk. 375, 377, 378, 380, 382, 383.
- NŠAL 580, Zapuščina Viktor Kragl: šk. 407.
- ŽA Vinica: Matične knjige, R 1679–1685, R 1709–1722, R 1722–1749, R 1750–1757, R 1757–1784, R 1784–1804.

NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor:

- D 24, Dekanije, Velika Nedelja: fasc. 1.
- F 61, Škofijska pisarna, Vizitacije: fasc. 7, 8.
- Matične knjige: Ormož, R 1734–1782, P 1782–1786.

NUK = Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani:

- Zbirka rokopisov: št. 156.

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv:

AVAFHKA = Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien:

- Innerösterreichische Herrschaftsakten: K 22.

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien:

- FAA = Fürstlich Auerspergsches Familienarchiv: C-55-1 – 3, C-55-5 – 10, C-55-12 – 15, C-55-19, C-55-21 – 23, C-55-25 – 26, C-55-28, C-55-30 – 34, C-55-38, C-55-41, C-55-43.

PAM = Pokrajinski arhiv Maribor:

- PAM/1537, Slekovec Matej: šk. 15, 16.

SEM = Slovenski etnografski muzej, Dokumentacijski oddelek:

- AR (= Arhiv razno): mapa 79.

SzEL = Szombathely Egyházmegyei Levéltár:

- can. vis. (= canonica visitatio) (I.I.c.): Kazó, Scacchy, Batthyány 1, Szily 6, Szily 7, Somogy 9, Somogy 11, Bőle 16, Bőle 17.

UBG = Universitätsbibliothek Graz:

- Handschriftensammlung: Ms. 58-1, Ms 58-2.

ZRC SAZU, ISJFR = Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša:

Dialektološka sekcija:

- Gradivo za slovenski lingvistični atlas: T308.

Župnijski urad Fara pri Kočevju:

- krstna matična knjiga 1702–1719.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Adamček, Josip: *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Sveučilište u Zagrebu, Sveučilišna naklada Liber, 1980.

Adamček, Josip - Kampuš, Ivan: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*. (Izvori za hrvatsku povijest 3). Zagreb: Sveučilište. Institut za hrvatsku povijest, 1976.

Ambrožič, Matjaž: Cerkenoupravna zgodovina Bele krajine. *Kronika* 58, 2010, str. 647–674.

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 1. 1586–1630*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 1977; *Band 2. 1630–1662*. 1980; *Band 3. 1663–1710*. 1987; *Band 4. 1711–1765*. 2002.

Andritsch, Johann: *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782)*. (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. XXII. Band). Graz: Historische Landeskommission, 1965.

Barbarić, Josip (ur.): *Zapisnici poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Varaždina. Svezak I–XI*. Varaždin: Historijski/Povijesni/Državni arhiv, 1990–2006.

Barbarić, Štefan: Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja. V: Zadavec, Franc et al. (ur.): *Panonski zbornik*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1966, str. 72–103.

Barle, Janko: Slovenski duhovniki v zagrebški škofiji. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* IX, 1899, str. 102–109, 125–133.

Benedik, Metod: Teološko izobraževanje od reformacije do vključno centralnih semenišč. V: Benedik, Metod (ur.): *Teološki študij na Slovenskem. Vloga teoloških izobraževalnih ustanov v slovenski zgodovini pri oblikovanju visokošolskega izobraževalnega sistema*.

- (Acta ecclesiastica Sloveniae 32). Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev pri Teološki fakulteti, 2010, str. 69–97.
- Bezljaj, France (ur.): *Začasni slovar slovenskih priimkov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1974.
- Bogataj, Janez: Prlekija. *Enciklopedija Slovenije*. 9. zvezek. Plo–Ps. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, str. 363–364.
- Brozovič, Dalibor - Ivič, Pavle: *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski* (Izvadak iz 2. izd. Enciklopedije Jugoslavije). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1988.
- Budak, Neven: Der Einfluss der Migrationen auf die Veränderung der ethnischen Selbstidentifikation im Raum des Mittelalterlichen Slawoniens. *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1997 (Trakošćan, 1.–4. juli 1897). Verfestigungen und Änderungen der ethnischen Strukturen im pannonischen Raum von 1526–1790*. Zagreb: Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, 2000, str. 5–21.
- Budak, Neven: *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. (Hrvatska povijest u ranome novom vijeku. 1. svezak). Zagreb: Barbat, Leykam international, 2007.
- Buturac, Josip et al.: *Zaključci hrvatskog sabora: Svezak I 1631–1693; Svezak II 1693–1713*. Zagreb: Državni arhiv NR Hrvatske, 1958.
- Cindrič, Alojz: Matrike kot vir za proučevanje slovenskega izobraženstva med leti 1585 in 1715 (Gradec – Dunaj – Siena). V: Mihelič, Darja (ur.): *Gestrinov zbornik*. Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU), 1999, str. 501–516.
- Czoernig, Karl: *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie. I. Band. Erste Abtheilung*. Wien: Kaiserl. Koenigl. Direction der administrativen Statistik, 1857.
- Czoernig, Karl: *Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie*. Wien: K. k. Direction der administrativen Statistik, 1855.
- Črnič, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.
- Die Matrikel der Universität Wien. I. Band. 1377–1450* (ur. Franz Gall). Graz–Köln: Herman Böhlau Nachf. Verlag, 1956; *II. Band. 1451–1518/I. Text* (ur. Willy Szaivert - Franz Gall); *II. Band. 1451–1518/I. Register der Personen und Ortsnamen* (ur. Willy Szaivert - Franz Gall). Graz–Wien–Köln, 1967; *III. Band. 1518/II–1579/I* (ur. Franz Gall - Willy Szaivert). Wien–Köln–Graz, 1971; *IV. Band. 1579/II–1658/59* (ur. Franz Gall - Hermine Paulhart). Wien–Köln–Graz, 1974; *V. Band. 1659/60–1688/89* (ur. Franz Gall - Marta Szaivert). Wien–Köln–Graz, 1975; *VI. Band. 1689/90–1714/15* (ur. Karl Mühlberger - Walter Schuster). Wien–Köln–Weimar, 1993.
- Dodič, Milan: Absolventi novomeške gimnazije 1746–1971. V: Sever, Jože (ur.): *225 let Novomeške gimnazije*. Novo mesto: Gimnazija, 1971, str. 397–476.
- Fujs, Metka: Prekmurje – podoba prostora. Prekmurje – Picture of Region. *Podravina*, vol. 3, 2004, br. 6, str. 49–62.
- Golec, Boris: Črnomelj od nastanka trške naselbine do izgube mestne avtonomije. V: Weiss, Janez (ur.): *Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici*

- prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta.* Črnomelj: Občina, 2008, str. 161–207.
- Golec, Boris: Hrvaški etnonim in lingvonim na Slovenskem v 17. in 18. stoletju s posebnim ozirom na Prekmurje. V: Preinfalk, Miha (ur.): *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem.* Elektronska izdaja. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, 2011, str. 249–270 (<http://sd18.zrc-sazu.si/Publikacije/tabid/59/Default.aspx>).
- Golec, Boris: Iz zgodovine uradovalne slovenščine 17. stoletja. *Arhivi* 23, 2000, str. 141–154.
- Golec, Boris: Kje na Rašici se je v resnici rodil Primož Trubar. *Arhivi* 31, 2008, str. 209–240.
- Golec, Boris: *Mestna prisežna besedila v slovenskem jeziku do začetka 19. stoletja.* Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2009 (<http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege/>).
- Golec, Boris: Neznana starejša uradovalna slovenica s Štajerskega (1677–1803). *Arhivi* 27, 2004, str. 307–321.
- Golec, Boris: *Ormož v stoletjih mestne avtonomije. Posestna, demografska, gospodarska, socialna, etnična in jezikovna podoba mesta ob Dravi 1331–1849.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Golec, Boris: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem. *Zgodovinski časopis* 57, 2003, str. 23–38.
- Golec, Boris: So bili štajerski Prleki v 18. stoletju Hrvatje in kakšno vlogo je imel pri tem Varaždin? V: Šicel, Miroslav (ur.) - Kaštela, Slobodan (ur.): *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209.–2009.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu.* (Posebna izdanja, knj. 20). Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Grad Varaždin, Varaždinska županija, 2009, str. 583–594.
- Golec, Boris: Trgi, ki jih ni bilo? Prezrta trška naselja Bele krajine in njen nikoli obstoječi trg. *Kronika* 58, 2010, str. 593–630.
- Golia, Modest: Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha. *Zgodovinski časopis* 5, 1951, str. 214–222.
- Grafenauer, Bogo: Samova »država« in država karantanskih Slovencev. V: *Zgodovina Slovencev.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979, str. 111–122.
- Grafenauer, Bogo: *Zgodovina slovenskega naroda. I. zvezek. Od naselitve do uveljavljanja frankovskega reda (z uvodnim pregledom zgodovine slovenskega ozemlja do naselitve alpskih Slovanov).* Tretja izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1978.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda. I. del.* (Reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916). Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Gspan, Alfonz: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja.* Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Hacquet, Balthasar: *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Her-*

- zogtums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Laender. Dritter Theil. Leipzig: Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1784.
- Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes in Provinzen, Kreise, Sectionen, Bezirks-Obrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser- und Seelenzahl im Jahre 1817 [Laibach, 1817].
- Hauptmann, Ljudmil: *Nastanek in razvoj Kranjske*. (Razprave in eseji 45). Ljubljana: Slovenska matica, 1999.
- Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abteilung: Die Landgerichtskarte. 4. Lieferung*. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1929.
- Hoff, Heinrich Georg: *Historisch-statistisch-topographisches Gemaelde vom Herzogthume Krain, und demselben einverleibten Istrien. Zweyter Theil*. Laibach: Johann Retzer, 1808.
- Höfler, Janez: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupnija Cerknica. V: *Acta ecclesiastica Sloveniae* 26. Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 2004, str. 125–191.
- Holjevac, Željko - Močanin, Nenad: *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga carstva u ranome novom vijeku*. (Hrvatska povijest u ranome novom vijeku. 2. svezak). Zagreb: Barbat, Leykam international, 2007.
- Horvat, Rudolf: *Povijest grada Varaždina*. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad – Varaždin, Grad Varaždin, 1993.
- Horvat, Siniša: Povijest varaždinske gimnazije od utemeljenja do obilježavanja 350. obljetnice njezina djelovanja (1636.–1986.). *Gimnazija u Varaždinu 1636. – 2006*. Varaždin: TIVA Tiskara Varaždin, 2006, str. 11–55.
- Hrg, Metod - Kolanović, Josip: *Kanonske vizitacije zagrebačke (nad)biskupije*. (Arhiv Hrvatske Zagreb. Znanstveno-informativna pomagala. Sv. 1). Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1989.
- Jesenšek, Marko: Vzhodnoštajersko in kajkavsko besedje v slovenskem prevodu Parhamerjevega katekizma. *Studia Historica Slovenica* 5, 2005, str. 765–776.
- Jesenšek, Marko: Zgodovinska dinamika prekmurskega jezika. V: Vugrinec, Jože (ur.): *Prekmurska narečna slovsvena ustvarjalnost. Zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja. Murska Sobota, 14. in 15. julij 2003*. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci, 2005, str. 69–80.
- Jug, Stanko: Slovenski »zapovedni list« iz leta 1570 in novi vinski davek. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 23, 1942, str. 74–84.
- Jurčec, Ruda: *Skozi luči in sence (1914–1958). Prvi del (1914–1929)*. Buenos Aires: Editorial Baraga S.R.L., 1964.
- Jurkovič, Nada: Šolstvo (1676–1847) in bratovščina sv. Rešnjega Telesa (1661–1787) v Ormožu. *Ormož skozi stoletja III*. Ormož: Skupščina občine, 1988, str. 165–173.
- Južnič, Stanislav: Slovenska prisega kostelskih puntarjev. *Arhivi XX*, 1997, str. 171–177.
- Južnič, Stanislav: *Zgodovina Kostela 1500–1900*. Kostel: Občina, 2008.
- Kebe, Janez: *Loška dolina z Babnim poljem. Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje*. Ljubljana: Družina, 1996.

- Kerec, Darja: Prekmurje in slovenska zavest. *Zgodovinski časopis* 57, 2003, str. 65–70.
- Kobe, Jurij [pseudonim Milanko Delimarič]: Beli Krajnci unikraj Kerke in Save od Kostanjevice do Jesenic. *Kmetijske in rokodelske novice* III, 1845, št. 2, str. 7–8; št. 4, str. 15–16; št. 5, str. 19; št. 8, str. 31.
- Koblar, A.[nton]: Drobtinice iz furlanskih arhivov. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* II, 1892, str. 30–92.
- [Koblar, Anton]: Glagoliške listine. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* III, 1893, sešitek 3, platnice; sešitek 4, platnice.
- Kolanović, Josip - Križman, Mate: *Statut grada Varaždina*. Varaždin: Državni arhiv, 2001.
- Kolarič, Rudolf: Prleško narečje. V: Vrbnjak, Viktor (ur.): *Svet med Muro in Dravo. Ob 100-letnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru*. Maribor: Obzorja, 1968, str. 630–650.
- Komatar, Fr.: Das Schloßarchiv in Auersperg. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* XVIII, 1905, str. 108–144; str. 145–187; XIX, 1906, str. 37–58, 99–140; XX, 1907, str. 161–245; *Carniola* XVI, 1910, str. 20–34, 118–135, 226–243.
- Koncilija, Tomaž: Govor Črneče vasi nad Kostanjevico na Krki. *Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja* 8 (1997), št. 1–2, str. 50–54.
- Koropec, Jože: Krško v obdobju velikih slovenskih kmečkih vstaj. V: Smrekar, Lado (ur.): *Krško skozi čas 1477–1977. Zbornik ob 500-letnici mesta*. Krško: Skupščina občine, Odbor za pripravo praznovanja 500-letnice Krškega, 1977, str. 45–59.
- Kos, Dušan: *Bela krajina v poznem srednjem veku*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 1987.
- Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje)*. (Viri za zgodovino Slovencev, Trinajsta knjiga, Novejši urbarji za Slovenijo, Prvi zvezek). Ljubljana: SAZU, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1991.
- Kos, Milko: K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 28, 1933, str. 144–153.
- Kosi, Miha: »Onstran gore, tostran Ogrske« (Bela krajina v poznem srednjem veku). V: Weiss, Janez (ur.): *Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta*. Črnomelj: Občina, 2008, str. 119–157.
- Kovačič, Fr.[anc]: Gradivo za prekmursko zgodovino. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 21, 1926, str. 1–20.
- Kovačič, Franc: *Trg Središče. Krajepis in zgodovina z zemljevidom središke občine, z desetimi slikami v tekstu in 24 tablicami*. Maribor: Zgodovinsko društvo za Sl. Št., 1910.
- Kozler, P.[eter]: *Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve Ilirskega kraljestva in Stajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškim imenikom mest, trgov, krajev i. t. d.* Dunaj: Leopold Sommer, 1854.
- Kozler, Peter: *Zemljovid slovenske dežele in pokrajin*. [Dunaj]: P. Kozler, 1853.
- Kremenčić, Damir: Kapelice i križevi Brodkupske doline. *Etnološka tribina* 27–28, 2004/2005, Vol. 34/35, str. 173–183.

- Kruhek, Milan: Od doseljenja Hrvata do propasti Zrinskih i Frankopana (do 1670). V: Tomac Kapelan, Ivan et al. (ur.): *Gorski kotar*. Delnice: Fond knjige, 1981, str. 47–56.
- Lisac, Ljubomir-Andrej: Slovenci zagrebški dijaki v letih 1776/77–1827/28. (Prispevek k študijam o emigraciji slovenskih dijakov na Hrvaško). *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* 2, 1965, str. 249–254.
- Lisac, Ljubomir-Andrej: Slovenci zagrebški dijaki v letih 1828/29–1849/50. Prispevek k študijam o emigraciji slovenskih dijakov na Hrvaško (II). *Zbornik za historiju školstva i prosvjete* 8, 1974, str. 169–180.
- Logar, Tine: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 1996.
- Logar, Tine - Rigler, Jakob: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Univerzum, 1983.
- Lončarić, Mijo: Hrvatsko-slovenski jezični odnosi. V: Zorko, Zinka (ur.) - Koletnik, Mihaela (ur.): *Logarjev zbornik. Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. (Zora 8). Maribor: Slavistično društvo Maribor, 1999, str. 254–268.
- Lukman, France: Klapše Pavel Franc. *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar*. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1925–1932, str. 458.
- Luther, Martin: *Mali katechismus, touje tou krátky návuk věre kerschánszke / dávno nigda, po D. Luther Martonni z švėtoga pizma vkúp zebráni ino za droune Deczė volo szpizsani, zdai pak na szlovenszki jezik preloseni*. Faksimile. (Zbirka Panonika). Murska Sobota: Pomurska založba, 1986.
- Majstorović, Marijan: Izgubljena Hrvatska: Bela krajina – hrvatski povijesni teritorij. V: Domini, Mirjana (ur.): *Hrvati u Sloveniji. Zbornik radova. Znanstveni skup, Zagreb, 20.–21. lipnja 1996*. Zagreb: Institut za migracije narodnosti, 1997, str. 95–107.
- Makarovič, Gorazd: *Ko še nismo bili Slovenci in Slovenke. Novoveške etnične identitete pred slovensko narodno zavestjo*. (Razprave in eseji 60). Ljubljana: Slovenska matica, 2008.
- Makovec, Juš: Korenine. *Priimki na Murskem polju (1669–1900)*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1987.
- Mlinar, Janez: Seminar za revne študente pri ljubljanskem kolegiju. V: Rajšp, Vincenc (ur.): *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1997). Zbornik razprav*. (Redovništvo na Slovenskem 4). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske redovne province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Teološke fakultete, 1998, str. 77–91.
- Mlinarič, Jože: *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki: Galerija Božidar Jakac, 1987.
- Mlinarič, Jože: Seznam imen iz latinske kronike. V: Teržan, Josip (ur.): *Ruška kronika*. Ruše: Krajevna skupnost, 1985, str. 133–247.
- Mlinarič, Jože: *Župnije na slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiaconata med Dravo in Muro 1656–1774*. (Acta ecclesiastica Sloveniae 9). Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1987.
- Moguš, Milan: *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Globus, 1993.
- Nemet, Krešimir: Međimurje. *Enciklopedija Jugoslavije. 6 Maklj–Put*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1965, str. 68–70.

- Novak, Vilko: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov, 1976.
- Orel, Boris: Novo gradivo o slovenski ljudski noši iz prve polovice 19. stoletja. *Slovenski etnograf* II, 1949, str. 68–71.
- Orožen, Martina: Košičev prispevek k zvrstnemu oblikovanju knjižne prekmurščine. V: Zorko, Zinka (ur.) et al.: *Košič in njegov čas. Zbornik razprav o Jožefu Košiču*. Budimpešta: Košičev sklad, 1994, str. 104–127.
- Ožinger, Anton: *Vizitacijski zapisniki savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751–*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.
- Petrić, Hrvoje: O Kranjcima i »Slovincima« ili Slavoncima (Slovincima) u Križevačkoj županiji te Varaždinskom generalatu između kraja 16. do početka 18. stoljeća. *Cris* XI, 2009, str. 30–47.
- Petrić, Hrvoje: O požarima i urbanom okolišu slobodnih kraljevskih gradova Hrvatsko-slavonskog kraljevstva u ranome novom vijeku (Varaždin, Križevci, Koprivnica, Zagreb). *Ekonomika i ekohistorija*, vol. V, 2009, br. 5, str. 158–191.
- Pokorn, Frančišek: *Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788*. Ljubljana: Knezo-škofijski ordinariat ljubljanski, 1908.
- Putanec, Valentin (ur.), Šimunović, Petar (ur.): *Leksik prezimena Socijalističke republike Hrvatske*. Zagreb: Institut za jezik, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1976.
- Radovanovič, Sašo: Duhovščina med leti 1645 in 1700 v slovenskih župnijah arhidiakonata med Dravo in Muro. *Zbornik soboškega muzeja 4*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1995.
- Rajh, Bernard: *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*. (Zora 19). Maribor: Slavistično društvo, 2002.
- Rajh, Bernard: Prispevki k zgodovini vzhodnoštajerskega knjižnega jezika. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 70, NV 35, 1999, str. 343–352.
- Rajhman, Jože: *Pisma Primoža Trubarja*. (Korespondence pomembnih Slovencev 7). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.
- Ramovš, Fran: *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska založba, 1935.
- Rigler, Jakob: Jezikovnokulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih. V: Vrtnjak, Viktor (ur.): *Svet med Muro in Dravo. Ob 100-letnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru*. Maribor: Obzorja, 1968, str. 661–681.
- Rotar, Janez: Viri Trubarjevega poimenovanja dežel in ljudstev in njegova dediščina. *Zgodovinski časopis* 42, 1988, str. 315–361.
- Rupel, Mirko (ur.): *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Sakrausky, Oskar (ur.): *Primus Truber. Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte. Fünfte Reihe. Band 1). Wien: Evangelischer Presseverband, 1989.
- Slovenija. Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.

- Smej, Jožef: Življenje in pomen Jožefa Košiča. V: Zorko, Zinka (ur.) et al.: *Košič in njegov čas. Zbornik razprav o Jožefu Košiču*. Budimpešta: Košičev sklad, 1994, str. 53–59.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol.–1747. 1. del: Cerkvene zadeve Lit. A–F*. (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev. Zvezek 4). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1985.
- Stele, Fr.: Gradivo za prekmursko zgodovino. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24, 1927, str. 1–8.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Bela krajina*. Ljubljana: Vi-harnik, 2004.
- Svetina, Anton: *Metlika. Dve razpravi iz pravne zgodovine mesta in okolice*. Ljubljana: Samozaložba, 1944.
- Szaszkóné Sin, Aranka - Breinerne Varga, Ildiko (ur.): *Magyarország Történeti Helységnévtára. Zala Megye (1773–1808). I.–II.* Budapest: Veszprémi Akadémiai Bizottság Tele-püléstörténeti Munkabizottsága közreműködésével etc., 1996.
- Šebjanič, Franc: *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev. (Od začetkov reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske)*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1977.
- Šišić, Ferdo: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb: Matica hrvatska, 1962.
- Škafar, Ivan: Iz dopisovanja med škofom J. Szilyjem in Miklošem Küzmičem v zvezi s sedmimi Küzmičevimi knjigami. (Ob 170-letnici Küzmičeve smrti). *Slavistična revija* 23, 1975, str. 87–112, 269–288, 468–493.
- Škafar, Ivan: Madžari o prvih štirih knjigah Mikloša Küzmiča. (Ob 170 letnici njegove smrti). *Časopis za zgodovino in narodopisje* 46, NV 11, 1975, str. 246–258.
- Šlebinger, Janko: Küzmič, Mikloš. *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 597–599.
- Štih, Peter: Deželna Grofija v Marki in Metliki. V: Rajšp, Vincenc (ur.) - Bruckmüller, Ernst (ur.): *Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod. Recht – Geschichte – Nation*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1999, str. 123–145.
- Trdina, Janez: *Izprehod v Belo Krajino*. (Janeza Trdine zbrani spisi. X. knjiga). Ljubljana: L. Schwentner, 1912.
- [Trubar, Primož]: *Ta evangeli svetiga Matevsha, sdai pervizh vta Slouenski Iesig preobernen. Evangelivm d. n. Jesu Christi, Authore Matthaeo, nunc primum uersum in linguam Schlaucicam*. [Tübingen], 1555.
- Umek, Ema (ur.): *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja. Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Slovenije, 1971.
- Valentić, Mirko: *Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas*. Zagreb: Povijesni muzej, 1970.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain. I–XV*. Laybach, 1689.
- Vanino, Miroslav: Prinosi povijesti varaždinske gimnazije XVII. i XVIII. vijeka. *Vrela i prinosi* 2, 1933, str. 122–163.

- Velagić, Zoran: Razvoj hrvatskog etnonima na sjevernohrvatskim prostorima ranog novovekovlja. *Migracijske teme* 13, 1997, 1–2, str. 37–58.
- Voje, Ignacij: *Slovinci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Volčjak, Jure: Bela krajina v vizitacijskih zapisnikih goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa (1752–1774). *Kronika* 58, 2010, str. 729–752.
- Volčjak, Jure: Dušni pastirji v Beli krajini med letoma 1753 in 1771. *Kronika* 58, 2010, str. 753–764.
- Volčjak, Jure: *Ordinacijska protokola Goriške nadškofije 1750–1824. 1. del: 1750–1764*. (Viri 31). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2010.
- Volčjak, Jure: *Ordinacijska protokola Goriške nadškofije 1750–1824. 2. del: 1765–1824*. (Viri 34). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2012.
- Vrbnjak, Viktor - Vrbnjak, Metka: Štajerci na varaždinski gimnaziji. *Zgodovinski zapisi* III, 2006, Ormož, str. 31–38.
- Weiss, Janez: Gregor Vlahovič (1523–1581), življenje in delo predikanta na meji cesarstva. *Arhivi* 34, 2011, str. 251–274.
- Weiss, Janez: Reformacija na Metliškem. Prispevek k celovitejšemu razumevanju pojava protestantizma na Slovenskem. *Kronika* 58, 2010, str. 685–712.
- Zajc, Marko: *Kje se slovensko neha in hrvaško začne. Slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Zelko, Ivan: Cerkevnoupravni položaj Slovenske krajine od 798 do 1958. *Zbornik soboškega muzeja* 3. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1993/1994, str. 39–48.
- Zelko, Ivan: Frančiškani v Murski Soboti. V: *Acta ecclesiastica Sloveniae 5. Miscellanea*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1983, str. 321–325.
- Zelko, Ivan: Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino. V: *Acta ecclesiastica Sloveniae 5. Miscellanea*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkve, 1983, str. 227–320.
- Zelko, Ivan: K zgodovini reformacije v Prekmurju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 32, 1937, str. 112–122.
- Zelko, Ivan: *Prekmurje do leta 1500*. (Historična topografija Slovenije I). Murska Sobota: Pomurska založba, 1982.
- Zelko, Ivan: Statistika prebivalstva v Prekmurju l. 1698. *Kronika* VI, 1958, str. 85–93.
- Zelko, Ivan: *Zgodovina Prekmurja*. (Izbrane razprave in članki). Murska Sobota: Pomurska založba, 1996.
- Zelko, Ivan: Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju. *Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije 1228–1978*. Maribor: Mariborski škofijski ordinariat, 1978, str. 103–116.
- Zorko, Zinka: Panonska narečja. *Enciklopedija Slovenije. 8. zvezek. Nos–Pli*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, str. 232–233.
- Zorko, Zinka: Prekmursko narečje med Muro in Rabo na vseh jezikovnih ravninah primerjalno z današnjim nadnarečnim prekmurskim knjižnim jezikom. V: Vugrinec, Jože (ur.): *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost. Zbornik mednarodnega znan-*

- stvenega srečanja. Murska Sobota, 14. in 15. julij 2003.* Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci, 2005, str. 47–68.
- Zorko, Zinka: Spodnjeprleško narečje. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 79, NV 44, 2008, str. 139–145.
- Žagar-Jagrov, Jože: *Kostel. Ljudje in zemlja ob Kolpi.* Kočevje: Kulturna skupnost občine, 1983.
- Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

ZUSAMMENFASSUNG

Die unvollendete Kroatisierung von Teilen des östlichen Slowenien zwischen dem 16. und 19. Jahrhundert

*Auf den Spuren des kroatischen Glottonyms und Ethnonyms in Weißkrain
(Bela krajina), Kostel, dem Übermurgebiet (Prekmurje) und Prlekija*

In allen nationalen Historiographien gibt es übergangene Fragen, die entweder wegen der kargen Dokumentiertheit oder aus Gründen der »politischen Korrektheit« nicht bearbeitet wurden. Oft zählen dazu Benennungen für Sprache, Territorium oder Personengruppen, wenn sie das geltende Konzept der Ethnogenese und Formierung eines bestimmten modernen Volkes stören. Die Slowenen und Kroaten bilden in dieser Hinsicht keine Ausnahme. In der kroatischen Historiographie ist daher die Eigenbezeichnung Slowenen für die Bevölkerung des historischen Slawonien mit dem Zentrum in Zagreb/Agram sowie die Benennung ihrer (kajkavischen) Sprache, die noch weit in die Neuzeit hinein als Slowenisch bezeichnet wurde, an den Rand gedrängt. Ein ähnliches Phänomen ist in der slowenischen Historiographie anzutreffen, denn bisher gab es keine systematische Behandlung der Frage, seit wann und warum sich die Bevölkerung in Weißkrain (Bela krajina) und Kostel in der frühen Neuzeit als Kroaten bezeichnete und ihre Sprache kroatisch nannte, worüber bereits Johann Weikhard Valvasors *Die Ehre des Herzogtums Krain* (1689) berichtet. Außerdem hat die Publikation verschiedener Quellen in den letzten Jahrzehnten Belege für die Verbreitung des kroatischen Namens in zwei weiteren slowenischen Randregionen festgehalten – als Glottonym und Ethnonym in Übermurgebiet (Prekmurje) sowie nur als Glottonym in Prlekija.

Die vorliegende Abhandlung versucht mit Hilfe vergleichender Methoden und unter Hinzuziehung eines breiten Spektrums von Quellen die Gründe für das Aufkommen und das Verschwinden des kroatischen Namens in vier slowenischen Grenzregionen zu beleuchten. Die wichtigste Schlussfolgerung lautet, dass sich der kroatische Name in den untersuchten Gebieten als vorübergehendes Phänomen durchsetzen konnte, und zwar anstatt des ursprünglichen slowenischen Namens – damals ein Name mit »vornationalem« Inhalt, der auch einem Gutteil der heutigen Kroaten eigen war. Die Ausweitung des kroatischen Namens auf die slowenischen Randregionen war Teil eines umfangreicheren und länger dauernden Prozesses der Kroatisierung von Benennungen im mittelalterlichen Slawonien (heutiges nördliches Kroatien) mit Zentrum in Zagreb/Agram, verursacht durch die tektonischen geopolitischen Veränderungen infolge der osmanischen Territorialgewinne am Balkan und in der Pannonischen Tiefebene im 15. und 16. Jahrhundert. In dem historisch slawonischen Gebiet, das seit damals noch enger mit den Resten des ursprünglichen Kroatien (im adriatischen Raum) politisch verbunden war, setzte sich bis zum 18. Jahrhundert anstelle des bis dahin üblichen slowenischen Namens der kroatische durch, und zwar zunächst als politische Bezeichnung für das Gebiet und die Bevölkerung, erst danach auch als Bezeichnung für die Sprache – Kajkavisch (heute ein kroatischer Dialekt), die noch lange als slowenische Sprache bezeichnet wurde.

Die grundlegende Fragestellung der Abhandlung lautet: Warum konnte sich der kroatische Name in der frühen Neuzeit auch in Teilen des slowenischen Territoriums durchsetzen und warum verschwand er mit der Zeit wieder? Drei der vier behandelten Regionen, nämlich Prlekija, Übermurgebiet und Weißkrain, kamen als letzte in den gemeinsamen staatlichen Rahmen mit den übrigen ethnisch slowenischen Gebieten: Weißkrain und Prlekija an der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert, das Übermurgebiet erst im Jahr 1526. Freilich waren sie weder zu irgendeinem Zeitpunkt konstitutiver Teil des historischen Kroatien noch bis dahin von einer Bevölkerung besiedelt, die ihre Sprache als kroatisch und sich selbst als Kroaten bezeichnet hätte. Andererseits standen die genannten vier Grenzregionen mit dem heute kroatischen Territorium durch Jahrhunderte in einem regen kulturellen Austausch, der insbesondere durch die Sprachverwandtschaft sowie im Fall des Übermurgebietes auch durch den gemeinsamen ungarischen politischen Rahmen gefördert wurde. Das Zusammenspiel zweier eng miteinander verbundener Faktoren, des sprachlichen und des kulturell-sprachlichen, führte in der frühen Neuzeit in allen vier Gebieten zu einer – wenn auch unterschiedlich intensiven – Kroatisie-

zung des Glottonyms sowie in dreien der vier Gebiete auch zum Aufkommen eines kroatischen Ethnonyms, die jedoch beide im 18. Jahrhundert rasch zurückzuweichen begannen und schließlich vollständig verschwanden.

Neben Kostel, das als einziges unmittelbar an das ursprüngliche, mittelalterliche Kroatien angrenzte, war Kroatien geographisch am nächsten **Bela krajina/Weißkrain** als der äußerste südwestliche Teil des damaligen Landes (Herzogtums) Krain bzw. des heutigen Slowenien. Über die »Kroatizität« von Weißkrain ist dank Valvasor am meisten bekannt. Die Region bekam ihren heutigen Namen erst in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, nachdem sie zumindest seit dem 13. Jahrhundert Metlika/Möttling hieß. Der Polyhistor J. W. Valvasor betonte im Jahr 1689 ausdrücklich, dass sich dieses Gebiet *nun* im Allgemeinen »Kroatien« (*Croatien* bzw. *Crabaten*) nennt, obwohl das tatsächliche Kroatien jenseits des Flusses Kulpa (Kolpa, Kupa) liegt. Der Grund für eine solche Bezeichnung lag laut Valvasor in der kroatischen Sprache, den Sitten und der Tracht der Bevölkerung, welche er auch in der Beschreibung mehrerer Burgen sowie beider Städte in Weißkrain erwähnte. Dabei setzte er eindeutig die Kroaten und ihre Sprache auf beiden Seiten der Kulpa gleich, denn auch die Krainer Kroaten sprachen angeblich »echtes Kroatisch«. Laut zweier fast identischer Beschreibungen Valvasors über den Lebensraum der Krainer Kroaten lebten diese »bei Möttling, Pobersch, Weinitz, Tschernembl [Metlika, Pobrežje, Vinica, Črnomelj] und in jener Gegend«, wobei er diese Kroaten auch klar von den dortigen Walachen oder Uskokten orthodoxen Glaubens unterschied.

Ebenso klar wie Valvasor war zweihundert Jahre später (1873) der slowenische Historiker und Schriftsteller Janez Trdina, der schrieb, dass sich die Weißkrainer *nun* (!) weder für Krainer noch für Kroaten halten. Als solche werden sie Trdinas Ansicht nach nur von ihren Nachbarn den Unterkrainern (in Unterkrain) bezeichnet, die ihnen den kroatischen Namen überhaupt erst gegeben hätten. Dass die Weißkrainer diesen Namen zu irgendeiner Zeit und in irgendeiner Form selber verwendet hätten, darüber schwieg Trdina zur Verteidigung der »Slowenizität« der Weißkrainer hartnäckig – obwohl er sicher wusste, dass zumindest mancherorts im südlichen Teil von Weißkrain die Bewohner ihre Sprache damals immer noch als »Kroatisch« bezeichneten und er selber als Historiker Valvasor gut kannte.

Trdina (1830–1905), einem Kind der »Periode der Nationalismen«, steht gegenüber der »unbelastete« Wahrheitssuchende Valvasor (1641–1693), doch auch bei ihm müssen wir uns fragen, ob er nicht vielleicht in die entgegengesetzte Richtung übertrieb und also die Weißkrainer zu seiner Zeit weder mehr noch

weniger Kroaten waren als zuvor und danach. Es stellte sich heraus, dass die zeitgenössischen »neutralen« Quellen Valvasor recht geben. Der Name Kroaten für die Weißkrainer ist nämlich im Jahr 1725 in einem Bericht des Arztes F. Zalokar aus Novo mesto/Rudolfswert belegt; Mitte des 18. Jahrhunderts ist »Kroaten« als regionale Bezeichnung für den Weißkrainer Raum in den Urbaren der Herrschaft Turjak/Auersperg belegt und Ende des 18. Jahrhunderts ist in einer kirchlichen Quelle auch das kroatische Glottonym belegt, allerdings nur für die Sprache der Pfarre Vinica/Weinitz an der Kulpa in unmittelbarer Nähe der Grenze zwischen Krain und Kroatien. Die wichtigste Quelle für die kroatische Selbstidentifikation der Weißkrainer sind die Matrikeln der Universitäten in Wien und Graz, in denen wir die Veränderung der Identität der Weißkrainer Intellektuellen durch die Jahrhunderte verfolgen können. Nachdem sich diese Intellektuellen bis zur ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts nach ihrer Landeszugehörigkeit als Krainer (*Carniola*, *Carniolanus*) bezeichnet hatten, ausnahmsweise auch als »Sclavus«, und nach der regionalen Zugehörigkeit am häufigsten als Möttlinger (*Metlicensis*), folgt in den Jahren 1643 bis 1712 – also genau zu Valvasors Zeit – eine Periode, in der sich die Weißkrainer als Kroaten (*Croata*) bezeichneten. Als solche deklarierten sich in dieser 69 Jahre dauernden Periode gleich 30 von 34 Personen, als Krainer (*Carniolus*) hingegen nur vier. Doch schon in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts änderten sich die Sichtweisen auf die Zugehörigkeit rasch wieder. In den Jahren 1719 bis 1800 ist unter den Weißkrainer Studenten nur mehr ein knappes Fünftel als *Croata* bezeichnet (fünf von 26), der letzte davon im Jahr 1783; im Jahr 1778 findet sich bei einer Person die akademische Bezeichnung Dalmatiner. Ein interessantes Bild bieten die Bezeichnungen der Kleriker, die in dem halben Jahrhundert von 1698 bis 1749 von ihrem Ortsbischof, dem Patriarchen von Aquileia in Videm/Udine ihre Weihe erhielten: Aus dem nördlichen Teil von Weißkrain wird die Mehrheit als Krainer charakterisiert (26 von 33), aus dem südlichen Teil hingegen immer noch eine Mehrheit als Kroaten (15 von 17). Mit dem Wechsel von Weißkrain zur Erzdiözese Görz (1751) wurde das Appellativ *Croata* innerhalb nur weniger Jahre, nämlich bis zum Jahr 1758, vollständig durch die Bezeichnung Krainer ersetzt. Eine Bestätigung dafür, dass der kroatische Name bis zum Ende des 18. Jahrhunderts tatsächlich stark zurückging, finden wir in der zeitgenössischen heimatkundlichen Literatur über Krain, in den topografischen Beschreibungen von F. A. Breckerfeld und H. G. Hoff. Laut Breckerfeld schienen um das Jahr 1790 *Sprache, Tracht und Sitten* in einigen Weißkrainer Orten (*ziemlich*) *kroatisch*, Hoff hingegen macht im Jahr 1808 noch weniger solcher Angaben und erwähnt unter den Sprachen des Un-

terkruiner Kreises mit keinem Wort Kroatisch. Auch in »neutralen« Berichten ist nun nur mehr die Rede von den Ähnlichkeiten der Weißkruiner Mundarten und des Kroatischen.

Was also geschah mit der Selbstidentifikation der Weißkruiner im 17. und 18. Jahrhundert, in einer Periode, in der sich die demografische und ethnisch-sprachliche Gestalt der Region eigentlich nicht wirklich veränderte? Die wesentlichen Verschiebungen wurzeln im 16. Jahrhundert, als die Staatsgrenze an der Kulpa nach dem Jahr 1526 zur inneren Grenze im habsburgischen dynastischen Rahmen wurde und Weißkruin erhebliche demographische Veränderungen erlebte durch die Ansiedlung von Südslawen, die vor den Osmanen geflüchtet waren. Das gemeinsame Schicksal und die gemischte Bevölkerung näherten die Region dem Raum jenseits der Kulpa an, zu dem sie geographisch gravitierte. Doch kann die entscheidende Rolle bei der Verbreitung des kroatischen ethnischen Namens nicht den Einwanderern zugeschrieben werden, da diese ethnisch, sprachlich und konfessionell sehr heterogen waren. Quellen aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts belegen, dass sich die Sprache der Weißkruiner damals slowenisch (*windisch*) nannte, und der Begründer der slowenischen Schriftsprache Primož Trubar / Primus Truber (1508–1586) reihte die Weißkruiner bzw. die so genannten *Mötlinger* in das Gebiet seiner »Kruiner slowenischen Sprache« ein. Doch die Verhältnisse änderten sich noch in demselben Jahrhundert. Die Region verband sich eng mit der Reformation in Kroatien und dem Gebiet der Militärgrenze, dem Verteidigungsgürtel gegen den Osmanischen Reich. Seit Mitte des 16. Jahrhunderts kam es auch zu einem merkbaren Austausch des Adels in der Region: Auf Weißkruiner Boden ließen sich für mehrerer Jahrzehnte die kroatischen Grafen Erdödy und Frangepan (Frankapan), Frankopan) nieder; hier lebten verschiedene Adelsgeschlechter, die mit der Militärgrenze dienstlich verbunden waren, und in den Burgen ist seit der Mitte des 16. und bis ins 18. Jahrhundert kontinuierlich ein kroatisches Schrifttum bezeugt, zunächst in der älteren kroatischen glagolitischen Schrift (Glagoliza), später in Lateinschrift.

Allerdings hatten der kroatische Adel und seine Verwaltung doch nur begrenzten Einfluss auf die Identität der Bevölkerung. Noch weniger Indizien gibt es dafür, dass die Durchsetzung des kroatischen Ethnonyms und Glottonyms mit der Tätigkeit kroatischer Geistlicher verbunden gewesen wäre, da es diese in Weißkruin fast nicht gab. Dank des Deutschritterordens, der gegenüber dem Ortsbischof, dem Patriarchen von Aquileia, sehr autonom war, waren in Weißkruin nämlich hauptsächlich in der Region geborene Geistliche tätig. Die Verbreitung und Aufrechter-

haltung des kroatischen Namens müssen wir eben diesen heimischen Weißkrainer Geistlichen zuschreiben. Die bekannten Angaben über ihr Studium in Zagreb/Agram, über ihre Weihe auf Tischtitel des kroatischen Adels, über die Tätigkeit zahlreicher Weißkrainer Geistlichen in der Diözese Zagreb/Agram sowie bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts die Abwesenheit von Weißkrainern unter den Zöglingen des Laibacher Jesuitenseminars – all diese und andere Tatsachen bezeugen die enge Anbindung von Weißkrain an Zagreb/Agram als dem Bildungszentrum und geistigen Zentrum.

Die Faktoren, die aus den Weißkrainern für zumindest ein Jahrhundert Kroaten machten, können folgendermaßen zusammengefasst werden: 1) die sprachliche Verwandtschaft der autochthonen und insbesondere der allochthonen Weißkrainer Bevölkerung mit den jenseits der Kulpa lebenden Bewohnern Kroatiens, die sich im 16. Jahrhundert bereits als Kroaten und ihre Sprache als kroatisch bezeichnen; 2) die merkbar stärkere Bindung Weißkrains an den kroatischen Rahmen nach der Integration der übrig gebliebenen Länder der ungarischen und kroatischen Krone in den habsburgischen dynastischen Rahmen (1526/27); und 3) damit verbunden die unbehinderte Offenheit des Gebietes für kulturell-sprachliche Einflüsse aus dem Süden und Osten, die auch institutionell gestützt wurden durch die heimischen Kirchenstrukturen, die organisatorisch sehr autonom waren, aus der Weißkrainer Umgebung stammten und in geistlicher Hinsicht an die Diözese Zagreb/Agram angelehnt waren. Nur das Zusammenwirken aller drei Faktoren konnte jenes Ergebnis bewirken, welches in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts von Valvasor wahrgenommen wurde.

Gründe dafür, dass das kroatische Glottonym und Ethnonym im 18. Jahrhundert zurückgingen und bis zum Ende des Jahrhunderts fast verschwanden, gab es auf jeden Fall mehrere, wobei verwaltungspolitische Reformen eine besondere Rolle spielten. Im Laufe einiger Jahrzehnte – von den vierziger bis zu den neunziger Jahren des 18. Jahrhunderts – knüpfte Weißkrain enge Verbindungen mit den neuen politischen, Bildungs- und Kirchenzentren in Krain, insbesondere mit Novomesto/Rudolfswert (seit Mitte des 18. Jahrhunderts Kreishauptstadt mit einem neu gegründeten Gymnasium) und Ljubljana/Laibach (Landeshauptstadt und für Weißkrain seit dem Jahr 1787 Bischofssitz). Obwohl die Krainer Nachbarschaft die Weißkrainer immer noch als Kroaten erlebte und sich die Weißkrainer selber nicht als »richtige« Krainer fühlten, identifizierten sie sich immer weniger mit den Kroaten und wurden schließlich Slowenen. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1845) sind sie das erste Mal als »weiße Krainer« belegt.

Zu den »weißen Krainern« wurden damals auch die Bewohner eines kleineren Grenzstreifens im nordöstlichen Unterkrain, zwischen Krka/Gurk, Sava/Save und Gorjanci/Uskokengebirge gezählt, wo angeblich ein kroatischer Dialekt gesprochen wurde. Obwohl im Jahr 1534 die Ansiedlung einer größeren, vor den Osmanen geflüchteten Gruppe von Kroaten auf das Krško polje / Gurkfelder Feld dokumentiert ist und Valvasor anderthalb Jahrhunderte später (1689) betont, dass dort in der Nähe, in der Gegend um Čatež/Tschatesch, »alles schon kroatisch« ist, gibt es keine Beweise dafür, dass sich die dortige Bevölkerung mit den Kroaten identifiziert und ihre Sprache als kroatisch bezeichnet hätte. Die Umstände für die Ausweitung des kroatischen Namens auf die autochthonen Bewohner waren nämlich weitaus ungünstiger als in Weißkrain und Kostel, wobei vor allem der institutionelle Rückhalt (die Geistlichkeit) fehlte.

In **Kostel**, einen kleinen Stück Land im Süden von Krain am Grenzfluss Kulpa, waren die Gründe für die Verbreitung und das Verschwinden des kroatischen Glottonyms und Ethnonyms im Grunde ähnlich wie in Weißkrain, wobei allerdings die Bedingungen für deren Durchsetzung noch günstiger waren. Kostel grenzte nämlich unmittelbar an das ursprüngliche, mittelalterliche Kroatien an und wurde nach der deutschen Kolonisation der Gotschee im 14. Jahrhundert eine Art Enklave zwischen den deutsch sprechenden Gotscheern und dem sprachlich verwandten Element des benachbarten kroatischen Raumes jenseits der Kulpa. Im 16. Jahrhundert erlebte das Gebiet beträchtliche demografische Veränderungen durch den Zuzug von vor den Osmanen flüchtenden, größtenteils kroatische Katholiken, die den kroatischen Namen mitbrachten. Außerdem wurden die Bewohner von Kostel und die benachbarten Kroaten jenseits der Kulpa im 16. Jahrhundert vorübergehend Pfarrangehörige derselben Pfarre Kostel. Die Bevölkerung jenseits der Kulpa, die sich selbst als Kroaten betrachtete, ist wahrscheinlich nirgendwo sonst entlang des Flusses so unmittelbar mit der Bevölkerung auf der Krainer Seite der Kulpa verschmolzen wie gerade in Kostel. So ist die Pfarre Kostel bereits im Jahr 1598 als kroatisch (*Croatarum*) bezeugt, was überhaupt das früheste Auftreten des kroatischen Namens in einem der vier behandelten Gebiete darstellt. Angesichts der Kleinheit von Kostel sind das kroatische Glottonym und Ethnonym zwar schlechter dokumentiert, zeigen jedoch auf eine ähnliche Entwicklung wie in Weißkrain. So ist auch für den kroatischen Charakter von Kostel die wichtigste narrative Quelle Valvasors *Ehre des Herzogtums Krain* (1689), die Kostel dem »Krain Kroatien« zuordnet und den Bewohnern die kroatische Sprache und Tracht zuschreibt. Die Bestätigung von Valvasors Behauptungen finden wir in der ersten Hälfte des 18.

Jahrhunderts in »neutralen Quellen« – in den Selbstzuordnungen der wenigen Intellektuellen (1722–1735) sowie in Aussagen der Bewohner, dass ihre Sprache kroatisch ist (1721). Das Appellativ Kroaten ist bei den Intellektuellen später nicht mehr belegt, jedoch zeugt die Bezeichnung eines Grazer Studenten aus Kostel als Dalmatiner (1780) von der Verbundenheit von Kostel mit dem kroatischen Raum. Berichte Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts sprechen nur mehr von den Besonderheiten der Sprache in Kostel und von den Ähnlichkeiten der Bewohner von Kostel mit den Kroaten hinsichtlich Sprache, Sitten und Tracht.

Im Vergleich mit Weißkrain und Kostel haben sich das kroatische Glottonym und Ethnonym in erheblich geringerem Maß im **Prekmurje/Übermurgebiet** verankert, dem einzigen Teil des slowenischen ethnischen Territoriums unter ungarischer Krone, im äußersten Nordosten des heutigen Slowenien. Das Übermurgebiet hatte bis zum 19. Jahrhundert keinen gemeinsamen Namen, es stellte bis 1919 auch keine geschlossene Einheit in verwaltungspolitischer Hinsicht dar und bis zum Jahr 1777, als die Diözese Szombathely/Steinamanger entstand, auch nicht im Hinblick auf die Kirchenadministration. Von West nach Ost wurde es durch Jahrhunderte durch eine Komitats- und Diözesengrenze geteilt: das obere Übermurgebiet gehörte zum Komitat Eisenburg und Diözese Győr/Raab, das untere zum Komitat Sala und Diözese Zagreb/Agram, wobei jedoch Agram auch das obere Übermurgebiet mit Geistlichen versorgte. In der Verbreitung des kroatischen Namens im Übermurgebiet kann man, im Unterschied zu Weißkrain, die Tätigkeit der Geistlichen aus Kroatien sehen. Das kroatische Glottonym kam auf natürlichem Weg in dieses Gebiet, über die kajkavische Liturgiesprache, die sich noch weit ins 17. Jahrhundert slowenisch nannte – also so wie die Bewohner des Übermurgebiets ihre Sprache nannten, wobei das Kajkavische bis ins 18. Jahrhundert überhaupt die Schriftsprache im Übermurgebiet darstellte. Überdies lebte die Bevölkerung des Übermurgebiets bereits seit dem 16. Jahrhundert in der Mitte zwischen zwei kroatischen Entitäten: den allochthonen Burgenlandkroaten im Norden (die im 16. Jahrhundert vor den Osmanen geflüchtet waren und sich im heutigen österreichisch-ungarischen Grenzgebiet angesiedelt hatten), die ebenfalls mit dem kajkavischen Kulturraum verbunden waren, und dem politischen Kroatien (einst Slawonien) im Süden, das im 17. Jahrhundert »de facto« auch das Medžimurje (den äußersten Norden des heutigen Kroatien) umfasste und damit bis zur natürlichen Grenze des Übermurgebietes an der Mura/Mur reichte. Ihre gemeinsame politische Zugehörigkeit zum Königreich Ungarn erleichterte jedenfalls die Durchsetzung des kroatischen Namens sehr, diese wurde aber auch begünstigt durch die Schwäche der kulturell-

sprachlichen Kontakte des Übermurgebiets mit den Slowenen in den habsburgischen Erbländern jenseits der Mura/Mur, dem Grenzfluss zwischen Ungarn und dem Hl. Römischen Reich.

Die Studenten aus dem Übermurgebiet werden in den Universitätsmatrikeln als *Ungarus* bezeichnet, daher ist die Feststellung sehr bedeutsam, dass sich zwei Grazer Studenten aus Murska Sobota/Olsnitz Mitte des 17. Jahrhunderts – nur wenige Jahre später als die ersten Weißkrainer – als *Croata* bekannten, und zwar beide noch zu einer Zeit, als Murska Sobota unter protestantischer Kirchenadministration stand. Dass das kroatische Ethnonym nicht nur die Pfarr- und Bistumsgrenze überschritt, sondern auch die konfessionelle Teilung überwand, bezeugt vor allem die so genannte Györer Kirchenvisitation Stefan Kazós im oberen Übermurgebiet im Jahr 1698, die im Übrigen überhaupt die wertvollste Quelle für den kroatischen Namen im Übermurgebiet darstellt. Im oberen, damals noch stark protestantischen Übermurgebiet deklarierte sich die Mehrheit der katholischen Geistlichen, Lehrer und Lizentiaten als *Croata* und nur der kleinere Teil als *Ungarus*. Unter den deklarierten Kroaten waren neben vier Geistlichen aus Kroatien Einheimische aus beiden Teilen des Übermurgebiets, darunter auch ein Lehrer evangelischer Konfession. Weniger eindeutig ist in der Visitation die Benennung der Sprache der Pfarren im oberen Übermurgebiet, die als *slavonico-croatica* bezeichnet wurde. Der zusammengesetzte Name weist darauf hin, dass der kroatische Name neben dem vorherrschenden slowenischen Namen für die Sprache der Bewohner in Gebrauch stand. Eine Bestätigung dafür findet man in der Tatsache, dass als Pfarr- bzw. Predigtsprache einige Male nur *s(c)lavonica* angeführt ist. Kroatisch als Predigtsprache ist erstmals im Jahr 1688 in Dobrovnik/Dobronack im unteren Übermurgebiet dokumentiert, als Pfarrsprache hingegen im Jahr 1714 im oberen Übermurgebiet, und zwar in der Pfarre Gornja Lendava/Oberlindau (heute Grad).

Allem Anschein nach begann der kroatische Name zuerst im oberen Teil der Region zu verschwinden, wo wir ihn nach heutigem Wissensstand das letzte Mal im Jahr 1714 antreffen. Die mit dem ersten Druck im darauf folgenden Jahr 1715 einsetzende protestantische Literatur des Übermurgebiets nannte ihre Sprache ausschließlich slowenisch und auch in katholischen lateinischen Kirchenquellen und anderen Quellen wurde sie nur mehr als *lingua Vandalica* betitelt. Das Schlüsselereignis, dass die Abkehr der Bewohner des Übermurgebiets vom kroatischen Kulturraum beschleunigte, war dann die Neuordnung der Bistumsgrenzen im Jahr 1777, durch die das gesamte Übermurgebiet unter das neu gegründete Bistum in Szombathely/Steinamanger fiel. Mit dem Wohlwollen des ersten Bischofs János

Szilily blühte drei Jahre später die katholische Literatur des Übermurgebiets auf, die sich auf die protestantischen Vorbilder und dieselben Dialektgrundlagen (des oberen Übermurgebiets) wie die protestantische Literatur stützte. Wie Szilys erste Visitation im Jahr 1778 belegt, soll damals die Sprache der Bewohner in den Pfarren des oberen Übermurgebiets slowenisch (*Vandalica*), im unteren, bis dahin in kirchlicher Hinsicht zu Zagreb/Agram gehörigen Teil des Übermurgebiets hingegen kroatisch (*Croatica*) genannt worden sein. Doch muss man in dieser Dichotomie vor allem die bis knapp davor bestehende Zugehörigkeit des unteren Übermurgebiets zum Bistum Zagreb/Agram sehen. Ungarische topografisch-heimatkundliche Beschreibungen führen nämlich bis Ende des 18. Jahrhunderts nur für einige Dörfer des unteren Übermurgebiets die kroatische Sprache an, für die Mehrheit der Dörfer jedoch die slowenische (*vend*). Das letzte Mal erwähnt wird das Glottonym kroatisch im Jahr 1811 als Sprache der Bewohner dreier Dörfer der Pfarre Dolnja Lendava/Unter-Limbach in unmittelbarer Nähe der heutigen slowenisch-kroatischen Staatsgrenze an der Mura/Mur. Die natürliche Grenze gegenüber dem Medžimurje an der Mura/Mur, seit dem Jahr 1777 auch Bistumsgrenze, wurde im 19. Jahrhundert endgültig die Trennlinie zwischen zwei Schriftsprachen und später zwischen zwei Völkern, dem slowenischen und dem kroatischen.

In der vierten behandelten Grenzregion **Prlekija** – dem nordöstlichen, an das Übermurgebiet grenzenden Teil der slowenischen Steiermark – ist der kroatische Name nur für lokale Mundarten belegt, und auch das erst spät; nicht belegt ist hingegen das kroatische Ethnonym für die Bevölkerung. Lange war nur bekannt, dass zwei Marktschreiber in Središče ob Dravi/Polstrau in den achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts die dortige Sprache als kroatisch bezeichneten. Dies wurde vom Sprachforscher J. Rigler richtigerweise mit der Verbreitung des kroatischen Namens auf den benachbarten kajkavischen Sprachraum am Übergang vom 17. zum 18. Jahrhundert in Verbindung gebracht. Heute wissen wir, dass das kroatische Glottonym nicht nur auf Središče/Polstrau begrenzt war, sondern ein beträchtlich größeres Gebiet der östlichen Prlekija erfasste und auch wesentlich länger dokumentiert ist. Der erste Beleg stammt aus der Stadt Ormož/Friedau, wo die Eidesformel für neu aufgenommene Stadtbürger, die höchstwahrscheinlich bereits vor dem Jahr 1710 entstand, als kroatisch betitelt wurde (*Juramentum Ciuis Croaticae*). Die letzten Erwähnungen des kroatischen Namens datieren in die Zeit um 1785–1788 und beziehen sich auf die Sprache der Bewohner des Marktes Središče/Polstrau. Das Zwischenglied zwischen der Formel aus Ormož/Friedau und dem Beleg des Kroatischen in Središče/Polstrau stellt die dritte und wichtigste Quelle

dar – das Visitationsprotokoll der Pfarren des Salzburger Archidiakonats zwischen Drau/Drava und Mura/Mur aus den Jahren 1760 bis 1764. Der Umfang des Gebietes, in dem die Visitatoren aufgrund der Aussagen der Geistlichen und der lokalen Bevölkerung das Vorhandensein des kroatischen Glottonyms belegten, kann in Richtung Norden und Westen recht klar mit den Pfarrgrenzen abgesteckt werden. Dieses Gebiet ist kompakt und ist nicht an irgendeine verwaltungspolitische, kirchenadministrative, historische oder dialektale Grundlage gebunden, daher weist alles darauf hin, dass der kroatische Name in Prlekija ganz einfach mit der geographischen Entfernung von der kroatischen und ungarischen Grenze abnahm. Neben dem natürlichen, sprachlichen Faktor war das Auftreten des kroatischen Namens durch ähnliche Gründe wie in Übermurgebiet bedingt: die Tätigkeit kroatischer und in Kroatien ausgebildeter Geistlicher, das Kajkavische als Schriftsprache und auf jeden Fall auch der Einfluss des nahen Varaždin – ein Gymnasialzentrum und die alternative Hauptstadt des Königreiches Kroatien und Slawonien.

Die entscheidende Periode für das Abrücken der Prlekija vom kajkavischen Kultur- und Sprachraum war das letzte Viertel des 18. Jahrhunderts. Parallel zu kirchlichen Schulreformen trugen Bemühungen Früchte, eine besondere oststeirische Variante der slowenischen Schriftsprache zu schaffen. Diese und andere Veränderungen lösten Prlekija schließlich aus dem kroatisch-kajkavischen Kulturkreis und damit verschwand auch die noch nicht gefestigte kroatische Benennung für die Sprache der Bewohner von Prlekija.

Schluss: Die Gründe für die Durchsetzung des kroatischen Namens anstelle des ursprünglich slowenischen waren in allen vier behandelten Grenzregionen ähnlich, in jeder aber auch spezifisch. Die Regionen unterschieden sich hinsichtlich des zeitlichen Rahmens der Dokumentiertheit sowie des Ausmaßes der Durchsetzung des kroatischen Namens. In Kostel begegnen wir diesem Namen als erstes, bereits Ende des 16. Jahrhunderts (1598), in Prlekija als letztes, erst zu Beginn des 18. Jahrhunderts; am längsten belegt ist er im äußersten südlichen Teil des Übermurgebietes (1811). Das kroatische Ethnonym und Glottonym konnten sich in Weißkrain und in Kostel am stärksten verankern; innerhalb des Übermurgebietes war die Durchsetzung unterschiedlich stark, abhängig von der kirchenadministrativen und auch konfessionellen Teilung des Gebietes; in Prlekija ist hingegen nur das Glottonym bezeugt. Der Rückgang und das Verlöschen des kroatischen Namens bis zum Ende des 18. bzw. Beginn des 19. Jahrhunderts sind mit mehreren Faktoren verbunden. Eine sehr bedeutende Rolle spielten verwaltungspolitische und kirchenadministrative Reformen, die die behandelten Grenzregionen den kroatischen Kultur- und

Bildungszentren entzogen, sowie die Entstehung zweier slowenischer regionaler Schriftsprachen im Übermurgebiet und in der Oststeiermark. Für das Verlöschen des kroatischen Namens war schließlich von entscheidender Bedeutung, dass sich die behandelten Gebiete nicht in den kroatischen politischen Raum integrierten.

SUMMARY

Incomplete croatization of parts of eastern Slovenia between the sixteenth and nineteenth centuries

*Tracing the linguonym 'Croatian' and ethnonym 'Croats' in White Carniola
(Bela krajina), Kostel, Prekmurje, and Prlekija*

Every national historiography has its overlooked issues that remain unaddressed either because of a lack of documentary evidence or "political correctness." These often include names for languages, territories, or groups of people when they spoil the established concept of the ethnogenesis and creation of a particular modern nation. Slovenes and Croats are no exception in this regard. Croatian historiography thus continues to marginalize the self-designation *Slovenci* (literally, 'Slovenes') used by the inhabitants of the historical province of Slavonia with its center in Zagreb and the name of their (Kajkavian) language, which was still called *slovenski* (literally, 'Slovene') well into the modern era. A similar phenomenon has challenged Slovenian historiography, in which no systematic study has ever been carried out on why and when the inhabitants of White Carniola/Bela krajina and Kostel began to identify themselves in the early modern era as Croats and to call their language Croatian, as also already discussed in Janez Vajkard Valvasor's *The Glory of the Duchy of Carniola* (1689). What is more, in recent decades publications of various sources have provided confirmation of the presence of the name 'Croatian' in two other Slovenian border areas: as a linguonym and ethnonym in Prekmurje, and only as a linguonym in Prlekija.

Using comparative methods and drawing on the widest possible spectrum of sources, this discussion sheds light on the reasons for the appearance and disappearance of the term 'Croatian' in four Slovenian border areas. Its main conclusion is that the term 'Croatian' in the areas under discussion established itself as a transitional phenomenon substituting for the original term 'Slovene' (noun) or 'Slovenian' (adjective), the area being at the time replete with "prenational" significance and embraced by a good part of modern Croats as their own. The spread of the term 'Croatian' to the Slovenian border areas was part of a broader and prolonged process of nominal Croatization of medieval Slavonia (in present-day northern Croatia) with its center in Zagreb; such was taking place against the backdrop of tectonic geopolitical shifts resulting from Ottoman territorial gains in the Balkans and the Pannonian Plain in the fifteenth and sixteenth centuries. In the historically Slavonian territory, thenceforth even more closely tied to the remnants of the original Kingdom of Croatia (in the Adriatic area), the designation 'Croatian' had been established by the eighteenth century in place of the previous designation 'Slovene', first as a political designation for the territory and its inhabitants and only later on as a designation for its language, Kajkavian (today a Croatian dialect), which was still called 'Slovene' for a long time to come.

The fundamental questions in this discussion are why the term 'Croatian' was also able to establish itself in part of the Slovenian territory in the early modern era and why it disappeared with the passage of time. The three areas under discussion – Prelekija, Prekmurje, and White Carniola – were the last to be included together with the rest of the Slovenian ethnic territory in a shared state framework: White Carniola and Prelekija circa 1300, and Prekmurje no earlier than 1526. However, they were never an integral part of historical Croatia nor had they been settled by a population that would call their language Croatian and themselves Croats. On the other hand, for centuries all four of these border areas fostered a lively cultural interaction with present-day Croatian territory, which was facilitated above all by language similarity and, in the case of Prekmurje, a shared Hungarian political framework. In all four areas in the early modern era, the combination of two closely interrelated factors – the linguistic factor and the cultural-linguistic factor – led to different degrees of Croatization of the linguonym 'Croatian' and in three areas also to the appearance of the ethnonym 'Croats'; however, in the eighteenth century both began to dwindle rapidly and eventually died out.

Apart from Kostel, the only area directly bordering the original medieval Kingdom of Croatia, the closest region to Croatia geographically was **White Carniola**,

the southeasternmost part of the province of Carniola and present-day Slovenia, whose "Croatian character" is best known by way of the work of Valvasor. The region obtained its present name in the first half of the nineteenth century, after it had been called Metlika (Germ. *Möttling*) from at least the thirteenth century onward. In 1689 the polymath Valvasor stressed in particular that this area was *then* generally called *Croaten* or *Crabaten*, even though the actual Croatian territory lay on the other side of the Kolpa River. In his opinion, the reason for such a name was the Croatian language, customs, and the dress of the inhabitants, which he also mentioned in the descriptions of several White Carniolan castles and two local towns. In doing so, he clearly equated the Croats and their language on either side of the Kolpa River; that is to say, the Carniolan Croats were also claimed to speak "proper Croatian." According to two of Valvasor's almost identical descriptions of the place where the Carniolan Croats lived, they dwelled "in the vicinity of Metlika, Podbrežje, Vinica, Črnomelj, and in those parts," and were clearly distinguished from the local Orthodox Vlachs or Uskoks.

Two hundred years later (in 1873) the Slovenian historian and writer Janez Trdina wrote with equal clarity that the White Carniolans of his time regarded themselves neither as Carniolans nor as Croats. In his opinion, they were called such only by their neighbors, inhabitants of Lower Carniola/Dolenjska, who presumably called them 'Croats' in the first place. Conversely, in defense of their "Slovenian identity," Trdina said nothing about White Carniolans using this name in reference to themselves at any time and in any form whatsoever; although he must have known that the inhabitants of at least some parts of southern White Carniola still called their local dialect Croatian and this despite the fact that he as a historian was very familiar with Valvasor.

Trdina (1830–1905), a child of the "age of nationalism," may be counterposed by the "unburdened" seeker of truth, Valvasor (1641–1693), although regarding the latter one cannot ignore the question of whether he might have exaggerated in the opposite direction, so that White Carniolans in his days were no more and no less Croats than before or after. As it has turned out, contemporary "neutral" sources have testified in Valvasor's favor. Namely, in 1725 the designation 'Croats' for White Carniolans was confirmed in a report by the physician Franc Zalokar from Novo mesto; in the mid-eighteenth century the provincial designation *Kroaten* was documented for the White Carniolan area in the land registers of the Auersperg (Slov.: Turjak) seignior; and at the end of the century the linguonym 'Croatian' appeared in an ecclesiastical source, this one only limited to the local dialect of the Parish of

Vinica ob Kolpi, situated right on the border between Carniola and Croatia. The most important source on the Croatian self-identification of White Carniolans, however, is the registers of the Universities of Vienna and Graz, in which one can follow changes in the identity of White Carniolan intelligentsia throughout the centuries. Until the first half of the seventeenth century, White Carniolans were identified as Carniolans by their provincial affiliation (*Carniola, Carniolanus*), exceptionally as *Sclavus*, and most often after their locality as *Metlicensis* 'from Metlika'. Then between 1643 and 1712, during Valvasor's era, there came a period during which White Carniolans identified themselves as Croats. No fewer than thirty out of thirty-four altogether declared themselves as *Croata* in these sixty-nine years, and only four as *Carniolus*. However, by the first half of the eighteenth century the views of affiliation began to change rapidly again. Between 1719 and 1800 only a little less than one-fifth of White Carniolan university students were classified as *Croata* (five out of twenty-six), the last one in 1783, while one in 1773 was accompanied by the academic designation 'Dalmatian'. An interesting picture is revealed by the appellations of clerics ordained by their local bishop, the Patriarch of Aquileia in Udine (Slov.: Videm, in present-day Italy). During the fifty-year period from 1698 to 1749, a large majority in the northern part of White Carniola declared themselves to be Carniolans (26 out of 33), and a large majority of clerics in the southern part still identified themselves as Croats (15 out of 17). However, after White Carniola was brought under the Archdiocese of Gorizia (1751), the appellation *Croata* had by 1758, a matter of only a few years, been completely supplanted by the designation 'Carniolan'. Confirmation that the term 'Croatian' had almost completely disappeared by the end of the eighteenth century can be found in contemporary local-studies literature on Carniola, that is, in topographic descriptions by Franz Anton Breckerfeld and Heinrich Georg Hoff. According to Breckerfeld, around 1790 the language, dress, and customs in some places across White Carniola still had a Croatian or fairly Croatian air about them (*Sprache, Tracht und Sitten lassen sich (ziemlich) kroatisch*), whereas Hoff had more limited information of this sort in 1808, making not a single mention of Croatian as one of the vernaculars of Lower Carniola. "Neutral" reports, too, would thenceforth only speak of similarities between the local dialects of White Carniola and Croatia.

So, what was happening with the self-identification of White Carniolans in the seventeenth and eighteenth centuries – a period during which the White Carniolan landscape experienced practically no demographic or ethno-linguistic change? The pivotal shifts reach back to the sixteenth century, after the post-1526 state border on

the Kolpa River became an internal border within the framework of the Habsburg dynasty, and after White Carniola underwent a significant demographic change with the influx of South Slavs fleeing from the Ottomans. Their shared fate and the mixed population brought the area closer to the territory on the other side of the Kolpa River, to which it geographically gravitated. However, it is impossible to attribute the decisive role in the spread of the ethnonym 'Croats' to these immigrants, who were ethnically, linguistically, and religiously a very heterogeneous crowd. According to sources from the second half of the sixteenth century, the language of White Carniolans was then called Slovene (*Windisch*), and the founder of standard Slovene, Primož Trubar (1508–1586), placed White Carniolans – referred to as *Möttlinger* 'natives of Metlika' – within the area of his "Carniolan Slovenian language." However, conditions already began to change in the same century. The area was closely connected with the Reformation in Croatia as well as with the Military Frontier, a defensive buffer against the Ottoman Empire. From the mid-sixteenth century onward, its nobility experienced major shifts as well: the Croatian Counts of Erdödy and Frankopan were based in White Carniola for several decades; the region was a place of residence for various noble families that had business connections with the Military Frontier; and Croatian literary production in the castles was continuously documented from the mid-sixteenth to the eighteenth century, first in the older Croatian Glagolitic and later in Latin script.

Nevertheless, the Croatian nobility and its administration only exerted limited influence over the identity of the population. There are still fewer indications that the establishment of the ethnonym 'Croats' and the linguonym 'Croatian' was associated with the activities of Croatian priests, who were extremely rare in White Carniola. Thanks to the Teutonic Order, which enjoyed a high degree of autonomy from the local bishop, the Patriarch of Aquileia, most priests operating in White Carniola were born there. The spread and cultivation of the designation 'Croatian' should in fact be ascribed to them. Known information regarding their studies in Zagreb, the ordination of clerics with *tituli mensae* of the Croatian nobility, the work of numerous priests from White Carniola in the Zagreb Diocese, and, after the beginning of the eighteenth century, the absence of White Carniolans among the students in the Ljubljana Jesuit Seminary as well as other facts all testify to White Carniola's close ties to Zagreb as an educational and spiritual center.

The factors that turned White Carniolans into Croats for at least one century could be summarized as follows: 1) linguistic similarity between the indigenous and especially the immigrant population of White Carniola and the inhabitants of

Croatia on the other side of the Kolpa River, who already in the sixteenth century called themselves Croats and their language Croatian; 2) significantly increased affiliation of White Carniola with the Croatian milieu after the inclusion of the remaining parts of the lands of the Hungarian and Croatian crown in the Habsburg dynastic framework (1526/27); and 3) related unobstructed openness of the area to cultural and language influences from the south and east, which also drew institutional support from domestic, organizationally autonomous ecclesiastical structures that had their roots in White Carniolan soil and spiritual ties with the Zagreb Diocese. Only a combination of all three factors could lead to the result as observed by Valvasor in the second half of the seventeenth century.

There were undoubtedly a number of reasons that the linguonym 'Croatian' and ethnonym 'Croats' dwindled in the eighteenth century and nearly died out at the end of the century, but administrative and political reforms have a special place among them. In a matter of a few decades, between the 1740s and the 1790s, White Carniola directly attached itself to the new political, educational, and ecclesiastical centers in Carniola, especially Novo mesto (from the mid-eighteenth century onward the district capital with a newly established high school) and Ljubljana (the diocesan seat of White Carniola after 1787). Although still perceived as Croats by their neighboring Carniolans and not feeling like "true" Carniolans either, the inhabitants of White Carniola identified themselves less and less with the Croats, and ultimately became Slovenes. In the first half of the nineteenth century (1845) they were documented for the first time as *beli Krajneci*, 'White Carniolans'.

Also considered at that time as *beli Krajneci* were the inhabitants of a small border territory in northeastern Lower Carniola, between the Krka and Sava rivers and the Gorjanci hills, where a "Croatian dialect" was spoken. Even though the first settlement of Krško polje by a larger group of Croats fleeing from the Ottomans was documented in 1534 and Valvasor emphasized one hundred and fifty years later (1689) that "everything was already Croatian" in nearby Čatež and its surroundings, there is no evidence to suggest that the local population identified itself with the Croats or named its language Croatian. The circumstances for the spread of the term 'Croatian' to the autochthonous population were far less favorable than in White Carniola and Kostel, especially in light of the lack of institutional support (clergy).

In **Kostel**, a small piece of border territory in southern Carniola on the Kolpa River, the reasons for the spread as well as decline of the linguonym 'Croatian' and ethnonym 'Croats' were basically the same as in White Carniola. However, the

conditions for their introduction were even more favorable because Kostel directly bordered the original medieval Kingdom of Croatia, and after the German colonization of Gottschee County (Slov.: Kočevska) in the fourteenth century, it became a kind of a pocket between the German-speaking Gottscheers and the linguistically similar population of the neighboring Croatian area on the other side of the Kolpa River. In the sixteenth century the area experienced a significant demographic change with the arrival of refugees fleeing from the Ottomans, mostly Croatian Catholics, who brought the name 'Croatian' with them. Moreover, in the sixteenth century the inhabitants of Kostel and the Croats just across the Kolpa River were united under the Parish of Kostel for a while. There was hardly any other place along the Kolpa River where the population that considered itself Croatian merged as completely with the inhabitants of the Carniolan side of the river as in Kostel. Consequently, the Parish of Kostel was already documented as Croatian (*Croatarum*) in 1598, the year of the earliest appearance of the term 'Croatian' in any of the four areas under discussion. Given the small size of Kostel, the linguonym 'Croatian' and ethnonym 'Croats' were indeed less documented, but they did reveal the same development as in White Carniola. The main narrative source attesting to the Croatian character of Kostel is Valvasor's *The Glory of the Duchy of Carniola* (1689), describing the area as "Carniolan Croatia" and assigning its inhabitants the Croatian language and dress. In the first half of the eighteenth century one can find confirmation of Valvasor's assertions in "neutral sources": self-declarations by a few intellectuals (1722–1735) and statements by inhabitants maintaining that their language was Croatian (1721). Later on, the appellation 'Croat' was no longer documented in reference to intellectuals, but Kostel's attachment to Croatian territory was nevertheless evident from the designation of a Graz student from Kostel as a 'Dalmatian' (1780). Reports from the end of the eighteenth century and the beginning of the nineteenth century narrowed their focus to the special features of the local Kostel dialect, and to the similar language, dress, and customs shared by the inhabitants of Kostel and the Croats.

Compared to White Carniola and Kostel, the ethnonym 'Croats' and linguonym 'Croatian' gained much less ground in **Prekmurje**, a traditional region in the northeasternmost part of present-day Slovenia and that which constituted the only part of Slovenian ethnic territory under the Hungarian crown. Prekmurje had no common name until the nineteenth century; it did not even constitute a political-administrative whole until 1919 or an ecclesiastical entity until the establishment of the Szombathely Diocese in 1777. For centuries it was divided by the east-west

county and diocesan boundary: upper Prekmurje belonged to Vas County (Slov.: Železna županija) and the Győr Diocese, and lower Prekmurje to Zala County (Slov.: Zalska županija) and the Zagreb Diocese. However, the Zagreb Diocese also staffed the upper part of the region. Unlike White Carniola, the spread of the term 'Croatian' to Prekmurje may be seen as the work of priests from Croatia. The linguonym 'Croatian' spread to this area naturally, through the Kajkavian liturgical language, which was still called 'Slovene' well into the seventeenth century (just as the inhabitants of Prekmurje called their own language), and by the eighteenth century Kajkavian had become the standard language of Prekmurje. What is more, since the sixteenth century the inhabitants of Prekmurje had lived between two Croatian entities: the indigenous Burgenland Croats to the north (who fled from the Ottomans in the sixteenth century and settled the present-day border area between Austria and Hungary and who were likewise attached to the Kajkavian cultural area), and in political terms Croatia (former Slavonia) to the south, which in the seventeenth century also "de facto" incorporated Medžimurje (the northernmost part of present-day Croatia), thus reaching as far as the natural border of Prekmurje along the Mura River. The introduction of the term 'Croatian' was certainly facilitated by their common political affiliation to the Hungarian kingdom, particularly in combination with the weak cultural-linguistic ties between Prekmurje and the Slovenes in the Habsburg hereditary lands on the other side of the Mura River as the border between the Holy Roman Empire and Hungary.

Given that the inhabitants of Prekmurje were designated in university registers as *Ungarus*, it is all the more important to note that in the mid-seventeenth century, only a few years after the first White Carniolans declared themselves to be *Croata*, two Graz students from Murska Sobota did the same, both at the time when Murska Sobota was ecclesiastically Protestant. That the ethnonym 'Croats' not only crossed the diocesan and county boundary but also overcame the religious division is also evident from Archdeacon Stefan Kazó's ecclesiastical visitation of the Diocese of Győr in upper Prekmurje dating from 1698, the most valuable source on the term 'Croatian' in Prekmurje in general. In upper and still predominantly Protestant Prekmurje, the majority of Catholic priests, teachers, and licentiates declared themselves to be *Croata* and only a minor part as *Ungarus*. Among the declared Croats were, apart from four priests from Croatia, inhabitants of both parts of Prekmurje, including an Evangelical catechist. The visitation less clearly defined the name of the language spoken in the upper Prekmurje parishes, which were classified as *slavonico-croatica*. As the compound word implies, the term 'Croatian' for the language of the

inhabitants was used alongside the predominant term 'Slovene'. This is confirmed by the fact that in some cases only *s(c)lavonica* was indicated as the language of the parish or sermons. Croatian as the language of sermons was first documented in 1688 in Dobrovnik in lower Prekmurje, and as the parish language in 1714 in upper Prekmurje; specifically, in the Parish of Gornja Lendava (present-day Grad).

Apparently, the term 'Croatian' first began to dwindle in the upper part of Prekmurje, where, based on currently available information, it was last attested in 1714. The Protestant literature of Prekmurje, which marked its beginnings with its first printed material one year later, exclusively called its language 'Slovene', and even Catholic Latin sources, both ecclesiastical and secular, thenceforth only referred to it as *lingua Vandalica*. The crucial event that turned the inhabitants of Prekmurje away from the Croatian cultural area even faster was the rearrangement of diocesan boundaries in 1777, placing all of Prekmurje under the newly-established diocese in Szombathely. With the approval of its first bishop, János Szily, Catholic Prekmurje literature was instituted three years later, drawing on Protestant examples and the same dialect base (that of upper Prekmurje) as its Protestant counterpart. As evident from Szily's first visitation in 1778, the language of the inhabitants was called Slovene (*Vandalica*) in the upper Prekmurje parishes, and Croatian (*Croatica*) in lower Prekmurje, which until then had been ecclesiastically centered on Zagreb. Nonetheless, such a dichotomy should primarily be seen as a result of lower Prekmurje's recent affiliation with the Zagreb Diocese. Namely, in Hungarian topographic descriptions and local studies before the end of the eighteenth century, Croatian is only indicated as the language for some villages in lower Prekmurje and Slovene (*vend*) for most of them. The linguonym 'Croatian' was last mentioned in 1811 as the language spoken by the inhabitants of three villages in the Parish of Dolnja Lendava, which lies on the present Slovenian-Croatian border on the Mura River. The natural (and, since 1777, also diocesan) border with Medžimurje on the Mura River became a boundary between the two standard languages and later between the two nations, the Slovenes and Croats.

In the fourth border area, **Prlekija**, the northeastern part of Slovenian Styria bordering Prekmurje, the term 'Croatian' was confirmed (albeit rather late) for local dialects, but not the ethnonym 'Croats' for the inhabitants. For a long time all that was known was that two market-town scribes in Središče ob Dravi described the local dialect in the 1780s as Croatian, which the linguist Jakob Rigler accurately linked to the spread of the designation 'Croatian' to the neighboring language area around 1700. Today it is known that the linguonym 'Croatian' was not confined to

Središče ob Dravi but covered a significantly wider area of eastern Prlekija and was documented over a considerably longer period of time. The first evidence originated from the small town of Ormož, where the form of oath taken by newly admitted burghers, most probably dating back to before 1710, was referred to as *Juramentum Ciuis Croaticae*, the 'Croatian burgher's oath'; the last two mentions of the term 'Croatian' date back to between 1785 and 1788 and refer to the language spoken by the inhabitants of the market town of Središče ob Dravi. The link between the Ormož oath form and documents testifying to the existence of the Croatian language in Središče ob Dravi is provided by the third most important source: the visitation minutes of the parishes under the Salzburg Archdeaconate between the Drava and Mura rivers of 1760–1764. The extent of the area in which visitors documented the presence of the linguonym 'Croatian' on the basis of statements provided by priests and the local population can be fairly accurately delimited towards the north and west, following the parish boundaries. This was a compact area not associated with any political-administrative or ecclesiastical, historical, or dialect basis. Therefore, it appears that the term 'Croatian' in Prlekija dwindled in simple correlation with the geographic distance from the Croatian and Hungarian borders. Apart from the natural language factor, its occurrence was governed by similar aspects as its counterpart in Prekmurje: the activities of Croatian priests and priests that had received their education in Croatia, Kajkavian as the standard language, and most certainly the influence from nearby Varaždin – the secondary-school center and alternative capital of the Kingdom of Croatia and Slavonia.

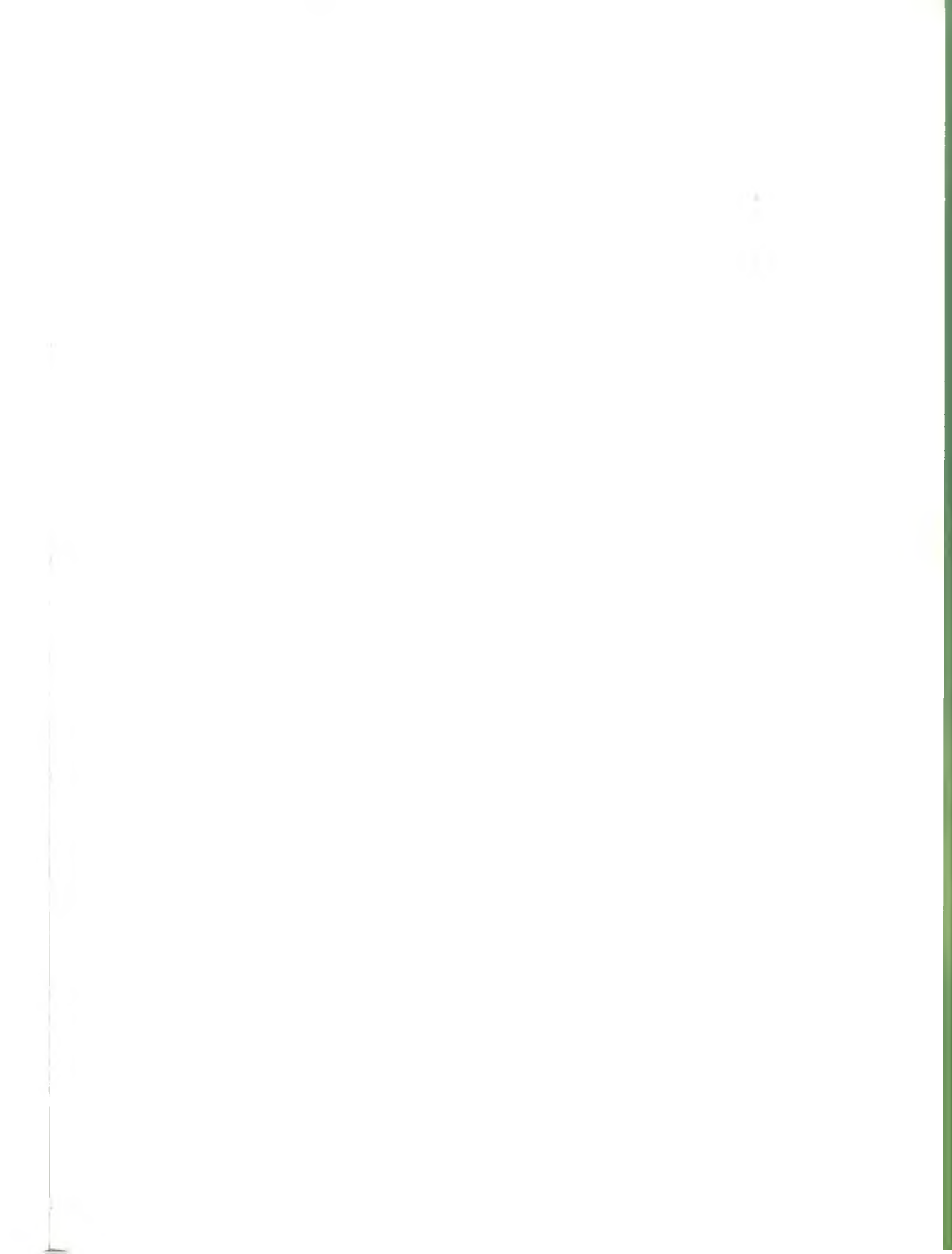
The decisive period for Prlekija to move away from the influence of the Kajkavian cultural-linguistic area was the last quarter of the eighteenth century. Parallel to the ecclesiastical school reforms were also successful efforts to create a special eastern Styrian variant of standard Slovene. This and similar changes ultimately placed Prlekija outside the Croatian-Kajkavian cultural circle, and the designation 'Croatian' for the language of the inhabitants of Prlekija disappeared before it even gained ground.

Conclusion: The reasons for the establishment of the term 'Croatian' in place of the original 'Slovene' were similar in all four border areas under discussion but also specific to each one. The areas differed with respect to the time frame in which the term 'Croatian' was documented and also with respect to its rootedness. The designation first appeared in Kostel, as early as the end of the sixteenth century (1598), last in Prlekija, being no earlier than the beginning of the eighteenth century, and was documented for the longest period in the southernmost part of Prek-

murje (1811). The ethnonym 'Croats' and linguonym 'Croatian' gained the most ground in White Carniola and Kostel; in Prekmurje, they reached various degrees of acceptance, depending on the ecclesiastical as well as religious division of the area, whereas in Prlekija, there were only records of the linguonym. The dwindling and disappearance of the term 'Croatian' until circa 1800 related to a number of factors. A very important role was played by political-administrative and ecclesiastical reforms that pulled the border areas under discussion from Croatian cultural and educational centers, and the emergence of two Slovenian regional standard languages – the Prekmurje and eastern Styrian language. The ultimate disappearance of the designation 'Croatian' was largely a result of the fact that the areas under discussion were never integrated into the Croatian political milieu.

KAZALO SLIKOVNIH PRILOG

Območja razširjenosti hrvaškega lingvonima na Slovenskem	9
Hrvaška in Slavonija konec 15. stoletja	13
Bela krajina in njena soseščina	27
Omemba »kranjske Hrvaške« (<i>Croaten</i>) v naslovu turjaškega urbarja iz leta 1750	37
Hrvaška zadolžnica, izdana leta 1630 v Metliki	47
Kranjski Hrvati v Valvasorjevi <i>Slavi vojvodine Kranjske</i> iz leta 1689	67
Slovensko-hrvaška etnična meja sredi Krškega polja po Kozlerjevem <i>Zemljovidu slovenske dežele in pokrajin</i> iz leta 1853	73
Kolpa in kraji ob njej na Valvasorjevem bakrorezu iz leta 1689	89
Razdeljenost Prekmurja med Železno in Zalsko županijo (do leta 1919) in med škofiji Győr in Zagreb (po županijski meji do leta 1777)	96
Navedbe jezika župnij v győrski škofijski vizitaciji iz leta 1714	111
Okvirni obseg »hrvaške Prlekije« v šestdesetih letih 18. stoletja	127

K

19255/3

811.163.42'373.23(497.41/.43)

020120562

COBISS e

Boris Golec se v svoji raziskavi ukvarja z v zgodovinospisju skorajda povsem zanemarjeno malo znano tematiko o prisotnosti hrvaškega in lingvonima v južnem in vzhodnem slovenskem obmejnem prostoru. [...] V jasni, natančni, skrbno dokumentirani in analitično argumentirani razpravi avtor prikaže, kdaj, kako, v kakšni meri in s kakšno intenzivnostjo sta se hrvaško etnično in jezikovno ime uveljavila v posameznih pokrajinah ter kdaj in zakaj sta (samo)poimenovanji dokončno ugasnili. [...] Raziskava o prisotnosti hrvaškega lingvonima in etnonima na majhnih ozemeljskih prostorih Bele krajine, Kostela, Prekmurja in Prlekije daje pomembne odgovore in spoznanja ne samo zgodovinski stroki, ampak tudi tistim, ki iz dnevnopolitične oportunitosti in ambicije zgodovino zlorablajo, ne da bi o njej kaj vedeli, še manj pa jo razumeli.

prof. dr. Vasko Simoniti

Usporedi li se ova knjiga s temeljnimi naslovima o široj problematici u koju se tematski uklapa, vidljivo je da je to svakako novi i značajan spoznajni iskorak naprijed, što će reći da svojom kvalitetom uveliko nadmašuje kvantitativni opseg s obzirom na broj stranica te predstavlja važan korak u istraživanju propitivanja ranonovovjekovnog slovenskog identiteta.

doc. dr. Hrvoje Petrić

18 € ISSN 2232-3430

9 789612 543839
<http://zalozba.zrc-sazu.si>